

XVIII. YÜZYILDA SELANİK YAHUDİLERİ

İhsan TURHAN

(Yüksek Lisans Tezi)

ESKİŞEHİR, 2018

XVIII. YÜZYILDA SELANİK YAHUDİLERİ

İHSAN TURHAN

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS

ESKİŞEHİR

2018

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĐÜ'NE

İHSAN TURHAN tarafından hazırlanan XVIII. Yüzyılda Selanik Yahudileri başlıklı bu çalışma 27. 04.2018 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı/ Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Üye: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK

(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Meryem KAÇAN ERDOĞAN

Üye: Doç. Dr. Mehmet TOPAL

ONAY

27/ 04/ 2018

Prof. Dr. Nurullah UÇKUN

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik, ilke ve kurallara uygun davrandığımı bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taramasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

İhsan TURHAN

ÖZET

XVIII. YÜZYILDA SELANİK YAHUDİLERİ

TURHAN, İhsan

Yüksek Lisans-2018

Tarih Anabilim Dalı

Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK

Selanik, M.Ö. 315'te Büyük İskender'in üvey kız kardeşinin kocası ve haleflerinden biri olan Kassandros tarafından eşi Thessalonike'nin onuruna kurulmuştur. Tarih boyunca bir çok devletin ilgi odağı olan Selanik, Osmanlılar tarafından 1430 yılında fethedilene kadar sürekli farklı devletler tarafından işgal edilmiştir. Selanik, Diaspora Yahudilerinin yerleştiği şehirlerden birisidir. Bazı kaynaklar şehirdeki Yahudi varlığının M.Ö. 146 yılına kadar indiğini belirtmektedir. Selanik'in önemli bir ekonomi ve kültür merkezi olarak şekillenmesi ise 1492 sonrasında şehre yerleşen Sefarad Yahudileriyle birlikte olmuştur. Selanik, XVII. yüzyıl sonlarına kadar ekonomik ve kültürel olarak yükselmeye devam etmiştir. Şehir, XVIII. yüzyılda meydana gelen doğal afetler, artan vergiler ve başarısızlıkla sonuçlanan savaşların etkisiyle meydana gelen yağma ve eşkiyalık faaliyetleri, İzmir limanının ticari faaliyetler için tüccar tarafından daha fazla tercih edilmesi ve eğitim faaliyetlerinin yozlaşması gibi sebepler dolayısıyla gerilemeye başlamıştır. Dokumacılık ve tütüncülük gibi ekonomik faaliyetler bölgede sürmeye devam etmekle birlikte, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar pek fazla ilerleme göstermemiştir. Osmanlı'da yenileşme hareketinin temellerinin atıldığı bu yüzyılda askeri ve ekonomik açıdan ıslahat yapılmak üzere girişimlerde bulunulmuş ve yüzyılın sonunda III. Selim'in emriyle Avrupa devletlerinin gelişimini takip edebilmek adına

elçilikler açılmıştır. Bu girişimler her ne kadar Selanik halkının sosyo-ekonomik durumunu da ilgilendiren girişimler olsa da şehir ekonomisinde pek fazla etkili olmamıştır. XVIII. yüzyıl sonlarında şehre göç eden Allantini ailesi gibi bir kaç zengin Yahudi ailenin faaliyetleri, Levant Ticaret Şirketi ve diğer yabancı kumpanyaların katkılarıyla Selanik şehri tekrar ekonomik olarak gelişme göstermeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Yahudiler, Selanik, XVIII. Yüzyıl, Osmanlılar.

SUMMARY

THE JEWS OF THESSALONIKI IN THE XVIIIth CENTURY

TURHAN, İhsan

Master's Degree- 2018

Department of History

Branch of Early Modern History

Adviser: Professor Dr. Kamil ÇOLAK

Thessaloniki was founded in honor of Thessalonike, the wife of Kassandros who was one of the successor and husband of the step sister of Alexander the Great. During history, Thessaloniki was in the focus of various states and its rulers changed frequently until the conquest by the Ottomans in 1430. Thessaloniki was one of the regions in which the Diaspora Jews settled. Some sources show that the existence of Jews in Thessaloniki began in 145 BC. The formation of Thessaloniki as a center of commerce and culture begins with the Sefarad Jews who settled there after 1492. The rise of Thessaloniki in terms of economics and culture continues until the 17th century. During the 18th century some natural disasters occurred in the city, taxes were increased, loots and robberies took place. Finally harbor town Smyrna was preferred by merchants instead of Thessaloniki. Thessaloniki also started to decrease in terms educational activity. Textile and tobacco activities continued but didn't develop significantly until the end of 18th century. In this century the Ottomans started to implement an innovation movement and reforms in terms of economics, embassies were opened in order to follow the development of European states. This didn't affect the economy of Thessaloniki although one could expect that it had an effect on the town's socio-economic structure. The contributions of some rich Jewish

families as the Allantini family who moved there by the end of 18th century and some Levantine and foreign companies induced again some economic development in Thessaloniki.

Key Words: Judaism, the Jews, Thessaloniki, XVIIIth Century, The Ottomans.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Nüfusu.....	34
Tablo 2: Selanik Hristiyan Mahalleleri.....	35
Tablo 3: Selanik Müslüman Mahalleleri.....	36
Tablo 4: Selanik Yahudi Mahalleleri.....	39
Tablo 5: Osmanlı Döneminde Camiye Dönüştürülen Bizans Kiliseleri.....	44

KISALTMALAR

AÜ.	Ankara Üniversitesi
BCE.	Before Common Era
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CIU.	Cyprus International University
CÜ.	Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCF.	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
der.	Derleyen
ed.	Editör
EÜ.	Ege Üniversitesi
H.	Hicri
haz.	Hazırlayan
HÜ.	Hacettepe Üniversitesi
H.z.	Hazreti
M.	Miladi
MÖ.	Milattan Önce
MS.	Milattan Sonra
No.	Numara
Nr.	Number
p.	Page
pp.	Paper Page
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfa Sayısı
Vol.	Volume
TTK.	Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

Bu tez, arşiv kaynakları ve araştırma eserleri temel alınarak XVIII. yüzyılda Selanik Yahudilerinin toplumsal, kültürel ve ekonomik yapısını incelemek amacıyla kaleme alınmıştır. Konuyla ilgili 1999 yılında Hebrew University of Jerusalem’de Prof. Dr. Haim Gerber danışmanlığında Eyal Ginio tarafından hazırlanan *Marginal People in the Ottoman City: The Case of Thessaloniki During the Eighteenth Century* adlı bir doktora tezi bulunmaktadır. Teze elektronik ortamda ulaşamamış, yazar ile mail yoluyla haberleşmesine rağmen tez temin edilememiştir. Ancak yazarın konuyla ilgili makalelerine ulaşılmış ve çalışmada bu makalelerden istifade edilmiştir. Bunun yanında Selanik ve Yahudilerle ilgili çalışmalar genel olarak taranmış ve gerekli olan kaynaklardan çalışmada faydalanılmıştır. Selanik ve Yahudilerle ilgili pek çok kaynak olmakla birlikte tez konusuyla birebir örtüşen bir çalışma bulunmamaktadır. İlgili dönemde Selanik Yahudileriyle ilgili pek çalışma yapılmamış olması konunun seçiminde önemli olmuştur.

Selanik Yahudilerinin araştırma konusu olarak seçilmesindeki bir diğer etmen de Selanik’te milattan önceki dönemlerde bile Yahudi yerleşiminin mevcudiyetidir. Selanik, ilkçağlardan itibaren dikkat çeken önemli liman kentleri arasındaydı. Ayrıca XV. yüzyıldan itibaren yapılan Yahudi göçleriyle Selanik önde gelen ticaret ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlı Makedonyası’nın merkezi olan şehir aynı zamanda devletin İstanbul’dan sonraki en büyük şehirlerinden biriydi. Kozmopolit bir şehir olan Selanik’in bu yapıya kavuşmasında şüphesiz Yahudi cemaatlerin faaliyetleri önemlidir.

XVIII. yüzyılda dünya düzeninde ekonomik ve siyasi alanlarda büyük değişimler yaşanmıştır. Tezde bu dönemde Osmanlı Devleti’nin ve Selanik Yahudilerinin değişimlerden ne ölçüde etkilendiği ve Selanik ticaretinde Yahudilerin rolü tartışılmış, bu konuda genel bir değerlendirme yapılarak Selanik Yahudilerinin Osmanlı Devleti içindeki yeri hakkında bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Tezde Türkçe ve İngilizce bir çok eser kullanılmış ve bu eserler Osmanlı arşiv belgeleriyle desteklenmiştir. Tezi hazırlarken başta ailem olmak üzere yardımlarını esirgemeyen danışmanım Kamil ÇOLAK’a, Numan ELİBOL’a ve

tezimde kullandığım İbranice kelimeler konusunda desteğini esirgemeyen Hacettepe Üniversitesi Öğretim Elemanı Robert SEIDEL'e çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ.....	x
İÇİNDEKİLER.....	xii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

TARİH BOYUNCA YAHUDİLİK

1.1. YAHUDİ İSMİNİN KÖKENİ.....	5
1.2. YAHUDİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ	6
1.2.1. Yaradılıştan Babil Sürgününe Yahudilik.....	6
1.2.2. II. Tapınak'ın İnşasından Diaspora Yahudiliği'ne	8
1.2.3. Bizans Hâkimiyetinde Yahudiler.....	9
1.3. İSLAM TOPLUMLARINDA VE OSMANLI DEVLETİNDE YAHUDİLER.....	10
1.3.1. İslam Devletleri'nde Yahudiler	12
1.3.2. Osmanlı Hakimiyetinde Yahudiler	14
1.4. AVRUPA TARİHİNDE YAHUDİLER	16
1.5. YAHUDİ MEZHEPLERİ.....	18
1.5.1. Rabbinik Mezhepler.....	19
1.5.2. Karaimler ve Karaylar.....	20
1.6. YAHUDİLİKTE MESİHİ HAREKETLER.....	23

II. BÖLÜM

KURULUŞUNDAN XVIII. YÜZYILA KADAR SELANİK

2.1. KURULUŞUNDAN BİZANS'A SELANİK	26
2.2. OSMANLI DÖNEMİNDE SELANİK.....	28
2.2.1. 1387-1403 Yılları Arasında Selanik	28
2.2.2. 1422- 1430 Osmanlı- Venedik Savaşı ve Selanik	29
2.2.3. 1430-1700 Yılları Arasında Selanik	31
2.3. OSMANLI YÖNETİMİNDE SELANİKLİ TEBAA.....	33
2.3.1. Selanikli Hristiyanlar.....	34
2.3.2. Selanikli Müslümanlar.....	35
2.3.3. Selanikli Yahudiler.....	37
2.3.4. Selanikli Dönmeler.....	40
2.4. FETİHTEN XVIII. YÜZYILA SELANİK YAPILARI.....	41

III. BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA SELANİK YAHUDİLER

3.1. ANA HATLARIYLA XVIII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ.....	45
3.1.1. XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Islahat Çabaları	49
3.1.2. Osmanlı İktisadi Düzeni ve Yahudiler	52
3.1.2.1. Osmanlı Dış Ticareti ve Yahudi Tüccar	54
3.1.2.2. Osmanlı Devleti'nde Yerel Ticaret ve Yahudi Esnaf.....	58
3.2. XVIII. YÜZYILDA SELANİK YAHUDİLERİ.....	60
3.2.1. Selanik Yahudileri ve Ticaret.....	66
3.2.2. Selanik Yahudileri ve Dokumacılık	68
3.2.3. Osmanlı Ticaretinde Tütün.....	71

3.2.3.1.1. Selanik Tütün (Duhan) Ticareti	73
3.3. SELANİK YAHUDİLERİ VE KÜLTÜREL HAYAT	75
3.4. SELANİK YAHUDİLERİ VE HUKUK.....	79
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA.....	86
EK.....	102

GİRİŞ

Tek tanrılı dinlerin en eskisi Yahudiliktir. Dini kitapları Tanah'tır ve Tanah (Tanakh) kelimesindeki her harf Eski Ahit'in bir bölümünü temsil etmektedir. Tanah'ın ilk harfi olan “ ן =T ” Tevrat/Tora'yı, ikinci harfi olan “ ן =N ” Neviim/Nebiler kitabını üçüncü ve son harfi olan “ ן =K ” ise Ketuvim/Kitaplar-Yazılar'ın kısaltmasıdır. Tevrat ya da Musa'nın beş kitabı olarak da geçen Tora, Yaradılıştan başlayarak Hz. Musa'nın ölümüne kadar yaşanan olayları anlatmakta, uyulması gereken emirleri ve yasakları barındıran bölümlerden oluşmaktadır. İkinci bölüm Neviim/Peygamberler, Hz. Yeşu ile başlamakta ve Hz. Zekeriya ile sona ermektedir. Üçüncü ve son bölüm olan yazılar, Mezmurlar/Tehilim kitabı olarak geçen Zeburla başlayarak 2. Kronikler/Günlüklerle sona ermektedir.

Yahudiler, Tanah'ı yalnızca bir din kitabı olarak değil aynı zamanda bir tarih kitabı olarak görmektedirler. Tanah'ın bölümleri içinde anlatılan ve Tapınak'ın ikinci kez yıkılışına kadar olan Yahudi tarihi kronolojik olarak altı bölüme ayrılabilir.

Tanah'ın başlangıcında yer alan ve Tora'nın ilk kitabı olan Bereşit'in Yaradılış kısmı Yahudi tarihinin birinci bölümünü oluşturur. Bu kısım Yaradılıştan başlayarak insan soylarından bahseder ve Hz. İbrahim'e kadar yaşanan dönemleri anlatır.

Tarihin ikinci bölümü, yine Bereşit'in içinde yer alır ve Hz. İbrahim'in tek Tanrı'ya iman edişini, Tanrı'yla arasında sözlü olarak yapılan antlaşmayla başlayan, kitaba dayanmayan Yahudi inancını ve vaat edilmiş topraklar sözünü içermektedir. İshak'ın doğumu, İshak'ın Rebeka ile evliliği ve küçük oğlu olan Hz. Yakub'un hikayeleri ile devam etmektedir. Bu bölüm, Hz. Yusuf'un hikayesi ve ailesini Mısır'ın en verimli bölgesine yerleştirmesiyle sona erer.

Tarihin üçüncü bölümü, Tora'nın ikinci kitabı Şemot'ta yer alan, Hz. Musa'nın Tanrı'nın yardımıyla soydaşı olan İbranileri kölelikten kurtarışı olayıyla başlar. Sina Çölü'nde geçen sürede Yahudilerin halka dönüşmesi, Yahudilik inancının Atalar kültüründen dine evrilmesi ile Tanrı'nın emir ve yasakları bu bölümde anlatılmaktadır. Tora'nın Beşinci kitabı olan Devarim'in sonunda Hz. Musa'nın ölümüyle üçüncü bölüm sona erer.

Tarihin dördüncü bölümü, Tanah'ın ikinci kısmında yer alan Neviim/ Peygamberler kitabının ilk peygamberi olan Hz. Musa'nın varisi ve temsilcisi Hz. Yeşu'nun kitabıyla başlar. Dördüncü bölümde, Hz. Yeşu ile birlikte vaat edilmiş topraklara ulaşılarak burada yapılan savaşları, oniki kabilenin bir araya getirilmesiyle Yahudi krallığının kuruluşu ve Hz. Süleyman'ın I. Tapınak'ı inşa ettirmesi anlatılmaktadır.

Tarihin beşinci bölümünde Yahudi halkının ve tarihinin karanlık dönemi olan, Hz. Süleyman döneminin sona ermesinden sonra Yahudi krallığının önce ikiye bölünmesi, kısa bir süre sonra da Babil tarafından hem Tapınak'ın hem de devletin yıkılması ve yağmalanması anlatılmaktadır. Kısaca beşinci bölüm Yahudi devletinin yıkılışını ve Yahudi halkının Babil'e sürülmesinin tarihidir. Bu tarihten II. Tapınak'ın inşa edilmesine kadar olan dönem sürgün dönemi olarak nitelendirilir.

Kronolojik olarak altıncı ve son bölüm ise Babil sürgününün son bulmasıyla Yahudilerin tekrar vaat edilmiş topraklara dönüşü, II. Tapınak'ın inşası, sonrasında yaşanan Roma hakimiyeti ve II. Tapınak'ın yıkılmasıyla birlikte başlayan Yahudi halkının diaspora dönemini kapsamaktadır. Diaspora döneminde Tanah, ilk defa bir araya toplanarak kitap haline getirilmiştir.

Her ne kadar sürgün ve diaspora kavramları birbirine benzer gibi görünse de sürgün belli bir süreyi kapsarken diaspora belirsiz bir sürede gerçekleşen, sonu bilinmeyen bir sürgünü simgelemektedir.¹ Mesihçi inanişaya göre diaspora ancak Hz. Davud soyundan gelecek olan Mesih² ile son bulacak, İsrailoğulları hem vaat edilmiş topraklarda yeni bir krallık ve tapınak kuracak hem de Goy yani Yahudi olmayan bütün insanları kutsal soyun hizmetkârı haline getirecektir. Bunun uç bir görüş olduğunu ve bütün Yahudi cemaatleri tarafından kabul edilmediğini belirtmek yerinde olacaktır.

Roma hakimiyeti sonrası ufak bir kısmının Kudüs'te yaşamasına izin verilen Yahudiler dışında bütün halk bölgeden çıkarılmıştır. Bu çıkarılma sonrasında

¹ Bustenay Oded, "Exile-Biblical Perspectives", *Homelands and Diasporas Greeks, Jews and Their Migrations*, ed. Minna Rozen, New York, 2008, p.85.

² İbranice yağ ile kutsanmış demek olan bu kelime bir kralı simgelemektedir. Roma kilisesi tarafından tarih boyunca uygulanan kralın kutsanma töreninin de bu geleneğe dayandığı söylenebilir.

Anadolu ve Yunanistan topraklarına göç eden Greko-Roman ya da Romaniyot Yahudileri, Osmanlı'nın hakimiyet kurmasından önce de bu topraklarda yaşamaktaydılar.³ Ancak Bizans'ın Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte yaşam koşulları Yahudiler için gitikçe daha zor bir hale gelmiştir. Bu nedenle Anadolu ve Balkanlarda Osmanlı hakimiyeti başladığında Yahudilerin Osmanlı idaresinden memnun olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin fetihler yoluyla genişlemesi ve beraberinde özellikle XV. yüzyıldan itibaren nüfusta görülen artış, tarımın yanında ticari faaliyetlerin daha da geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.⁴ Ticari faaliyetlerin geliştirilmesi Selanik şehri için de geçerli olmuş, kente göç eden Yahudilerle birlikte burada bulunan tekstil atölyeleri geliştirilerek devlet çapında ihtiyacın karşılanabildiği bir boyut kazanmıştır.⁵

Bizans ve Osmanlı Makedonyası'nın en büyük şehri olan Selanik,⁶ tarih boyunca hem siyasi hem de kültürel bir merkez konumunda olmuştur. Liman şehri olması nedeniyle birçok ticari metanın durak noktası olan şehirde fikirsel açıdan da gelişmeler yaşanmıştır. Ticari faaliyetler beraberinde düşünce ve kültür akımlarını da getirmiş, bu akımlar dolayısıyla Selanik kozmopolit bir yapı kazanmıştır.

II. Bayezid döneminden itibaren Osmanlı topraklarında yerleşen Seferad Yahudileri ekonomik ve kültürel alanda Osmanlı Devleti'nin gelişmesine katkı sağlamıştır. Özellikle Yükselme devriyle özdeşleştirilen bu yüksek etkileşim, Seferad Yahudileri olarak bilinen Ladino/ Judeo-İspanyol konuşan Yahudi cemaatlerinin 1492'de kitlesel göç hareketleriyle başlamıştır. Judeo-İspanyol, Seferad Yahudilerinin anadilidir. İçine serpiştirilen İbranice, Türkçe gibi yabancı sözcükler ve telaffuz farkı dolayısıyla dil İspanyolca'dan bazı farklılıklarla ayrılmaktadır.⁷

³ Avigdor Levy, "Introduction: I. Jewish Settlement in the Ottoman Empire", *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton, 2003, p.3.

⁴ Klaus-Peter Matschke "Türkokrazi'ye Geçiş Üzerine Araştırmalarda Karşılaşılan Sorunlar: Bizans Bakış Açısı", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarihyazını Tartışması*, der. Fikret Adanır- Suraiya Faroqhi, çev. Beril İdemen, İstanbul, 2011, ss. 100-102.

⁵ Matschke, "Türkokrazi'ye Geçiş...", s. 109.

⁶ Helen Philon, "Thessaloniki, Andalusia and the Golden Horde", *Balkan Studies*, Vol. 26, No. 2, 1985, p. 299.

⁷ Helmut Berschin- Julio Fernandez-Sevilla- Josef Felixberger, *Die Spanische Sprache: Verbreitung, Geschichte, Struktur*, Hueber, Regensburg, 1995, ss. 20-21 .

Diasporadan sonra Doğu Avrupa'ya göç eden Aşkenaz Yahudileri ise Yidiş konuşmaktaydılar. Bu dil Almanca olmasının dışında tıpkı Judeo-İspanyol gibi oluşturulmuştur. Dil farkı Seferad ve Aşkenaz Yahudileri arasında iletişim kopukluğuna sebep olmaktaydı. İki grup da birbirinin dilini öğrenmek konusunda pek istekli değillerdi. Diğer topluluğun dilini öğrenmenin kendi kültürlerine yabancılaşmayı da beraberinde getireceği düşüncesini taşımaları bu isteksizliğin altında yatan sebep olmalıdır.

Daha önce Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudiler olduğu bilinse de, 1492'den itibaren baskın grup haline gelmiş olmaları ve diğer Yahudilerin azınlık konumunda bulunması, Seferadların diğer cemaatleri kontrol altına alabilecekleri bir ortam hazırlamıştır. Selanik, 1492'deki Yahudi göçüyle hem ekonomik hem de kültürel ve dini bir merkez olma konumuna erişmiştir. Yahudi nüfusun Osmanlı topraklarında en yoğun yaşadığı şehir olan Selanik, matbaa, dokumacılık ve dini eğitim konularında Yahudi cemaatinin etkisiyle gelişmiş ve bu gelişim uluslararası ticari bağlantılar dolayısıyla Osmanlı'nın büyük yenilgiler aldığı XVII. yüzyılın sonunda meydana gelen savaflara kadar sürmüştür. 1683 Viyana Kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması, Osmanlı Devleti'nde siyasi ve ekonomik gerilemeyi beraberinde getirmiştir. Kuşatmadan sonra yapılan savaflar dolayısıyla Selanik limanında en fazla ticaret yapılan Venedik ile ilişkiler asgari düzeye inmiş, deyim yerindeyse Venedik ve Osmanlı arasındaki ticaret ağı durma noktasına gelmiştir.

I. BÖLÜM

TARİH BOYUNCA YAHUDİLİK

1.1. YAHUDİ İSMİNİN KÖKENİ

Yahudiler, tarih boyunca Museviler ve İsrailoğulları gibi farklı isimlerle anılmışlardır. Dünya tarihinin en eski tek tanrılı dinine mensup toplumlarından biri olarak karşımıza çıkan Yahudiler kendilerini Hz. İbrahim'in soyundan gelen Hz. Yakub'a dayandırmaktadırlar. Hz. Yakub, ikiz kardeşi Esav'ın ondan önce doğmasına rağmen *behor* hakkını⁸ annesi Rebeka'nın yardımıyla elde etmiştir. Esav bu hakkı kardeşine bir kase çorba karşılığında satmıştır. Din adamları arasında Esav'ın başka kökenden kadınlarla birlikte olmasından dolayı zaten bu hakka sahip olamayacağı şeklinde görüşler de bulunmaktadır. Yahudilerin İsrailoğulları ismiyle anılmaya başlaması Tora'da geçen, Hz. Yakub'un, Esav'ın koruyucu meleği ile dövüşerek onu yenmesi üzerine meleğin onu Yisrael/İsrail⁹ olarak kutsamasından sonradır. Musevi ismini ise Hz. Musa'ya inen emirlere uymakla yükümlü oldukları için almışlardır. Günümüzde en çok kullanılan tabir olan "Yahudi" kavramı ise Hz. Yakub'un Lea'dan doğan dördüncü oğlu Yahuda/Yeuda'nın soyunu simgelemektedir. Ayrıca İsrail Kralı Hz. Davud'un bu soydan gelmesi¹⁰, aralarında birlik olmayan oniki İsrail kavmini bir krallık çatısı altında toplaması ve oğlu Hz. Süleyman döneminde I. Tapınağın inşa edilmesi de kendilerini Yeuda'nın soyundan gelen anlamındaki Yahudi terimiyle zikretmelerinde etkili olmuştur. Kutsal kitaba göre sürgüne gönderilmemiş olan kabilelerden birisinin Yeuda kabilesidir.¹¹

⁸ İbranice olan *behor* kelimesinin anlamı ilk doğan hakkı olarak Türkçeleştirilebilir. Mirastan diğer kardeşlerine göre bir pay daha fazla alma hakkı ilk doğan hakkı olarak nitelendirilir. Bundan dolayı Yahudilik inancında ilk doğan oğul, ilk doğan hayvan ve ilk çıkan ürün Tanrı'nın sayılır. Kısaca ilk doğan oğul daha büyük öneme sahiptir. Geoffrey W. Dennis, *The Encyclopedia of Jewish Myth, Magic & Mysticism*, Edmonds, WA, 2016, p.151.

⁹ İki ayrı kelimenin birleşimi olan *Yisrael* isminin ilk kısmını oluşturan *Yisra*, Tanah İbranicesinde güreşti demek olup *El* ise Tanrı anlamına gelmektedir. Dennis, *The Encyclopedia*, p.218; Sivan Reuven - Edward A. Levenston, *The New Bantam- Megiddo Hebrew and English Dictionary*, New York, 2009, p. 241.

¹⁰ *Kitab-ı Mukaddes*, I. Samuel, 16-17, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997, s. 287.

¹¹ *Kitab-ı Mukaddes*, I. Krallar; 11; 31-32 Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997, s. 347.

1.2. YAHUDİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.2.1. Yaradılıştan Babil Sürgününe Yahudilik

Yahudilik dünya tarihinde ilk tek tanrılı din olarak bilinmektedir. Tora'da verilen soyağacı bağlamında Tufan'dan sonraki nesil, Hz. Nuh'un oğulları Ham, Şem ve Yafet'in soyuna dayanmaktadır. Tufan öncesinde Ham, Şem ve Yafet'in baba olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu soy haritasına göre Türkler Yafet'in, Araplar ve Yahudiler ise Şem'in soyundan gelmektedirler. En büyük kardeş olmasına rağmen Ham, babası Hz. Nuh'u sarhoş olduğu sırada çıplak olarak görmüş ve bunu diğer kardeşlerine anlattığı için Ham'ın oğlu Kenan cezalandırılmış, Şem ve Yafet soyundan gelenlere hizmet edecek olanların Kenan'ın soyundan gelmesi şeklinde Hz. Nuh tarafından lanetlenmiştir. RaMBam¹² gibi bazı hahamlar bu konuyla ilgili olarak neden Ham'ın değil de oğlu Kenan'ın lanetlendiğini şu şekilde açıklamaktadırlar: Tufan boyunca Hem Hz. Nuh hem de çocukları eşleriyle ilişkiye girmemişlerdir. Doğal olarak Kenan ve diğer çocuklar Tufandan sonra doğmuştur. Ham gemiye alınacak kadar temiz olduğu için onun lanetlenmesi bir çelişki doğuracağından bu konuda herhangi bir hatası olmamasına rağmen oğlu Kenan lanetlenmiştir.¹³

Yahudilikte din ile millet kavramları arasında fark yoktur. Birkaç istisna dışında misyonerlik faaliyetleri yürütülmemiş, tek bir ortak ataya bağlı bir inanç olarak süreklilik göstermiştir. Genel anlamda atalarından miras kalan geleneksel inanç, Hz. Musa ile birlikte tam anlamıyla sistemleşerek dine dönüşmüştür. Mısır Hükümdarı Firavun, Hz. Yakub'un oğlu olan Hz. Yusuf'un Mısır'ın yöneticisi olmasından sonra buraya göç eden İsrailoğullarının, Mısır'ın verimli ve iyi bölgelerine yerleşmelerine izin vermiştir. Firavunun ölümünden sonra tahta oturan yeni Firavun'un, sefelinin kararlarını yok saymasıyla birlikte İsrailoğulları kabilesi için uzun sürecek bir kölelik dönemi başlamıştır. Hz. Yusuf'tan 179 sene sonra doğan Hz. Musa kabileyi bu zor şartlardan kurtararak onlara yol göstermiş ve onları Mısır'dan çıkarmıştır. Sina Dağı'nda Tanrı ile konuşan Hz. Musa "On Emir'i" olarak bunu İsrailoğullarına anlatmış ve Tanrı'nın bu kurallara uyulmasını emrettiğini söylerek onlardan söz almıştır. Ancak İsrailoğulları bu sözü tutmamış, Hz. Musa'nın

¹² Rabbi Moşe Ben Maimon (XII- XIII. yüzyıl) arasında yaşamıştır; Dennis, *The Encyclopedia...*, p. 269.

¹³ *Tora, I. Kitap – Bereşit: 9; 8-18, çev. Moşe Farsi, Gözlem yay, İstanbul, 2010, ss. 55-57.*

Tanrıyla olan ilk görüşmesinde Sina Dağı'ndan inmekte gecikmesi üzerine Hz. Musa'nın kardeşi ve sözcüsü olan Hz. Harun'dan kendilerine bir yol gösterici yapmasını istemişlerdir. Çünkü onları çöle getiren Hz. Musa'nın akıbeti onlar tarafından bilinmemektedir. Hz. Harun kabiledaki bütün altınları getirmelerini söylemiş ve bu altınları eriterek altın bir buzağı yapmıştır. Tanrı'nın emirlerinin yazılı olduğu levhalar ile dağdan inen Hz. Musa bunu gördüğünde levhaları parçalamıştır. Bu olay üzerine kabile içinde bir bölünme yaşanmış ve altın buzağıya tapan 3000 kişi öldürülmüştür. Sonrasında Hz. Musa, tekrar Sina Dağı'na çıkarak "On Emir'i" yeniden almıştır.¹⁴ Ancak vaat edilen topraklar olarak nitelendirilen günümüzde İsrail devletinin kurulduğu bölgeye ulaşmaları Hz. Musa'nın ölümünden sonra onun Halefi olan Hz. Yuşa'nın önderliği zamanında olmuştur.¹⁵ Her kavim ya da kabile kendi bölgesine yerleşmiş ancak bu kabileler tek çatı altında toplanamamıştır. Kabilelerin birleşmesi ise İsrail'in ilk kralı Saul devrinde başlamış ve Hz. Davud döneminde tamamlanmıştır.¹⁶

Hz. Davud'un ölümünden sonra tahta geçen Hz. Süleyman, ilk iş olarak kendisine muhalefet edebilecekleri ortadan kaldırmış ve Mısır ile ittifak kurmak adına firavunun kızıyla evlenmiştir.¹⁷ Yahudilikte dışardan evliliğin hoş görülmediği bilinmekle birlikte Hz. Süleyman'a ait bir harem olması da yine yasaya ters düşmektedir.¹⁸ Yasaya ters düşen davranışlardan birisi de Hz. Musa devrinde meydana gelmiş olan altın buzağı olayının tekrar edilmiş olmasıdır. Hz. Süleyman'ın ölümünden sonra krallık önce ikiye bölünmüş ve iki ayrı krallık olarak M.Ö. 582'ye kadar devam etmiştir.¹⁹ İsrail Krallığı'nın bulunduğu Kuzey Bölgesi M.Ö. 578'de Babil Krallığı tarafından yıkılmış ve burada yaşayan halk Babil'e sürgüne²⁰ gönderilmiştir.

¹⁴ Tora'nın ikinci kitabı olan Şemot'tan itibaren Yahudilerin çölde geçirdikleri olaylar anlatılmakta olduğu için bölüm adlarının verilmesine gerek duyulmamıştır. *Şemot*; 31:17- 34:5, *Tora*, çev. Moşe Farsi, İstanbul, Kasım 2017, ss. 415- 449.

¹⁵ Wasserman James *The Temple of Solomon From Ancient Israel to Secret Societies*, Vermont, 2011, pp. 107.

¹⁶ *Kitab-ı Mukaddes*, II.Samuel, 5:1-10, ss. 307-308.

¹⁷ Paul Lawrence, *Kutsal Kitap Tarihi Atlası*, çev. Fatih Bilger, İstanbul, 2008, s.72.

¹⁸ *Kitab-ı Mukaddes*, I. Krallar 11: 1-8, s. 346.

¹⁹ Bu krallıklar, İsrail ve Yahuda devletleridir. Ayrıntılı bilgi için; Lawrence, *Kutsal Kitap...*, s.76-78.

²⁰ Yahudilerin ilk olarak M.Ö. 733-701 yılları arasında Asurlular tarafından sürgüne yollandığını belirtmekte fayda vardır. Yukarıda bahsedilen sürgün ise tapınağın yıkıldığı son sürgündür. Bkz. Minna Rozen, "People of the Book, People of the Sea: Mirror Images of the Soul", *Homelands and Diasporas Greeks, Jews and Their Migrations*, ed. Minna Rozen, New York, 2008, pp. 51-52.

Talmudik²¹ yaklaşımda bu sürgüne gönderilmenin bir ceza olduğu belirtilmektedir. Çünkü Hz. Süleyman saltanatı boyunca yasaya uygun davranmayarak çok fazla eş almış ve Yahudi olmayan kadınlarla evlenmiştir. Ayrıca halkın çarpık yaşam tarzı da bu cezanın bir diğer nedeni olarak gösterilmektedir.²² I. Tapınak'ın yıkılışıyla sürgüne gönderilen Yahudiler, Babiller'in izin verdiği ölçüde dinlerini yaşamışlar, bugün Irak olarak geçen bölgede yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Onları sürgüne gönderen kralın halefi, Yahudilerin tekrar Kudüs'e dönmelerine izin vermiştir. Ancak dini açıdan Yahudiler içinde iki farklı Talmudik akımın oluştuğunu belirtmekte yarar vardır. Bu tarihten sonra Babil ve Kudüs Talmud'una tabi olmak üzere Yahudiler iki ayrı cemaate bölünmüş olsa da, cemaatlerin kesin çizgilerle birbirlerinden ayrıldığını söylemek yanlış olacaktır. Mezmurlar (Zebur) kitabında yer alan 137. Mezmur, Babil sürgününün Yahudiler için anlamını ifade etmektedir.²³ Bu sürgünden sonra tekrar kutsal topraklara dönmeyi başaran Yahudiler daha büyük bir sürgün olan Roma imparatorunun Filistin'i fethinden sonra başlayacak olan ikinci ve uzun sürgüne kadar bu topraklarda yaşamayı sürdürmüşlerdir.²⁴

1.2.2. II. Tapınak'ın İnşasından Diaspora Yahudiliği'ne

Babil sürgününün sona ermesiyle Yahudilerin Kudüs'te yerleşmelerine izin verilmiş ve burada yeniden bir Yahudi nüfus oluşmuştur. Edom soyundan²⁵ gelen ve Roma tarafından Iudaika bölgesi kralı olarak tanınan Hirodes tarafından II. Tapınak inşa ettirilmiştir. Daha önce sürgüne gönderilenlerden biri olan Başkahin II. Hirkanus'un torununu kendisine eş olarak alması ve tapınağı yeniden inşa ettirme konusunda bu kadar kararlı olması krallığını meşrulaştırmak için başvurduğu yollar olarak değerlendirilebilir.²⁶ Yeni tapınak, Hz. Süleyman döneminde inşa ettirilen

²¹ Talmud: Yahudilerin uyması gereken dini ve sosyal kuralların bir araya getirilmesiyle oluşan derleme kitaba verilen isimdir. Bkz. Dennis, *The Encyclopedia...*, pp. 411-412.

²² Lawrence, *Kutsal Kitap...*, s. 76.

²³ *Tehilim- Zebur*, çeviri ve düzenleme: Jojo Yosef Kamhi , İstanbul, 2007, C. II, ss. 660-661.

²⁴ Oded, "Exile...", pp. 86-87.

²⁵ Edom soyu ile kastedilen Hz. İshak'ın diğer oğlu, Hz. Yakub'un ikizi ve ağabeyi olan Esav'ın soyudur. Esav, Tora'da Edom olarak da anılmaktadır. Hahamlar, Esav yani Edom için dünyevi olanın önemli olduğunu ve bu yüzden hakkı olan *behorluğu* bir tabak çorba karşılığında kardeşine devrettiği yorumunu yapmaktadır; *Bereşit 36;1-6* ss. 279-280.

²⁶ Lawrence, *Kutsal Kitap...*, s. 130.

tapınağa göre inşa edilmiş ve Kitab-ı Mukaddes'e göre yapımı 46 yıl sürmüştür.²⁷ Ancak avluların yapımının tamamlanması, Romalıların tapınağı yıkmasından yedi yıl önce yani M.S. 63 yılındadır.²⁸ M.S. 70 yılında Iudaika (Judaika) bölgesinde Zelotlar²⁹ tarafından çıkarılan bir isyanın bastırılması için İmparator Vespasianus tarafından Titus görevlendirilmiştir. Titus hem isyanı bastırması hem de bölge halkı için büyük önem arz eden tapınağı yıkarak bölgede yaşayan bütün Yahudileri sürgüne göndermiştir.³⁰ Bu sürgünle birlikte İsrail'in kabileleri dünyaya dağılmış ve tarih boyunca diaspora³¹ olarak anılacak olan ve 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşuna kadar kendilerini yurtsuzlar olarak nitelendirecekleri dönem başlamıştır.³²

1.2.3. Bizans Hâkimiyetinde Yahudiler

Roma İmparatorluğu 395 yılında Doğu ve Batı kanadı olmak üzere ikiye ayrılmış, Cermen/Germen istilaları sonucunda 476 yılında Batı kanadı yıkılmıştır. İmparatorluğun daha sonra Bizans olarak adlandırılacak olan Doğu kanadı, Roma İmparatorluğu'nun yegâne mirasçısı olarak kalmıştır.

Roma'nın çok tanrılı bir inanç yapısına sahip olması dolayısıyla Yahudiler, inanç ve sosyal hayat açısından başlangıçta fazla bir kısıtlamayla karşılaşmamışlar, onların doktorluk ve avukatlık gibi meslekleri yapmalarına engel olunmamıştır.³³ Ancak Doğu Roma ya da Bizans'ın Hristiyanlığı resmi devlet dini olarak kabul etmesiyle³⁴ birlikte Yahudiler için kısıtlamalar ve aşağılanmalar artmıştır. VI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Justinianus, Yahudilerin dini ve toplumsal hayatta

²⁷ Yuhanna 2;20, burada anlatılan hikaye Hz. İsa'dan alamet görmek isteyenler olması üzerine *Tapınağı yıkmaları ve üç gün içinde kendisinin yeniden ayağa kaldıracağını* iddia etmesini anlatır.

²⁸ Lawrence, *Kutsal Kitap...*, s.132.

²⁹ Roma imparatorluğuna başkaldıran Yahudiler için kullanılan terim. Bkz. İlknur Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihi Hareketler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008, s. 43; Slomo Sand, *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi?*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Şubat 2011, s. 165.

³⁰ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul, 2016, ss. 242-243; Rozen, "People of the Book...", p. 55.

³¹ Kelime anlamı; *Bir ulusun ve özellikle Yahudilerin dünyaya dağılması, saçılma, tamamen yayılma*, eski Yunanca'dan gelmektedir. bkz; Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı- Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul, 2010, s.139.

³² Rozen, "People of the Book...", p. 56.

³³ Steven B. Bowman, *The Jews of Byzantium 1204-1453*, Alabama University Press, Alabama, 1985, pp. 9.

³⁴ Bowman, *The Jews...*, p. 28.

kısıtlanmaları için yasalar çıkarmış, ardılları da bu yasaklamaları devam ettirmişlerdir.³⁵ Bu tarz yasaklar dolayısıyla Osmanlı'nın Bizans'a ait bölgeleri fethi sırasında Yahudilerin dolaylı ya da doğrudan Osmanlıları desteklediği söylenebilir.³⁶

Başkent Konstantinopolis'te yaşayan Yahudilerin genel olarak Pera ve Galata taraflarında yerleşmiş oldukları bilinmektedir. Boundelmonte'nin 1422 tarihli haritasında Konstantinopolis'te yaşayan Yahudiler, Porta Iudea olarak belirtilen Haliç'in Marmara denizine uzanan kıyı şeridinde yakın bir bölgede yaşıyor olarak gösterilmiştir.³⁷

1.3. İSLAM TOPLUMLARINDA VE OSMANLI DEVLETİNDE YAHUDİLER

Zimmet, ehli kitap olarak sayılan Hristiyan ve Yahudilerin Müslüman bir devlet himayesinde belirli bir vergi ödeyerek inançlarını ve yaşayışlarını sürdürebilmeleridir. İslam hukukunda zimmilerden tahsil edilen ve askerlik vergisine karşılık olarak kabul edilen cizye, yükümlülerin ekonomik durumuna göre âla, evsat ve edna olmak üzere gelir durumuna göre alınmaktaydı. Âla olarak adlandırılan cizye ekonomik durumu iyi olanların, edna gelir durumu orta düzeyde olanların, evsat ise geliri daha düşük seviyedeki zimmilerin ödediği vergiydi. Herhangi bir geliri olmayan yoksullar, kadınlar, yaşlılar ve çocuklar bu vergiden muaf tutulurdu.³⁸ İslam hukukunda mezhepler arasında zimmilikten çıkma ile ilgili bazı farklı yorumlar bulunmaktadır. Örneğin, Hanbeli ve Maliki mezheplerinde 9, Hanefî mezhebinde 1, Şafii mezhebinde ise 3 şarta bağlı olarak kişinin zimmiliğini kaybedeceği belirtilmektedir.³⁹ Zimmiler kendi aralarındaki evlenme veya boşanma gibi hukuki meselelerde kısmi bir özerkliğe sahiptiler.

Osmanlı İmparatorluğu millet sistemi, Osmanlı topraklarında yaşayan halkın inançlarına göre sınıflandırılarak onlara özgü düzenlemeler yapıldığı bir sistemdir. Ancak bu sistem Osmanlı tarafından geliştirilmiş bir sistemden ziyade esas dayanağı

³⁵ Bowman, *The Jews...*, pp. 11.

³⁶ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler (Tarihi, Siyasi Araştırma)*, İstanbul, 1995, s. 14-15.

³⁸ Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi (1453-1566)*, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul, 2010, ss. 5-6.

³⁸ Eroğlu, *Osmanlı Devletinde...*, s. 15-16.

³⁹ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara, 2001, ss. 8-9.

Kur'an-ı Kerim'dir. “*Kitab verilenlerden, Allah’a, ahiret gününe inanmayan, Allah’ın peygamberinin haram kıldığını haram saymayan, hak dinini din edinmeyenlerle, boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye verene kadar savaşın.*”⁴⁰

Ayeti çerçevesinde gayrimüslimlerin cizye ya da diğer adıyla baş vergisi ödeyerek İslam devletinin üstünlüğünü kabul ettikleri sürece dinlerini değiştirmek zorunluluğu olmadığı şeklinde bir yargıya varılabilir. Bu yargıyı destekleyen bir diğer ayet “*Dinde zorlama yoktur; artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır. Putları inkâr edip Allah’a inanan kimse kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır. Allah işitendir, bilendir.*”⁴¹ şeklindedir. Bu Ayet ile dinini değiştirmek istemeyen kimseye baskı yapılması engellenerek inanç özgürlüğü koruma altına alınmıştır. Her dini grubun farklı yaşam biçimleri ve kültürlerini sürdürmesi ve asimile olmaması belirttiğimiz yargıları kuvvetlendirmektedir. Yapılan bu düzenlemeler Osmanlı İmparatorluğu tarafından sürekli olarak denetlenmiş, hem usulsüzlüğün önüne geçilmeye çalışılmış hem de işleyişte aksamalar olmaması bu sayede garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Fatih Sultan Mehmed İstanbul’un fethinden hemen sonra Ortodoks Patrikhanesini, Hahambaşılığı ve 1461 yılında ise Ermeni Patrikhanesi’ni kurdurarak dini bir hoşgörü göstermiş ve yeni başkenti dini merkez olarak da tesis etmek istemiştir.⁴²

Ömer ahdi olarak bilinen zimmilerin uyması gereken yasaklar Osmanlıda yalnızca pragmatik amaçlarla uygulanmış, bunun dışında herhangi bir kısıtlama yoluna gidilmemiştir.⁴³ Kısıtlamaların tek taraflı değil bütün tebaaya uygulanmış olduğunu da belirtmek yerinde olacaktır. III. Murad döneminde ilan edilen bir fermanla Müslümanların gayrimüslim elbiseleri zimmilerin de Müslümanlara has kıyafetleri giymesi yasaklanmış, yasağa uymayanların idamla cezalandırılacağı ilan edilmiştir.⁴⁴ Bunun yanı sıra kimin hangi cemaate mensup olduğunun anlaşılması için her cemaatin farklı bir renkte giyinmesi istenmiştir.⁴⁵ Bu sayede yaşayış ve

⁴⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Tevbe, Cüz 10; 9; 29.

⁴¹ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara, Cüz 3; 2; 256.

⁴² Kamil Çolak, *XIV-XVI. yüzyıllarda Balkanlar'da İslamlaşma*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996, s. 38.

⁴³ Esther Benbassa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, çev. Ayşe Atasoy, İstanbul, 2014, ss. 78-79.

⁴⁴ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, ss. 179-180.

⁴⁵ Ömer Faruk Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014, ss.24-26.

inaniş bakımından birbirinden farklı olan dini topluluklar arasında kıyafet karmaşasından dolayı çıkabilecek sorunlar önlenmeye çalışılmıştır.

XVIII. yüzyılda Avrupa’da meydana gelen kültürel gelişmeler neticesinde patlak veren 1789 Fransız İhtilaliyle yeni bir boyut kazanan millet ve milliyetçilik fikirleri geleneksel, çok uluslu imparatorlukların bütüncül yapısını tehdit etmiştir. Bunun sonucunda çıkan ayaklanmalar neticesinde bu geleneksel çok uluslu yapı yıkılmış, ulus devletlere dönüşüm süreci başlamıştır. Osmanlı uyruğu olan Sırların isyanıyla başlayan ulusal bağımsızlık ve milli devlet anlayışı karşısında çözüm üretmeye çalışan Osmanlı devlet adamları bu uyrukları tek bir çatı altında toplayacak fikirler üretmeye çalışmışlar ancak pek fazla başarı elde edememişlerdir. Osmanlı uyruğu olup isyan etmeyen tek millet ise Yahudilerdir. Yahudi tebaanın isyan etmemesindeki en önemli unsur ise Yahudiliğin ırksal bir bütünlükten ziyade dinsel bir çatıya sahip olmasıdır. Yahudilerin isyan etmemelerinin bir diğer nedeni de Tanah’ta geçen “Sizi sürmüş olduğum kentin esenliği için uğraşın. O kent için RAB’be dua edin. Çünkü esenliğiniz onununkiye bağlıdır.” İfadesidir.⁴⁶ Yunan ihtilali meydana geldiği sırada Yahudiler ve Türklerin aynı safta isyancılara karşı çatışmaları da isyan etmek yerine Osmanlı Devleti’nin esenliğini istediklerinin bir diğer kanıtıdır.⁴⁷

1.3.1. İslam Devletleri’nde Yahudiler

İslamiyetten önce Arabistan coğrafyasında Yahudilerin yaşadığı bilinmektedir. İslam devletinin ilk yazılı anayasası olarak hazırlanan Medine sözleşmesi hem Yahudilerin bu bölgede yaşadığını hem de İslam devleti ve Hz. Muhammed’in Medineliler Yahudileri vatandaş olarak gördüğünün kanıtıdır.⁴⁸ Bizans coğrafyasında yaşayan Yahudilere nazaran dini ve sosyal açıdan daha özgürlükçü bir toplumda yaşadıkları bilinmektedir. İslam’ın yayılışı sırasında Kur’an-ı Kerim’de putperestler ya da müşrikler olarak geçen Araplar için din değiştirmek ya da ölümü kabullenmek dışında başka bir seçenek olmamasına karşılık, kitap ehli olan Hristiyanlar ve Yahudilerin cizye adındaki baş vergisini ödemeleri şartıyla dinlerini muhafaza etmelerine izin veriliyordu. Bunun yanı sıra Müslüman doğu toplumunda

⁴⁶ *Kitab-ı Mukaddes*, Yeremya: 29;5-8 s. 745.

⁴⁷ Galanti, *Türkler...*, s. 38.

⁴⁸ İsmail Yiğit, “Hz. Peygamber’in Medine Dönemi Faaliyetleri”, *Vahyin Nüzulunun 1400. Yılında Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyumu 15-17 Ekim 2010*, İstanbul, İsav, ss. 178-180.

yaşayan Yahudiler, Bizans ve Avrupa'da olduğu gibi yalnızca onlara ayrılan bölgelerde ikamet etmek zorunda değillerdi. Genizalarda⁴⁹ bulunan kayıtlarda, Müslüman evlerinde oturan birçok Yahudinin ve Yahudilere ait olan evlerde ise Müslümanların kiracı olarak kaldığına dair sözleşmeler bulunmuştur.⁵⁰ Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerle ilgili olan 24 sure bulunduğu belirtilmektedir.⁵¹

Fetihler vasıtasıyla İslam devletinin sınırları genişlemekte, dolayısıyla İslam hukukunda zimmi olarak geçen gayrimüslim tebaanın sayısı da artmaktaydı.⁵² Filistin bölgesinin fethedilmesiyle, Roma'nın Yahudilere getirdiği yasak da ortadan kalkmış ve Yahudiler bu bölgeye tekrar yerleşmeye başlamışlardır.⁵³ İslam devletinde Yahudi tebaanın siyasi temsilcisi, Hz. Davut'un soyuna mensup kişiler arasından seçilen Re'sü'l-câlût'tu.⁵⁴ Re'sü'l-câlût makamı İslam öncesinde de mevcut olan bir makamdır. Krallığın yıkılışından sonra, sürgündeki Yahudiler Hz. Davut'un soyundan gelen birini kendilerine önder olarak seçmişlerdir.⁵⁵ Re'sü'l-câlût, kral olarak bilinen Hz. Davut'un soyundan geldiği için sinagoglarda Tora tomarlarının ayağına getirilmesi gibi bazı ayrıcalıklara da sahipti.⁵⁶ XIII. yüzyılda Abbasi Halifeliği, Hülagu tarafından yıkılmıştır.⁵⁷ Ancak Re'sü'l-câlütlik Abbasi Devleti'nin yıkılmasıyla ortadan kalkmamış, Re'sü'l-câlütlik kurumu ve Re'sü'l-câlütler Timur'un 1401 yılında görevlerine son vermesine kadar devam etmiştir.⁵⁸ Son Re'sü'l-câlût ise Samuel b. David'dir.⁵⁹

⁴⁹ Geniza; kökü itibariyle cenazeye aynı anlamdadır. Artık kullanılmayan dini metinlerin saklandığı sandık veya dolaba verilen isimdir. Geniza arşiv olarak da değerlendirilebilir.

⁵⁰ Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İstanbul, 2011, s. 283.

⁵¹ Ömer Faruk Harman, "Yahudilik (İslam Kaynaklarında Yahudilik)", *DİA.*, C.43, İstanbul, 2013, s. 221.

⁵² Medine Sözleşmesi'ne uymayan Yahudilerin de sürüldüğü Hayber, İslam devleti tarafından fethedilen ilk bölgeydi. Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, 1996, s. 20.

⁵³ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 89.

⁵⁴ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, ss. 116-119.

⁵⁵ Natan ha-Bavli, *Seder Olam Zuta-Dünyanın Kısa Tarihi*, derleme-tercüme, Nuh Arslantaş, TTK. Yay., Ankara, 2014, ss. 60-61.

⁵⁶ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 123.

⁵⁷ Abdülkadir Yuvalı, "Hülagü", *DİA.*, C. 18, İstanbul, 1998, ss. 473-474.

⁵⁸ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s.130.

⁵⁹ Alexander D. Goode, "The Exilarchate in the Eastern Caliphate 537-1258", *Jewish Quarterly Review*, Vol.31, No.2, Ekim 1940, p. 167.

1.3.2. Osmanlı Hakimiyetinde Yahudiler

Osmanlı'nın beylikten devlet düzenine geçişi ve Bizans topraklarını kısa sürede hakimiyeti altına almaya başlamasıyla bu bölgelerde yaşayan halk da Osmanlı tebaası olmaya başlamıştır. Osmanlıların Yahudilerle ilk teması 1324 yılında Bursa'nın fethiyle olmuştur. Yahudiler, Orhan Gazi'nin Bursa'yı feth etmesinde rol oynamışlardır. Bunun üzerine Orhan Gazi yeni başkent Bursa'da Hayat Ağacı anlamına gelen *Etz-HaHayim* "עץ החיים" sinagogu merkez olacak şekilde Yahudilerin bir mahalle kurmalarına izin vermiştir.⁶⁰ Bunun yanı sıra Şam ve Edirne'deki Yahudilerin bölgeye gelmesi sağlanmıştır. Bu sayede yeni başkent in iktisadi ve kültürel olarak gelişimine olanak sağlanmıştır. Orhan Gazi'nin bu ihsanı, yardımları ödüksüz bırakmadığının da göstergesi olarak yorumlanabilir. Diğer padişahlar döneminde de genel olarak Yahudilere iyi davranıldığı bilinmektedir.⁶¹

II. Mehmed tarafından İstanbul'un fethedilmesiyle birlikte, IV. Haçlı Seferi'nin yarattığı tahribatın giderilmesi ve şehrin tekrar eski görkemini kazanması için girişimlerde bulunulmuştur. Ayrıca İstanbul'un; Ortodoks, Gregoryan Hristiyanlık ve Yahudilik için merkez olması yönünde adımlar atılmıştır. II. Mehmed bunların dini liderlerini vergilerden muaf tutmuş ve onlara paye vererek vezir statüsünde olduklarını, gerekli durumlarda Divan'da onların da söz hakkı bulunduğunu ilan etmiştir.⁶² Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez hahambaşılık resmi bir kurum olarak bu şekilde ortaya çıkmıştır. İlk haham Moşe Kapsali'dir. Hahambaşılık her ne kadar cemaatler üstü bir kurum olarak kurulmuş olsa da Hahambaşı'nın yetki alanı İstanbul ile sınırlı kalmıştır.⁶³

Osmanlı topraklarına kitlesel olarak ilk büyük göç, 1394 yılında Fransa topraklarından kovulan Yahudiler tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci büyük göç ise Fatih Sultan Mehmed'in halefi olan II. Bayezid döneminde, Granada'nın düşüşüyle 1492 yılında gerçekleşmiştir. Yahudilerin Osmanlı topraklarını seçmesindeki en önemli etken zorla Hristiyan olanların gerçek dinlerine dönüşleri

⁶⁰ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, İstanbul, 2008, ss. 41-42.

⁶¹ Eroğlu, *Osmanlı Devletinde...*, s. 255.

⁶² Diğer zimmi topluluklar bu çalışmanın konusu olmadığı için ayrıntıya girilmeyecektir. Diğer topluluklarla ilgili bilgi için bkz. Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara, 2001.

⁶³ Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Hahambaşılık (1847-1918)", *Milel ve Nihal*, C. 7, S.1, Ocak-Nisan 2010, s. 10

karşısında Osmanlı hükümetinin herhangi bir ceza uygulamamasıydı. İslam hukukunda Müslüman bir kimsenin irtidad etmesi yani dinden dönmesi idamla cezalandırılırken, zimmilerin irtidadı yetkililer için herhangi bir anlam ifade etmemekteydi.⁶⁴ Eliyahu Kapsali, eseri Seder Eliyahu Zuta'da II. Bayezid'den merhametli bir hükümdar olarak bahseder ve Yahudilere kucak açarak “Çocuklarımız için kendinize şehirler, koyunlarınız için ağıllar yapın, ülkemde istediğiniz gibi yaşayın” dediğini kaydeder.⁶⁵ Hatta Yahudileri İspanya'dan kovarı II. Fernando için; “Siz Ferdinando'ya akıllı bir hükümdar derdiniz. Halbuki o, Yahudileri taretmek (uzaklaştırmak) suretiyle mühim bir unsur ve büyük bir servet kaybetti” şeklinde konuştuğu belirtilmektedir.⁶⁶

Osmanlı topraklarına göç eden Yahudiler Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yaşamaya devam eden dindaşlarıyla bağlantılarını sürdürmüşler, kendilerine kucak açan bu misafirperver devletin koruması altında Hristiyan toplumu içinde yaşadıklarından daha iyi şartlara sahip olduklarını dile getirmişlerdir.⁶⁷ 1516 yılında Osmanlılar ile Memlukler arasında yapılan savaş sonucunda Filistin bölgesi Osmanlı hakimiyetine girmiş, bu bölgede Yahudilerin yerleşmesine izin verilmiştir. Kanuni döneminde ise 1536-1542 yılları arasında Kudüs'ün kent duvarları yeniden inşa ettirilerek bu kutsal şehre Memlukler döneminde gösterilmeyen saygı iade edilmeye çalışılmıştır.⁶⁸

Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudiler, birçok mesleki alanda faaliyet göstermekle birlikte onlarla özdeşleşmiş olan meslekler bulunmaktaydı. Bizans döneminde bu meslek gruplarından dışlanarak statüsü düşük olan başka meslekleri ifa etmeye zorlanmışlar, Osmanlı döneminde ise bu meslekleri yapmakta sorun yaşamamışlardır. Bu meslekler arasında en fazla karşılaştığımız doktorluktur.⁶⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilerin en büyük sorunu, Hristiyanlar tarafından atılan kan iftiralarıydı. İddiaya göre Yahudiler, Pesah

⁶⁴ Lewis, *İslam Dünyasında...*, s. 28.

⁶⁵ Nuh Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme*, İstanbul, 2013, ss. 272-273.

⁶⁶ Ziya Şakir, *Türkiye Yahudileri*, haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul, 2011, s. 102.

⁶⁷ Marc D. Angel, *Foundations of Sephardic Spirituality: The Inner Life of Jews of the Ottoman Empire*, Vermont, 2006, pp. 19-20.

⁶⁸ Angel, *Foundations...*, p. 39.

⁶⁹ Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, çev. Süheyle Kaya, İstanbul, Ekim 1999, s. 35.

Bayramı'nda mayasız olarak yaptıkları ve *matza* adını verdikleri ekmeği hazırlamak için büyük bir kısmı çocuk olan Hristiyanları kaçıarak öldürüyorlardı. Fatih devrinden itibaren bu tarz davaların yalnızca Divan'da tartışılması kararı alınmıştır. Büyük oranda asılsız olduğu anlaşılan iddiaların, daha adil bir şekilde çözülmesi için bu tarz bir uygulama yolunun seçilmiş olması muhtemeldir.⁷⁰

Osmanlı zimmet sisteminin temelinde Ömer ahdi olarak bilinen kurallar bulunmaktaydı. Ancak devlet bu kuralların içerdiği yasaklamaları sürekli uygulamamıştır. Devletin ekonomik durumu ve ürünlere gösterilen talep bu kuralların uygulanmasında belirleyici etkendi. Örneğin zimmilerin köle sahibi olması Ömer ahdi ile yasaklanmış olmasına karşılık, XVII. yüzyıl kadı sicillerinde yer alan gayrimüslim terekeleri incelendiğinde bu yasağın uygulanmamış olduğu görülmektedir.⁷¹ Yahudilerin sahip olduğu köleler genellikle Balkan ya da Kırım kökenli Hristiyanlardı. İslam hukukunda bir Müslümanın, bir gayrimüslimin emri altında çalışması yasak olduğundan din değiştirerek Müslümanlığa geçen köleler bir Müslümana satılmalı ya da azad edilmeliydi.⁷² Yahudilerin evlerindeki kölelerin Hristiyan olmasının bir başka sebebi de, Şabat günlerinde ne suretle olursa olsun Yahudilerin çalışmasının yasak olması olarak gösterilebilir. Bu durum, işleri yapacak birisinin olmasını gerekli kılmıştır.

1.4. AVRUPA TARİHİNDE YAHUDİLER

Avrupa toplulukları uzun yüzyıllar boyunca anti-semitizm faaliyetleri sürdürmüştür. Yahudilerin ilk olarak kovulduğu ülke İngilteredir. Bu kovulmayı Almanya ve Fransa izlemiştir. 1479 yılında Kastilya Kraliçesi Isabella ve Aragon Kralı II. Fernando'nun evlenmesi sonrasında bu iki krallık birleşmiştir. Bu evlilik sonrasında İspanya topraklarında Müslümanlar ve Yahudilerin yaşadıkları bölgeler yavaş yavaş ele geçirilmiştir. Reconquista hareketi olarak da bilinen Yeniden Fetih hareketi sonrası 30 Mart 1492'de bir ferman ilan edilmiş, buna göre Müslümanlar ve Yahudiler 31 Temmuz 1492'ye kadar ülkeden göç etmek veya Hristiyan olmak arasında bir seçim yapmaya zorlanmışlardır. Din değiştirerek İspanya'da kalan

⁷⁰ Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında...*, ss. 38-39.

⁷¹ Yaron-Ben Naeh, "Blond, Tall, with Honey-Colored Eyes: Jewish Ownership of Slaves in the Ottoman Empire", *Jewish History*, Vol. 20, No. 3/4, 2006, p. 317.

⁷² Naeh, "Blond, Tall...", p. 319.

Yahudiler, Yeni Hristiyanlar olarak adlandırılmışlar ve sürekli gözetim altında tutulmuşlardır. Hala eski adetlerini sürdürdükleri gerekçesiyle sıkı yönetim altında tutulan bu cemaatler, Portekiz'e iltica etmişlerdir. İddia edildiği gibi Yeni Hristiyanlar bazı dini geleneklerini gizli bir şekilde sürdürmeye devam etmekteydiler. Zaman içinde Hristiyanlığı tam anlamıyla benimseyen bazı aileler arasında bu ritüeller yalnızca gelenek olduğu için sürdürülen bir hal almıştır. Din değiştirmek yerine göç etmeyi tercih eden Yahudiler ise Portekiz, İtalya, Amsterdam, Kuzey Afrika ve Osmanlı topraklarına göç ederek yerleşmişlerdir.

Bir değişim yüzyılı olarak nitelendirebileceğimiz XVIII. yüzyılda birçok Avrupa devleti dönüşüm içine girmiş ve bu durum Avrupa Hristiyanları kadar Yahudileri de etkilemiştir. Yahudilerin dini ve sosyal açıdan karşılaştıkları engeller bu yüzyılda tam anlamıyla ortadan kalkmamış olsa da daha esnek bir yapı kazanmıştır. İktisat tarihinde makinalar aracılığıyla seri üretimin ilk olarak gerçekleştirildiği İngiltere merkezli sanayi devrimi sonrasında ticari dengelerde değişimler meydana gelmiş, Osmanlı Devleti başta olmak üzere geleneksel nitelikte olan devlet ve toplumların ticari hayatına büyük bir darbe indirilmiştir.

Ekonomik ve siyasi anlamda Avrupa tarihinin en parlak dönemi XVIII. yüzyılda yaşanmıştır. Aydınlanmanın etkisiyle despotizm kavramı yeni bir boyut kazanarak mutlak monarşilerde ulusallaşmanın temelini atmıştır. Kant'ın ifadesiyle bireyin aklının zincirlerini kırarak özgürleşmesi olarak tanımlanabilecek Aydınlanma ile siyasi iktidar güç kazanmıştır. Aydınlanma hareketi feodalitenin filli olarak uygulanmadığı bölgelerin tekrar egemenlik altına alınması yolunda monarklara büyük bir güç sağlamıştır. Aydınlanmış despotlardan biri olan Çariçe II. Katherina Rusya'nın gelişmesi için Avrupalı seyyahlara serbest dolaşım hakkı vereceğini vaat etmiş, ancak Yahudi aydınları bunun dışında tutmuştur. Yahudiler konusunda oldukça mesafeli, hatta katı bir tutum sergileyen Çariçe, Polonya'nın ilhakı ve paylaşımı sonrasında ele geçirdiği bölgelerde yaşayan Aşkenaz kökenli Yahudileri Rus tebaası olarak görmek durumunda kalmıştır.

Kişinin bağlı bulunduğu dogmalardan kendisini kurtararak akla yönelmesini ön gören Aydınlanma hareketi, Yahudi toplumunda uyanış hareketi olarak bilinen Haskala hareketini de şekillendirmiştir. Bu hareketin öncüleri, Yahudilerin kendilerini toplumsal hayattan soyutlama döneminin son bulması ve yaşadıkları toplumun dilini öğrenmeleri gerektiği gibi fikirleri savunmaktaydılar. Moses

Medelsohn, İbranice'nin yeniden doğuşu için çalışmalar yürüterek Yüksek Yahudi kültürünün tanınması ve İbranice'nin dini alan dışında da kullanılabilmesi için çaba sarfetmiştir. Günümüzde konuşulan modern İbranice'nin temeli Haskala hareketiyle atılmıştır. Haskala'nın getirdiği Sekülerleşme ile dini grupdan başka bir şey olarak görülmeyen Avrupa Yahudiliği ırksal olarak bir anlam kazanmaya başlamış ve Siyonizm'in ilk adımları atılmıştır.

Yüzyılın sonunda meydana gelen Fransız İhtilali ile Ulusallaşma sürecine girilmiş ve geleneksel devlet düzeni olan monarşi düzeninin sonu hazırlanmıştır. Dünya üzerinde ihtilal sonrasında yayılmaya başlayan fikirler dolayısıyla monarşilere tabi olan etnik kökenli kimseler isyan etmeye başlamışlar ve bundan en büyük zararı Osmanlı Devleti görmüştür.

1.5. YAHUDİ MEZHEPLERİ

Yahudi cemaatler arasında dini kuralları uygulama ve yaşayış şekli açısından farklar bulunmaktadır. Diaspora olarak bildiğimiz dönemde sürgüne gönderilen Yahudilerin, sürgüne gönderildikleri bölgelerin dilinin ve kültürel özelliklerinin Yahudi öğeleriyle harmanlanması sonucunda ortaya çıkan, Talmud ve Mişna'nın yorum farklılıkları bu mezhepleri oluşturmuştur. Temel olarak bunları Rabbinik, Karai ve Samiri mezhepleri olarak üçe ayırabiliriz.⁷³ Rabbinik mezhepler, yaşanan bölgeyle ilişkili olarak Ladino konuşan Sefardim; Almanca konuşan Aşkenazim; Yunanca konuşan Romaniyot Yahudileri ve Arapça konuşan Yemen/Fas Yahudileri gibi tanımlamalarla ifade edilirler. Karai mezhebi ise Hazar Türk devletinin mirasçıları olarak adlandırabileceğimiz Yahudi Türkler ve bazı Yahudi kökenli kimseleri içermektedir. Bir üçüncü mezhep Samiri mezhebi olmakla birlikte genel eğilim aslında bunların Yahudi olmadığı, Yahudi inancına göre yaşadıkları şeklindedir.

⁷³ Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", *Bellekten C. XLVII*, S. 188, 1983, s.1130.

1.5.1. Rabbinik Mezhepler

Rabbinik mezhepler, Talmud, Mişna ve Sözlü Tora'yı ⁷⁴ başvuru kaynağı olarak kabul eden Yahudiler için kullanılan bir tabirdir. ⁷⁵ Bu mezhepler temelde aynı kaynaklara dayanıyor gibi görünse de bu kaynakların yorumlanışındaki farklılıklar zaman zaman büyük çatışmalara yol açmıştır. Diğer bir ifadeyle, cemaatler yaşadıkları bölgelere göre farklı dil ve gelenekleri benimsemişler ve bu farklılıklar dini ve toplumsal pratiklere yansımıştır. İbadet açısından *Tfilin* giyen, sinagogda Tora okuyan ve Şabat kutlayan Yahudiler zaman içinde oluşup farklılaşan kültürleri ve telaffuz şekilleriyle birbirlerinden ayrılmıştır. Örneğin kullandıkları *Sidurlarda* ⁷⁶ kelimeler aynı olmasına rağmen telaffuzları farklıdır. Aşkenaz telaffuzunda Şebes olan Şabat kelimesi de yine bu telaffuz farklılığına örnek gösterilebilir. ⁷⁷

Roma İmparatorluğu döneminde, Yunanistan ve Bulgaristan gibi Balkan topraklarıyla Anadolu coğrafyasında yaşayan Yahudiler, Romaniot Yahudi cemaatleri olarak isimlendirilirlerdi. Romaniotlar Osmanlı coğrafyasının yerli Yahudileri olarak nitelendirilebilirler. Bunlar; Ankara, Edirne, Bursa, Selanik, İstanbul gibi Bizans'ın ve Osmanlı'nın önemli ticaret ve üretim merkezlerinde yaşamaktaydılar. ⁷⁸ Grekçe konuşan bu cemaat, Osmanlı Devleti döneminde Avrupa'dan göç eden Seferad gruplarıyla birlikte azınlık durumuna düşmüştür. ⁷⁹

Doğu Avrupa Yahudileri olan Aşkenaz/Eşkenazlar Polonya ve Macaristan gibi Avrupa'nın doğusunda yer alan bölgelerde yaşamakta ve Yidiş adıyla bilinen Almanca'ya benzeyen bir dil konuşmaktaydılar. Almanca ile benzerlik göstermesi Aşkenazların daha çok Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu bölgelerinde yaşamış oldukları şeklinde bir iddiayı destekleyecek niteliktedir. Daha çok Yidiş dışında Lehçe veya Almanca konuşan bu grup en geleneksel Yahudi topluluklardan biri olarak sayılabilir. ⁸⁰

⁷⁴ *Tora Şebeal-Pe* yani Sözlü Tora, Hz. Musa'ya Sina Dağı'nda verilmiş olan, 613 mitsvotun/kuralın nasıl uygulanması gerektiğini anlatan sözlü geleneğin yazıya dökülmüş halidir; *Gerçeğe Yolculuk Tora ve Yahudilik Üzerine Merak Edilen Konular*, çev. İzzet- Yosi Berkan, İstanbul, Şubat 2006, s. 49.

⁷⁵ Ömer Faruk Harman, "Yahudilik (Mezhepler ve Dini Gruplar)", *DİA.*, C.43, İstanbul, 2013, s. 214.

⁷⁶ Yahudilerin dua kitabıdır.

⁷⁷ Edna Amir Coffin-Shmuel Bolozky, *A Reference Grammar of Modern Hebrew*, Cambridge, 2005, pp. 31-32.

⁷⁸ Galanti, *Türkler...*, ss. 16-21.

⁷⁹ Joel A. Zack, *Türkiyenin Tarihi Sinagogları*, İstanbul, 2008, s. 26.

⁸⁰ Yusuf Besalel., *Yahudilik Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 2001, ss. 81-83.

Avrupa ve Akdeniz bölgelerinde yaşayan Yahudiler ise Seferad/Sefardi adıyla bilinmektedir. Bunlar Ladino ve Judeo İspanyol olarak bilinen İspanyolca'ya benzeyen bir dil konuşmaktaydılar. Seferadlar ilk olarak 1492'de meydana gelen Reconquista hareketinden⁸¹ sonra Osmanlı topraklarına gelmişlerdir. Osmanlı topraklarına gelirken yanlarında paradan çok daha fazla zenginlik getirmiş olan Sefaradlar dönem dönem Osmanlı topraklarına göç etmeye devam etmişlerdir. Göç hareketleri XVIII. yüzyıldan Avrupa'da meydana gelen değişimler dolayısıyla kesintiye uğramış ve Osmanlı topraklarına yerleşmek için gelen Yahudilerin sayısı gittikçe azalmıştır. Bunun dışında kalan İtalya, Portekiz, Libya ve Fas Yahudileri yine Sefarad olarak adlandırılmışlardır.⁸²

1.5.2. Karaimler ve Karaylar

Karai “ קראים ” kelimesi İbranicedeki okumak anlamına gelen kara “ קרא ” sözcüğünden türemiştir. Çoğul hali Karaim olan kelime özellikle İsrail kökenli Yahudiler için kullanılırken Türk kökenli olanlar için ise daha çok Karay ve Karayim şeklinde kullanılmıştır. Karai kelimesi ile ilgili olan bir diğer görüş ise kelime kökeninin kutsal yazılar anlamına gelen *mikra* kelimesine dayandığı yönündedir.⁸³

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan en eski topluluklardan biri olan Karaim cemaatinin VIII. yüzyılda Anan ben David tarafından Irak'ta kurulduğu ileri sürülmektedir. Rabbinik Yahudi cemaatlerinden birçok alanda farklı olan bu cemaatin içinde İsrail kökenli Yahudiler olduğu gibi Türk olan Yahudiler de söz konusudur. Ancak yapılan araştırmalar bize Karai cemaatinin kökenlerinin Anan ben David'den daha öncesine dayandığını göstermektedir. Bazı araştırmacılar cemaatin ortaya çıkışının Qumran yazıtlarında bahsedilen mezheplere kadar indiğini ileri sürmektedirler.⁸⁴

⁸¹ Yeniden fetih anlamına gelmektedir. Kastilya Kraliçesi İsabella ve Aragon Kralı Fernando'nun evlenmesi üzerine İspanya topraklarının birleşmesi ve ülkede yaşayan Müslüman ve Yahudilerin kovularak İspanya'nın Katolik Hristiyanların yaşadığı bir ülkeye dönüştürülmesi hareketi olarak tanımlanabilir.

⁸² Metin Delevi, “ Aşkenaz- Seferad İlişkileri, Farklılıklar”, *Şalom- Haftalık Siyasi ve Kültürel Gazete*, 27.02. 2013.

⁸³ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, Ekim 2001, s. 311.

⁸⁴ Şaban Kuzgun, *Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi: Hazar ve Karay Türkleri*, İstanbul, 2015, ss. 197-199.

Kurucu olarak görülen Anan Ben-David hakkında iki anlatı mevcuttur. Bazı araştırmacılar onun, Irak'taki Hahambaşılık seçimlerini kazanamaması üzerine muhalefet ederek İslam'a küfür etmeye başladığını ileri sürmektedirler. Bu görüşü savunan araştırmacılara göre, Anan Ben-David Halife Mansur'a şikayet edilmiş ve hapse atılmıştır. Araştırmacılar, onun hapisteyken Ebu Hanife ile tanıştığını ve kurtulmak için onun verdiği fikri benimsediğini ileri sürmektedirler. Anan Ben-David, Halifenin huzuruna çıkarak aynı görüşü paylaşmadığı için kardeşleri tarafından kendisine iftira atıldığını iddia etmiş ve Halife tarafından özgür bırakılmıştır.⁸⁵ Anan Ben-David serbest kaldıktan sonra Kudüs'e gitmiştir. Burada yandaşlarına benimsemeleri gereken esasları anlatarak Mescid-i Aksa'ya yüzü dönük olan ilk *kenesayı*⁸⁶ yer altında inşa etmiştir. Karai bir bilgin olan Eliyahu ben Abraham tarafından kaleme alınan *Hiluk ha-Karaim ve ha Rabbanim* adlı eserde bunun aksi söylenmektedir. Ona göre seçimi zaten kazanmış olan Anan ben David, Talmud'u reddettiği için *Peruşiler* tarafından öldürülmeye çalışılmıştır.⁸⁷

Karai hareketi birçok yönden Rabbinik Yahudilik'ten farklı olmakla birlikte en dikkati çeken fark misyonerlik faaliyetleri yürütmüş olmalarıdır. Karai Yahudileri Mısır, Şam, Bizans, Kırım gibi bölgelere doğru yola çıkmış, mezhebi yalnızca Yahudi olanlara değil herkese anlatmış ve bu dini benimsemek isteyenlere yol göstermişlerdir. Misyonerlik faaliyetleri ile Hazar Hakanlığı'nın Yahudiliğe geçişinin aynı döneme rastlaması da göz önünde bulundurularak, Hazarlar arasında Rabbinik mezhepleri benimseyenlerin de bulunduğu ancak çoğunluğun Karai Yahudiliğini benimsedikleri söylenebilir.⁸⁸ Hazar Devleti'nde gerçekleşen bu kitlesel din değiştirme hareketinin siyasi olması muhtemeldir. VIII. yüzyılda güçlü olan Bizans ve İslam devletlerinin Hazar Hakanlığı üzerinde tahakküm kurmasını engellemek adına, hakanlarının öncülüğünde Hazarların Yahudiliği kabul ettiği ileri sürülen görüşler arasındadır.⁸⁹

⁸⁵ Mustafa Sinanoğlu, "Karailik", *DİA.*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 424. Ayrıca bkz. Şaban Kuzgun, *Türklerde Yahudilik...*, ss. 200-201.

⁸⁶ Kenesa/Kneset, Karai ve Karayların ibadethanelerine verilen isimdir.

⁸⁷ Kuzgun, *Türklerde Yahudilik...*, ss. 203-204.

⁸⁸ Durmuş Arık, "İstanbul Karayları Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, Bilecik, 2011, ss. 492-493.

⁸⁹ Arthur Koestler, *Onüçüncü Kabile: Orta Asya'nın Yahudi Türkleri Hazarlar*, çev. Belkıs Dişbudak, İstanbul, 2015, ss. 65-66.

Osmanlı İmparatorluğu Karay mezhebini Romaniyot cemaatlar arasında saymıştır. Bazen kaynaklarda ayrı olarak belirtilse de tabii oldukları *Rav Akçesi* ve *Sürgün Akçesi* vergilerinin Karay cemaatinden de alınması bunun kanıtıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hasköy ve Karaköy de yaşadıkları bilinen Karaylar, cemaat olarak Sultan Abdülmecid döneminden sonra ayrı bir statü kazanmışlardır. Daha öncesinde sözel olarak ifade ettikleri farklılıkları bu dönemde devlet tarafından onaylanmıştır. Bu dönemden itibaren Karay cemaati resmi olarak ayrı bir cemaat olarak görülmeye başlanmıştır.⁹⁰

Karayim-Rabbini arasında sürekli bir çekişme söz konusu olmuştur. Karay inancının yalnızca Tora'yı kabul etmesine rağmen bazı Rabbiler Karay cemaatinden öğrencilerin Talmud dersi almasında sakınca görmemişlerdir. Ancak bu eğitim Rabbini cemaat liderleri arasında tartışmalara sebep olmuş ve bu cemaate mensup kişiler aforoz edilmişlerdir. Örneğin; ilk hahambaşı Eliyahu Mizrahi Karayların dışlanmaması gerektiğini savunurken, halefi olan Kapsali onlara karşı bir tutum izlemiştir.⁹¹

Karaim'e Osmanlı toprakları dahilinde Kudüs, Suriye, Mısır, Belgrad ve Kırım'da rastlanmaktadır. Bu mezhepteki Türk olan cemaatlerin Balkanlarda yaşadığı bilinmektedir. Bundan dolayı da Kırım, Belgrad ve İstanbul Karayları arasında daha yakın bir ilişki olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Osmanlı ekonomik düzleminde Karay cemaatinin zayıflaması, cemaati XVII. yüzyıldan itibaren yardıma muhtaç hale getirmiştir. 1774'te çıkan bir yangın sonrasında *Kenesa*'nın tamiri için Kırım Karay cemaatinden 3000 kuruşluk bir yardım alınmıştır.⁹²

Karay cemaatlerinde *Kenesa*'nın etrafında çeşmeler bulunmaktadır. Karaylar *Kenesa*'ya girmeden önce el ve ayakların yıkanması gerektiğine, Tora okumak için temiz olmanın gerekli olduğuna inanırlar. Karaylara ait olan Balta Değmez Mezarlığı incelendiğinde, burada gömülmüş Karayların mezarları başına ağaç dikildiği dikkat

⁹⁰ Abraham, Danon, "The Karaites in European Turkey. Contribution to Their History Based Chiefly on Unpublished Documents", *The Jewish Quarterly Review*, New Series, Vol. 15, Nr. 3, p. 349.

⁹¹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 67.

⁹² Vesile Tanınmış, "Osmanlı Hakimiyetinde Karay Cemaati", *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, Bilecik, 2011, s. 212.

çekmektedir. Karay mezhebi bir hahama ihtiyaç duymaz. Ayin, Gazan (Hazzan) tarafından yönetilir.⁹³ Tora duaları İbranice ve Türkçe okunur.⁹⁴

Karay cemaatine mensup olan önemli kişiler arasında en çok bilineni Fatma Kadındır.⁹⁵ Fatma Kadın Kira⁹⁶ olarak saraya girip çıkmaya başlamış daha sonra da Sultan II. Süleyman'ın annesi Valide Hafsa Sultan'ı tedavi etmiştir. Bu vesileyle Fatma Kadının çocukları vergilerden muaf tutulmuştur.⁹⁷ Fatma Kadın bu olaydan bir süre sonra ihtida ederek Müslüman olmuştur. Soyundan gelen kimseler Müslüman olmasa da vergiden muaf olduklarına dair beratları XVIII. yüzyıl sonuna kadar düzenli olarak yenilenmiştir.

Günümüzde Doğu Avrupa ve Türkiye'de yaşamaya devam eden Türk Karay cemaati mensuplarının sayısı gittikçe azalmakta, cemaat dışı yapılan evlilikler sonucunda yeni neslin başka dinleri benimsemesinden dolayı cemaat yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.⁹⁸

1.6. YAHUDİLİKTE MESİHİ HAREKETLER

İbrahimî dinlerin temelinde bulunan kurtarıcı imgesi en eski tek tanrılı din olan Yahudilikle birlikte doğmuştur denilebilir. Özellikle I. Tapınak'ın yıkılışı ve Babil sürgününün etkisiyle bir kurtarıcının gelerek Yahudileri tekrar bir araya getireceği inancı gittikçe kuvvetlenmiştir. Tanah içinde yer alan II. Samuel bölümü başta olmak üzere birçok yerde dolaylı olarak Mesih'in⁹⁹ geleceği düşüncesinin altı çizilmektedir.¹⁰⁰ *“Ve senin günlerin dolup atalarınla uyuyacağın zaman sulbünden çıkan zürriyetini senden sonra durduracağım ve onun krallığını pekiştireceğim. O benim ismime ev yapacak ve krallığının tahtını ebediyen sabit kılacağım. Ben ona baba olacağım, ve o bana oğul olacaktır; eğer*

⁹³ Sinagogda görev yapan din görevlisidir. Dini ayinleri yönetmek, kasaplık ve Piyyutim adı verilen ilahileri söylemek görevleri arasındaydı. Bkz. Besalel, Yahudilik, s. 205.

⁹⁴ Danon, “The Karaites...”, pp. 350-351.

⁹⁵ Mahir Aydın, “Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar”, *Belleten*, C. LXV, S. 243, 2001, ss. 625-626.

⁹⁶ Yunanca κῠρία (Kyria) olarak yazılan kelime hanımefendi anlamına gelmektedir.

⁹⁷ Aydın, “Osmanlı Dünyasında...”, s. 627.

⁹⁸ Ali Ahmetbeyoğlu, “İstanbul'un Solan Bir Rengi: Karay Türk Cemaati”, *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, Bilecik, 2011, ss. 483-484.

⁹⁹ Mesih kelimesi İbranice'de Yağ ile ovulmuş olan demektir Meshedilmiş, Kutsal yağla meshedilmiş *Koen*. Veya Kral. Diğer anlamıyla gelecekte Yahudi Ulusu'nu kurtaracağına inanılan Kurtarıcı. Bu kurtarıcı, aynı zamanda kral olacağı için *Maşiah* ismiyle bilinir; zira krallar yağla meshedilirdi.; Nişanyan, *Sözlerin...*, s. 403; Tanah'ta şu bölümlerde geçmektedir. (Vayikra 4:3); (I. Samuel 2: 10)

¹⁰⁰ *Kitab-ı Mukaddes*, II. Samuel- 7; 12-16, ss. 309-310.

kötülük işlerse, onu insanlar değneğiyle, adamoğullarının vuruşlarıyla tedip edeceğim; fakat senin önünden kaldırdığım Saul'dan inayetimi geri aldığım gibi ondan alınmayacaktır. Ve senin evin ve krallığın senin önünde ebediyen emniyette olacaktır; tahtın ebediyen sabit olacaktır.” (II. Samuel-7; 12-16) Bu cümle ışığında Mesih'in Hz. Davud'un mensup olduğu Yeuda kabilesinin içinden çıkacağı şeklinde bir yorum yapılabilir.¹⁰¹ Zaman içinde Mesih olduğunu iddia eden Simeon Bar Kohba, İsa al İsfahani ve Yudghan gibi birçok kişi olmakla beraber, bu iddialar kanıtlanamamıştır. Hz. İsa'nın doğumu da Mesihlik inancı çerçevesinde ele alınabilir.¹⁰² Hristiyanlık'a Yahudi dini inancından devşirilmiş olan Mesihlik anlayışı, Hristiyanlık içinde farklı bir boyut kazanmıştır. Hristiyanların Mesih Tanrısaldır ve Yahudilerin sahip olduğu Mesihlik inancından farklılık göstermektedir.¹⁰³ Hristiyanlıktan sonra yine farklı bir inanç sistemi olarak şekillenen bir diğer Mesih hareket ise XVII. yüzyılda Mesih olarak ortaya çıkan Sabatay Sevi hareketidir. Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Sabatay,¹⁰⁴ iddialara göre Tapınağın yıkıldığı tarih olan Tisha be Av'(9 Av) ayına denk gelen şabatta 1626 yılında İzmir'de dünyaya gelmiştir.¹⁰⁵ Sabatay'ın genç yaşta bilgili bir haham olarak görüldüğünden bahsedilmektedir.¹⁰⁶ Sabatay, davranışları bakımından günümüzde paranoya ve manik depresyon olarak bilinen psikolojik bir rahatsızlığın belirtilerini taşımaktaydı.¹⁰⁷ Mesihliğini ilk olarak 1648 yılında ilan etmiş olan Sabatay İzmir Yahudileri tarafından reddedilmiştir.¹⁰⁸ Kudüs'e doğru yola çıkan Sabatay, Eylül 1665'te Kudüs'te tekrar mesihliğini ilan etmiş, zaman içinde geniş kitlelerin katılımıyla büyüyerek toplumsal bir hareket haline gelmişti.¹⁰⁹ Scholem'e göre hareketin bu kadar kısa sürede geniş kitleler tarafından benimsenmesinde hem Polonya'da meydana gelen Yahudi katliamının yarattığı derin keder ortamı hem de Luria Kabalası¹¹⁰ büyük oranda etkili olmuştur.¹¹¹

¹⁰¹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Gotama Budha'dan Hristiyanlığın Doğuşuna*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2003, ss. 292-293.

¹⁰² Eliade, *Dinsel İnançlar...*, ss. 380-382.

¹⁰³ Aryeh Kaplan, *The Real Messiah? A Jewish Response to Missionaries*, Toronto, 2004, pp. 5.

¹⁰⁴ Kelime anlamı Satürndür. Yahudi felsefesine göre 7. gezegen olan Satürn, Sabbath'ı yani Tanrı'nın dinlendiği günü sembolize eder.

¹⁰⁵ Gershom Scholem, *Sabatay Sevi Mistik Mesih 1626-1676*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, 2004, ss. 102.

¹⁰⁶ Scholem, *Sabatay...*, s. 108.

¹⁰⁷ Scholem, *Sabatay...*, s. 121.

¹⁰⁸ Scholem, *Sabatay...*, s. 136.

¹⁰⁹ Levy, "Introduction IV...", ss. 85; Angel, *Foundations...*, pp. 64-65.

¹¹⁰ Kabala ya da yahudi mistisizminin iki önemli kolundan biri olan Luria kabalacılığı Mesih'in geleceği tarihi tam olarak hesaplamakla uğraşmasıyla da bilinir.

Sabatay'ın Mesihliğini Osmanlı padişahı IV. Mehmed'in önünde ispat etmesi istenmiş ancak iddiasını kanıtlayamayan Sabatay'a idam ya da din değiştirme seçenekleri sunulmuştur. Sabatay, din değiştirmeyi seçerek ihtida etmiş ve Mehmed adını almıştır.¹¹² Zaman içinde bu hareket içinden doğan başka hareketler de olmuştur. Onu takip eden müritleri de aynı şekilde kitlesel olarak Müslümanlığı seçmişler ve genelde Yahudilerin yoğunlukta yaşadıkları şehirlere yerleşmişlerdir.¹¹³

¹¹¹ Levy, "Introduction IV...", s. 84.

¹¹² Scholem, *Sabatay...*, s. 604-605; Ilgaz Zorlu, *Evet Ben Selanikliyim Türkiye Sabetaycılığı*, İstanbul, 1998, s. 73.

¹¹³ Marc David Baer, *Selanikli Dönmeler Yahudilikten Dönerler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler*, çev. Sevinç Kayır, İstanbul, 2011, s. 26.

II. BÖLÜM

KURULUŞUNDAN XVIII. YÜZYILA KADAR SELANİK

2.1. KURULUŞUNDAN BİZANS'A SELANİK

Selanik, Vardar (Axios) nehrine 16 km. uzaklıkta bulunan Chortiats (Hotaç) Dağı'nın eteklerinde Axios, Aliakmon, Ludias ve Galikos nehirlerine yakın bir konumda bulunmaktadır. M.Ö. 315'de Büyük İskender'in haleflerinden ve üvey kız kardeşinin kocası olan Kassandros tarafından Therma bölgesinde kurulmuştur. Selanik kurulmadan önce de burada yerleşim olduğu Heredotos'un tarihinde belirtilmekte, yapılan arkeolojik kazılar aracılığıyla da bu bilgi doğrulanmaktadır.¹¹⁴ Termaikos körfezi dolayısıyla Selanik Akdeniz'e açılan bir kapı konumundaydı.¹¹⁵ Konumu, Selanik'in ticaret merkezi olmasına olanak sağlamıştır.

M.Ö. 146'da Roma hâkimiyetine giren şehir transit geçişlerde Roma bağlantısını oluşturan kilit bir konuma gelmiştir. Selanik, Roma İmparatorluğu döneminde özellikle stratejik konumu dolayısıyla önem kazanmıştır. Diocletianus döneminde (284-305) Roma İmparatorluğu'nun idari yapılanmasında değişiklikler yapılmış, İmparatorluk Tetrarchia¹¹⁶ adı verilen dörtlü yönetim tarzıyla yönetilmeye başlanmıştır. Dördüncü yüzyılda böyle bir sistemin gerekli görülmesinin nedeni geçici ordugâhlar arasında sürekli yer değiştiren bir imparator yerine eşit görevlere sahip çoklu başkentlerden oluşan bir yönetimin daha faydalı olabileceği düşüncesi olabilir.¹¹⁷ Galerius, Selanik'i Roma dörtlü sisteminin yönetim merkezlerinden birisi olarak kullanmış, merkez konumunda bulunmasından dolayı da şehri Pers akınlarına karşı korumak adına surlarla çevirmiştir.¹¹⁸ I. Constantinus Augustus olarak atandıktan sonra, 324'te kendisini mutlak hükümdar olarak ilan etmiştir.¹¹⁹ I.

¹¹⁴ Heredotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul, 2015, s. 559.

¹¹⁵ Rena Molho, *Selanik Yahudileri 1856-1919 Özel Bir Cemaat*, çev. Panayot Abacı, İstanbul, 2015, s. 17.

¹¹⁶ Tetrarchia, yönetimin batıda ve doğuda olmak üzere iki Augustus ve iki Ceasar arasında dağılımına verilen addır. Bu sisteme göre, biri batıda diğeri doğuda olmak üzere iki imparator bulunacak ve bu iki imparatora yardım etmek üzere birer Ceasar seçilecekti. İmparator Augustus'dan sonra Ceasar imparator olarak onun yerine geçecek ve kendisine başka bir yardımcı seçecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Georg Ostrogosky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 2011, s.31.

¹¹⁷ Halil Berktaş, "Vizörden Bizans: Haritalarla Düşünmek", *Cogito*, S. 17, 1999, s. 72.

¹¹⁸ Anastasia Tourta-Eftychia Kourkoutidou-Nikoladidou, *Wandering in Byzantine Thessaloniki*, Athens, 1997, p. 12.

¹¹⁹ Herman Kinder- Werner Hilgemann, *Dünya Tarih...*, C.1, s. 103.

Constantinus'un ölümünden sonra Roma İmparatorluğu oğulları arasında paylaşılmıştır. 395 yılına gelindiğinde hükümdar I. Theodosios, büyük oğlu Arkadios'a batı kanadını, küçük oğlu Honorius'a ise doğu kanadını bırakmıştır. Ancak Dacia ve Macedonia bölgeleri kardeşler arasında sorun yaratmış ve sorunun çözümü için bu bölgeler Praefectura Illyricum adı altında birleştirilmiştir. Birleştirilen topraklar doğuya bağlanmış ve Selanik bu yeni eyaletin merkezi olarak seçilmiştir.¹²⁰

Selanik, Roma ve Constantinopolis'i birbirine bağlayan yolların kavşağında bulunuyordu. Roma döneminde Via Egnatia'yı Via Brindisiye bağlayan limanı dolayısıyla şehir hem mimari hem de ekonomik açıdan önem kazanmaya devam etmiştir. Egnatia yolu iki başkenti birbirine bağlayarak birliği sağlamayı amaçlayan askeri amaçlar üzerine oluşturulmuş bir yoldu. Daha sonraki tarihlerde hem ticaret kervanları hem de Hac görevini yerine getiren Hristiyanlar bu yolu kullanmışlardır. Selanik III. yüzyılda Gotlar tarafından bu yol kullanılarak kuşatılmıştır.¹²¹ Ancak zaman içinde meydana gelen Germen istilalarından dolayı bu yol güvenli olmaktan çıkmış hatta kullanım dışı kalmıştır.¹²² VI. yüzyıldan itibaren Slav tehdidiyle yüz yüze gelen Bizans, ikinci büyük kenti olan Selanik'i kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.¹²³ Ancak Slavlar şehri ele geçirememiş ve bu başarısızlık Aziz Demetrius'un şehri koruduğu şeklinde yorumlanmıştır. Demetrius'un miraculasında¹²⁴ şehrin kurtulmasıyla ilgili olarak, şehri kurtaran yardımcı kuvvetlerin şehre yalnızca denizden girebildiği belirtilmektedir.¹²⁵ Bu olayın etkisiyle Demetrius kültü güçlenmiştir.¹²⁶ Bu başarısızlık sonrasında Slavlar Selanik bölgesinden çekilmemişler, Balkanlar'a yerleşerek bu bölgenin Slav topluluklarını

¹²⁰ Ostrogosky, *Bizans Devleti...*, ss. 49.

¹²¹ Anna Avramea, "MÖ. 2. Yüzyıl ile MS. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia'nın Güzergahı ve İşlevi", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou- çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, İstanbul, 1999, s. 6.

¹²² Avramea, "MÖ. 2. Yüzyıl...", ss. 5-7.

¹²³ Elias V., Messianas, *The Synagogues of Greece a Study of synagogues in Macedonia and Thrace* ed. Sam Gruber, New York, Bloch Publishing Company, August 2012, p. 37.

¹²⁴ Miracula (Latince Miraculum) mucize anlamına gelmektedir. Burada bahsedilen eserde Aziz Demetrius'un mucizeleri/kerametleri anlatılır. Sina Kabağaç-Erdal Alova, *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, ss. 369; Peter Charanis, "Ethnic Changes in The Byzantine Empire in The Seventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 13, Harvard University, 1959, p. 41.

¹²⁵ Nicolas Oikonomides, "Ortaçağda Via Egnatia", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia "1380-1699"*, ed. Elizabeth A. Zachariadou-çev. Özden Arıkan- Ela Güntekin-Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 9.

¹²⁶ Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2013, s. 41.

oluşturmuşlardır.¹²⁷ IX. yüzyıla gelindiğinde Balkan coğrafyasının büyük bir kısmı Slav hâkimiyetine girmiştir. Bizans'ın zayıflamaya başladığı bu yüzyılda Carulus Magnus (CharlesMagne/Büyük Karl) Papa'nın teklifiyle kendisini Roma imparatoru ilan etmiş 25 Aralık 800 tarihinde Roma İmparatoru olarak kutsanmıştır. Bu durum tek imparator-tek devlet anlayışına darbe vurmuş, kendisini Roma'nın gerçek mirasçısı olarak gören Bizans'ın otoritesini sarsmıştır. Bizans'ı ve Selanik'i etkileyen bir diğer önemli olay ise Haçlı Seferleridir. Özellikle Dördüncü Haçlı Seferi dini amacından sapmış, Venedik'in ekonomik çıkarlarına hizmet eden bir şekle bürünmüştür. Venedik *doge*'u Enrico Dandolo'nun da etkisiyle Haçlı birlikleri yönünü Bizans'ın başkenti olan Constantinapolis'e çevirmiştir.¹²⁸ Bizans'ın başkentinin işgal edilmesiyle zaten zayıflamış olan Bizans Devleti'nin topraklarında bölünmeler hızla artmış, işgal edilen bölgelerde kısa ömürlü küçük kontluklar ve devletçikler kurularak Bizans'ın parçalanma süreci daha da hızlanmıştır. Kanlı bir şekilde yağmalanan başkent Constantinapolis 1204-1261 yılları arasında hüküm süren Latin İmparatorluğu'nun da başkenti olmuştur. Ancak şehrin eski ihtişamını kazanmasının Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1453 yılına kadar mümkün olmadığını belirtmek, Haçlıların yol açtığı tahribatın boyutunu anlatmaya yetecektir.¹²⁹ Dördüncü Haçlı Seferi Komutanı Boniface de Montferrat zengin ve etkili bir kişilik olmasından dolayı Venedik çıkarlarına ters düşebilecek kararlar verebileceği düşüncesiyle imparatorluk gibi güçlü bir konuma getirilmemiştir. Onun yerine Flandre kontu IX. Baudouin imparator seçilmiş, Boniface de Montferrat ise Selanik ve Makedonya bölgesinin kralı olmuştur.¹³⁰

2.2. OSMANLI DÖNEMİNDE SELANİK

2.2.1. 1387-1403 Yılları Arasında Selanik

Selanik, ilk olarak 1387 yılında, I. Murad döneminde Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹³¹ Kent, 1383 yılında I. Murad'ın emriyle, Çandarlı Hayreddin Paşa

¹²⁷ Mazower, *Selanik...*, s. 42.

¹²⁸ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997, s. 170.

¹²⁹ Demirkent, *Haçlı...*, ss. 176-178.

¹³⁰ Demirkent, *Haçlı...*, ss. 179-180.

¹³¹ Halil İnalçık, "Murad I.", *DİA.*, C. 31, İstanbul, 2006, s.161.

tarafından kuşatma altına alınmış ve 1387 yılına kadar devam eden uzun bir kuşatma döneminden sonra Despot Manuel'in kaçıyla Osmanlı'nın hâkimiyetine girmiştir. Ancak 1402 Ankara Savaşı'nda Timur'un Yıldırım Bayezid'i yenmesiyle Osmanlı toprak bütünlüğü sarsılmış, Osmanlı şehzadeleri taht için ittifak arayışlarına girişmiştir. 1403 yılında şehzade Süleyman ile Bizans İmparatoru Manuel arasında üç ay süren bir müzakere dönemi sonunda imzalanan antlaşmayla Selanik tekrar Bizans'a verilmiştir.¹³² Gelibolu Antlaşması olarak da bilinen antlaşmayı pekiştirmek amacıyla Süleyman, Bizans İmparatorunun kardeşi Teodor'un kızıyla evlenmiş, kız kardeşi Fatma ve erkek kardeşi Kasım'ı da Bizans'a rehin olarak bırakmıştır.¹³³ Yapılan antlaşmadan sonra Bizans İmparatoru Manuel yeğeni John Palaeologus'u Selanik'e despot tayin etmiştir.¹³⁴ Ankara Savaşı'ndan sonra iç karışıklıklar dolayısıyla Bizans'a bırakılan Selanik'in tekrar Osmanlı topraklarına katılması II. Murad dönemine kadar söz konusu olmayacaktır.¹³⁵

2.2.2. 1422-1430 Osmanlı- Venedik Savaşı ve Selanik

Çelebi Mehmed'in kardeşlerini bertaraf etmesiyle Fetret Devri olarak da bilinen Osmanlı şehzadelerinin taht kavgaları dönemi sona ermiştir. Çelebi Mehmed'in hakimiyeti altına aldığı, Mentешеoğulları, Aydınöğulları, Saruhanoğulları gibi Anadolu'daki beylikler, 1421'de tahta geçen II. Murad'ın hükümdarlığının ilk yıllarında onu tanımayarak, Osmanlı'ya bağılılıklarını sunmamışlardır.¹³⁶ Bizans yöneticileri zayıf olan şehzadeyi destekleyerek devlet bütünlüğünü sarsma politikası izlemeyi sürdürmüşlerdir.¹³⁷ II. Murad Anadolu birliğini tesis etmek üzere denge politikası izlemiştir. Bundan dolayı yönünü Balkan topraklarına çeviren II. Murad, Evrenosoğlu Burak Bey'i Kalamarya'yı fethederek Selanik'in kara bağlantısını kesmek için görevlendirmiştir. Selanik'in Osmanlı idaresinden çıkarak tekrar Bizans

¹³² George T. Dennis, "1403 Tarihli Bizans- Türk Antlaşması" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi - DTCF Dergisi*, çev. Melek Delilbaşı, C. 29, S.1-4, 1978, ss. 154-155.

¹³³ Hammer, Joseph von, *Osmanlı Tarihi C.I*, çev. Mehmet Ata, İstanbul, 1991, s. 92.

¹³⁴ John R. Melville Jones, *Venice and Thessalonica 1423-1430: The Greek Accounts "Archivio del Litorale Adriatico"*, Padova/Italy, 2005, p. 5.

¹³⁵ Timur'un Ankara Savaşı'nda Bayezid'i yenmesinden sonra Anadolu'da sağlanan birlik bozulmuş ve Osmanlı şehzadeleri arasında taht için mücadeleler yaşanmıştır. Bu taht mücadelesini kardeşlerini bertaraf ederek I. Mehmed kazanmış ve bozulan Osmanlı düzenini yeniden tesis etmeye Anadolu'dan başlamıştır. ayrıntılı bilgi için; Hammer, *Osmanlı Tarihi C. I*, ss. 100-119.

¹³⁶ Halil İnalçık, "Murad II", *DİA*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 165.

¹³⁷ Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu, *Selanik Başpiskoposu Symeon'un Tarihi Nutku*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1998, ss. 59- 60.

yönetimine girmesinin ardından 1423 yılına gelindiğinde şehirde baş gösteren kıtlık ve Türk saldırıları dolayısıyla, İmparator Manuel'in oğlu ve Selanik Despotu Andronicus, şehrin Venedik yardımı olmaksızın ayakta kalamayacağını ilan etmiş ve şehri Venedik'e teslim etmiştir.¹³⁸ Ortodoks bir devlete ait olan Selanik'in neden Katolik bir devlete teslim edilmiş olabileceği düşünüldüğünde kentin kara yollarının Türk kuşatması altında olmasından dolayı şehrin ayakta durabilmesi yalnızca deniz yoluyla mümkün olabilirdi cevabı verilebilir.¹³⁹ Selanik'in Venediklilere teslimi Osmanlı padişahı II. Murad'ı harekete geçirmiş, padişah bu teslimiyetin hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini ilan etmiştir.¹⁴⁰ Şehir kuşatıldığında II. Murad, elçi göndermek suretiyle Selanik'i teslim ederlerse herhangi bir yağma girişiminde bulunulmayacağını ve halkın can, mal ve din özgürlüğünün korunacağı garantisini vererek teklifte bulunmuştur. Ancak yöneticiler bu teklifi kabul etmemişler, bunun üzerine II. Murad fetihten sonra şehrin yağmalanmasına izin vermiştir.¹⁴¹

Selanik'in fethedildiği Osmanlı- Venedik Savaşı iki safhada gerçekleşmiştir. 1423-1425 yılları arasında yaşanan ilk safhada Venedik, Eğriboz'da tutsak olarak bulunan Osmanlı şehzadesi İsmail'den yararlanmış¹⁴² ve Cüneyt Bey'in desteğini sağlamıştır. Bir yandan da Osmanlı ile barış yapma isteğini elçiler aracılığıyla dile getirmiştir.¹⁴³ II. Murad ise bu barış tekliflerini geri çevirmiş, Cenevizlilerle ittifak yaparak Venedik'in müttefiki olan Cüneyd Bey'i ortadan kaldırmıştır.¹⁴⁴ Savaşın ikinci aşaması olan 1425-1430 yılları arasında ise, Osmanlı ordusu şehri kuşatmayı sürdürmüş hatta şehre gelebilecek bütün yardımları engellemiştir. 1425 yılının Ekim ayına gelindiğinde Venedik Senatosu savaşın Macar yardımı olmadan kazanılamayacağını kabul etmek durumunda kalmıştır. Floransa, Savoy, Bizans ve Lehistan'ın teşvikleriyle Macaristan bu ittifaka sıcak bakmıştır.¹⁴⁵ Savaşın sonuna yaklaşıldığında 1429'da Selanik şehrinin yöneticileri olan Bernardo Loredano ve

¹³⁸ Ayrıca şehrin Venedik'e 50.000 Florin'e satıldığına dair kanıtlanmamış bir bilgi de bulunmaktadır. bkz; Jones, *Venice...*, pp. 6.

¹³⁹ Ostrogorsky, *Bizans*, s. 516; Jones, *Venice...*, p. 27.

¹⁴⁰ Jones, *Venice...*, p. 23.

¹⁴¹ Melek Delilbaşı, *Johannis Anagnostis, Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*, Ankara, 1989, s. 35.

¹⁴² Delilbaşı, Melek, "Osmanlı- Venedik Savaşı (1423-1430)", *Bellekten*, C. XL – S. 160, 1976 Ekim, s. 578.

¹⁴³ Delilbaşı, *Johannis Anagnostis...*, s. 6.

¹⁴⁴ Delilbaşı, *Johannis Anagnostis...*, s.7.

¹⁴⁵ Halil İnalçık, *Osmanlılar ve Haçlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Nisan 2016, s.84.

Jacopo Dandolo,¹⁴⁶ Venedik Senatosu'na başvurarak yardım taleplerini tekrar dile getirmişler ancak tam anlamıyla net bir sonuca ulaşamamışlardır.¹⁴⁷ Kuşatma altındaki şehrin nüfusu, kıtlık ve kuşatmanın etkisiyle 40.000'den 25.000'e kadar gerilemiştir.¹⁴⁸

Savaş sürecinde şehrin yapısına baktığımızda halk, Türk yanlıları ve Venedik destekçileri olmak üzere ikiye bölünmüştür. Şehirde Türk yanlılarının olduğu, Vladaton Manastırı Keşişleri'nin II. Murad'a şehre su taşımakta olan boruların nasıl kesileceğini göstermeleri ve şehir halkından bazılarının surlarda delik açarak Osmanlı askerlerinin Selanik'e girmelerine olanak sağlaması örneklerinden yola çıkarak iddia edilebilir.¹⁴⁹

Selanik 1430 yılında fethedildikten sonra II. Murad şehrin yeniden iskân edilebilmesi adına esir olarak aldığı şehir halkının bir bölümünün serbest bırakılmasını salık vermiş, esir alınan halkın bir kısmının fidyesini de Sırp Kralı Georg Branković ödeyerek serbest kalmalarını sağlamıştır.¹⁵⁰

2.2.3. 1430-1700 Yılları Arasında Selanik

II. Murad'ın Selanik'i fethinden sonra burada bir tahrir¹⁵¹ yaptırdığı kesindir. Anagnostis, fetih sonrasında II. Murad'ın şehrin imarına önem veren bir tutum sergilediğini ancak aradan birkaç yıl geçtikten sonra olumlu tutumunda değişimler olduğunu, Padişah'ın şehirdeki birçok manastır ve kiliseye el konulmasını emrettiğini belirtir.¹⁵²

Osmanlı devlet geleneği göz önünde bulundurulduğunda fetihten sonra muhakkak bir tahrir işlemi yapılmıştır ancak Selanik'e ait mevcut olan en eski tahrir kaydı 1478 tarihli Tapu Tahrir Defteridir. Bu deftere göre kentte yaşayanlar dinlerine

¹⁴⁶ Delilbaşı, *Johannis Anagnostis...*, s. 9.

¹⁴⁷ Delilbaşı, *Osmanlı-Venedik...*, ss. 581-582.

¹⁴⁸ Delilbaşı, *Johannis Anagnostis...*, s. 3.

¹⁴⁹ Ayhan Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1991, s. 14; Meropi, Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, 2016, s. 76.

¹⁵⁰ Delilbaşı, *Johannis Anagnostis...*, ss. 40- 41.

¹⁵¹ Tahrir (تحریر), kelime anlamıyla kaydedilen demektir. Osmanlı Devleti tahriri toprakların durumunu, bölgede yaşayan halkı ve vergi miktarını belirlemek adına yapardı. Detaylı bilgi için bkz; Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, C.39, İstanbul, 2010, ss. 425-429.

¹⁵² Delilbaşı, *Johannis Anagnostis...*, s. 42.

göre gruplandırılarak kaydedilmiştir. Bu kayda göre şehirde 27 Müslüman mahallesi bulunmakta ve bu mahalleler isimlerini mescitlerden almaktaydılar.¹⁵³ Bu tarihte şehirde yaşayan Müslümanlar 850 hane ve 86 mücerreden (bekâr) ibaretti. Şehirde yaşayan Hristiyanlar ise Gebran başlığı altında kaydedilmiş, 993 Hristiyan hane, 281 bive (dul) ve 48 mücerred olarak yazılmıştır.¹⁵⁴ Bu hesaba göre şehir nüfusu oranlanarak yazılırsa %58,5'ini Hristiyanlar, %41,5'ini ise Müslümanlar oluşturmaktaydılar.¹⁵⁵ Daha önceki ve sonraki yüzyıllarda şehirde yaşayan Yahudiler olduğu bilinmekle beraber bu tahrirde neden söz edilmediği düşünüldüğünde İstanbul'un fethini takip eden sürede burada yaşayan Yahudi tebaanın Fatih tarafından yeni başkente göç ettirilerek buranın inşasının hızlandırılmak istendiği tahmin edilebilir.¹⁵⁶

1500 yılına ait olan bir başka tahrir defterinde ise Müslüman halk 41 mahallede 1715 hane ve 241 mücerred olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁷ Hristiyanlar ise 11 mahalleden oluşmakta, 1234 hane ve 454 bive olarak kaydedilmiştir.¹⁵⁸ II. Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına kabul edilen Yahudiler de Selanik'e yerleştirilmiş ancak bu defterin sayfaları eksik olduğu için nüfusa oranları tahmini olarak hesaplanmıştır. Cemaatler, taife-i Alaman ve Taife-i Espanya isimleriyle kaydedilmiş, mücerredsiz 754 hane olarak kayda geçirilmiştir.¹⁵⁹

1568 tarihine ait tahrir defterinde Müslüman nüfus 654'ü kira olmak üzere 1218 hane ve 305 mücerred olarak kaydedilmiştir.¹⁶⁰ Hristiyanlar ise 503 hane ve 970 mücerred olarak yazılmıştır.¹⁶¹ Yahudiler 27 cemaat, 3055 hane ve 2137 mücerred olarak şehirde yaşamışlardır.¹⁶² Yahudiler, bu tahrirde de mahalle olarak değil cemaat olarak kaydedilmiştir. Bu da bize Yahudi mahallelerin hala mensup oldukları cemaate göre yerleşmeyi tercih ettiklerini göstermektedir.

¹⁵³ Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda...*, s.24.

¹⁵⁴ Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda...*, s. 25.

¹⁵⁵ W.Heath Lowry, "When Did Sephardim Arrive in Salonica? The Testimony of the Ottoman Tax-Registers, 1478-1613", *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, New Jersey, 2003, p. 204.

¹⁵⁶ Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda...*, s. 27.

¹⁵⁷ Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda...*, s. 33.

¹⁵⁸ Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda...*, s. 40.

¹⁵⁹ Lowry, "When Did Sephardim...", p. 207.

¹⁶⁰ Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda...*, s. 57.

¹⁶¹ Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda...*, s. 61.

¹⁶² Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda...*, s. 63.

2.3. OSMANLI YÖNETİMİNDE SELANİKLİ TEBAA

Şehirde yaşayan halkla ilgili yararlanılabilen kaynakların başında Osmanlı tahrirleri gelmektedir. Diğer bir kaynak Yahudi cemaat kayıtlarıdır. Tahrir kayıtlarını destekler nitelikte olan bu kayıtlar tahrirlerdeki boşlukları doldurur niteliktedir. Fetihden sonra gerek II. Murad gerek ardılı olan padişahlar döneminde yaptırılmış olan tahrirlerin verdiği bilgiler ışığında üç dine mensup kişilerin yaşadığı Selanik, hem ticaret hem de özellikle Yahudi tebaa için dini bir merkez konumuyla karşımıza çıkmaktadır.

İlk dönem Osmanlı kayıtlarında şehir nüfusu incelendiğinde Hristiyanlar, gebran olarak yazılmış bunu Yenice-i Vardar bölgesinden getirilerek şehre yerleştirilen halk izlemiştir.¹⁶³ 1478 tarihli tahrirde şehir nüfusunun %41,5'i Müslümanlar, %58,5'i Hristiyanlar oluşturmaktaydı. 1492 sonrası tutulan kayıtlarda şehre göç eden Yahudilerin sayısının artarak şehir nüfusunun büyük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir.¹⁶⁴

Her ne kadar Yahudi nüfus çoğunluğu oluştursa da Selanik de tıpkı diğer Osmanlı Şehirlerinde olduğu gibi etnik çeşitlilik sahipti. Yahudiler, Müslüman Türkler, Ortodoks Yunanlılar/Rumlar, Bulgarlar, Arnavutlar, Çingenler/Kıptiyan, Dönmeler ve ticaret yapan Yabancılar şehre renk katan bir nüfus çeşitliliği oluşturmaktaydı.¹⁶⁵ Müslüman mahalleleri genellikle adlarını mescid veya zaviyelerden alırlarken Hristiyan mahalleleri adlarını kiliselerden, Yahudi mahalleleri ise geldikleri ülkenin adıyla kurdukları sinagoglardan almışlardır.¹⁶⁶

¹⁶³ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, Cilt I, s. 139.

¹⁶⁴ Melek Delilbaşı, "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik" *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, İstanbul, 1999, s. 75.

¹⁶⁵ Bülent Özdemir, "Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik'in 1840'lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri", *Osmanlı*, C. 4, ed. Güler Eren, Ankara, 1999, s. 263.

¹⁶⁶ Delilbaşı, "16. Yüzyılda Via Egnatia...", s. 78.

Tablo 1: XV ve XVI. Yüzyılda Selanik Nüfusu¹⁶⁷

Yıllar	Müslüman		Hristiyan			Yahudi	
	Hane	Mücerred	Hane	Bive	mücerred	Hane	Mücerred
1478	850	86	993	281	48	-	-
1500 2.3.1.	1715	241	1234	454	-	54	-
1568	1218	305	503	-	970	3055	2137

2.3.2. Selanikli Hristiyanlar

Selanikli Hristiyanlar ya da Rumlardan ilk olarak Kitab- ı Mukaddes'in içinde yer alan Paulus'un Selaniklilere yazdığı I. ve II. mektuplarda söz edilmektedir. Bu mektuplara göre Paulus şehirde üç *Şabat*¹⁶⁸ geçirmiş, yeni dini Selaniklilerle paylaşmış ve burada kendisine geniş bir inanan kitlesi bulmuştur.¹⁶⁹ Selanikli Hristiyanlar Osmanlı yönetiminde XIX. yüzyıla kadar azınlık olarak kalmışlardır.

Yahudiler ile özdeşleşmiş olan ticaret gibi alanlarda kendilerinden söz ettirmeye başlamış olan Hristiyanlar, XIX. yüzyıla gelindiğinde neredeyse birçok alanda tekelleşerek, Yahudileri geri plana atmışlardır. Şehrin Yunan idaresine geçtiği tarihte Selanik'in yaklaşık 40.000 kadarını oluşturuyorlardı.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Ayhan Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda...*; W.Heath Lowry, "When Did Sephardim...", pp. 203-213.

¹⁶⁸ Şabat, Yahudilikte haftanın yedinci günüdür. Kelimenin tam anlamı "iş bırakmak"tır; (Bereşit 2:1-3). Paulus'un burada üç şabat geçirmesi onun hala geleneksel bakımdan Yahudilik ritüellerini sürdürdüğünü göstermektedir.

¹⁶⁹ Leon Morris, *Selanikliler'in Mesajı*, çev. Burçin Tıkroğlu, İstanbul, 2011, s. 20.

¹⁷⁰ Ceylan İrem Gençer, *1840-1912 Yılları arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Aralık 2012, ss. 157-158.

Tablo 2: Selanik Hristiyan Mahalleleri¹⁷¹

Ahiropit	Yeni Kilise
Ayo Dimitri	Kalasiođlu
Hirise	Hipodrum
Londarino Cedit	Lefkopilo
Aslan Mermeri Cedit	Camaat-i Zenberekciyan
Panarit	İshakiye (Çingene)
Aya Sofya Cedit	Cemaati Ahmed (Çingene)
Meman-i Cedit	

2.3.3. Selanikli Müslümanlar

Selanik'in Müslüman nüfusunun çekirdeğini oluşturan Türkmenler fetihten hemen sonra, II. Murad'ın emriyle Yenice-i Vardar bölgesinden getirilmişlerdir. Şehirde İslam eğitimi verilmesi için kurulan medreseye 1479 tarihli fermanla atanan bir hocanın olması, şehirde yaşayan Müslüman nüfusun medrese açılmasına gerek duyulacak kadar artmış olduğunu göstermektedir.¹⁷² Bunun yanında İslam dinine geçen zimmilerin de olduğunu belirtmekte fayda vardır. 1830 yılında şehirdeki Müslüman nüfus, şehrin toplam nüfusunun %34'ünü oluşturmaktaydı.¹⁷³

¹⁷¹ Delilbaşı, "16. Yüzyılda Via Egnatia...", s. 77.

¹⁷² Mazower, *Selanik...*, s. 57.

¹⁷³ Anastasiadou, *Selanik...*, s. 66.

Tablo 3: Selanik Müslüman Mahalleleri¹⁷⁴

Cami-i Kasımiye	Mescid-i Hacı Ahmed
Cami-i Atik	Mescid-i Yahya Bali
Koca Kasım Paşa	Mescid-i Hacı Mustafa
Akça Mescid	Üveys Kethüda
Mescid-i Tarakcıoğlu	Hacı İsmail
Mescid-i Tabbag Hızır	Hacı Ahmed Subaşı
Ali Paşa	Ishakiyye
Abdullah Kadı	Hüseyin Beg
Mescid-i Hacı Musa	Hacı Mesud
Saru Müderris	Mustafa Veled-i Nebi
Müeyyed Hoca	Mescid-i Haraçcı Ali
Zaviye-i Musa Baba	Mescid-i Müslihiddin
Cami-i Ayasofya	Cami-i Hacı Kasım Paşa
Mescid-i Hacı Hasan	Piri Çelebi
Abdülmelik	Mescid-i Musa Halife
Mescid-i Katip Ali Bali	Saray-ı Atik
Mescid-i Ali Beg	Mescid-i Hacı Kemal
Mescid-i Yakup Paşa	Süle Paşa Beg
Mescid-i Kemal	Mescid-i Kara Hacı
Mescid-i Suluca Manastır	Koca Hatip
Cami-i Merhum İshak Paşa	Mescid-i Gülmezoğlu
Hacı İskender	Mescid-i Hamza Beg Kızı
Balat	Odaha-yı Vamf-ı Hoca Bali der Mahalle-i Hamza Beg el Mezbur
Hacı Memi	

¹⁷⁴ Neslihan Ünal, "16. Yüzyılda Selanik'in Sosyo-Ekonomik Gelişim Dinamikleri", *Yeni Yürkiye Rumeli ve Balkanlar Özel Sayısı- II*, S. 67, Mart-Haziran 2015, s. 1480.

2.3.4. Selanikli Yahudiler

Selanik'in M.Ö. 315'te kurulmasının ardından M.Ö.300 yılından itibaren şehirde bir Yahudi nüfus olduğu bilinmektedir.¹⁷⁵ Bazı kaynaklara göre şehrin tarihi gelişimi burada yaşayan Yahudilerin tarihiyle doğrudan bağlantılıdır ve Selanik şehrinin kimliği Yahudi kimliğiyle birlikte düşünülmelidir.¹⁷⁶ Biri olmadan diğeri anlamak neredeyse imkansızdır. Bu bilginin yanı sıra bazı kaynaklarda Yahudilerin, şehrin Roma hâkimiyetinde bulunduğu M.Ö.140 tarihinde Alexandria Circa'dan göç ederek geldikleri belirtilmektedir.¹⁷⁷ Bizans döneminde burada Yahudilerin yaşamaya devam ettiği M.S. 50 yılı civarında şehre müjdeyi yaymaya gelen Aziz Pavlus tarafından bildirilmektedir.¹⁷⁸ Şehirde yaşayan Yahudiler arasında Hristiyanlığa geçenler dışında kalanların Pavlus'u misafir eden bir Yahudi'nin evini taşlamaları hatta onu Romalı yetkililere ihbar ettikleri yine aynı mektuplarda anlatılmaktadır.¹⁷⁹ Bu mektupların öznel ve Yahudi karşıtı bir dil içererek yazılmış olması dolayısıyla verdiği bilgileri olduğu gibi doğru kabul etmek yanlış olacaktır. Bizans'ın Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte tüm imparatorlukta olduğu gibi Selanik'te de Yahudiler daha fazla zulüm görmeye başlamış hatta toplumun en alt tabakalarından sayılarak türlü yasak, engel, kısıtlama ve ağır vergi yüküne maruz bırakılarak tabiri yerindeyse toplumdan dışlanmış olarak yaşamaya itilmişlerdir.¹⁸⁰ Tudela'lı Benjamin tarafından XII. yüzyılda kaleme alınan seyahatnamede Selanik'in büyük bir şehir olduğu ve burada 500 kadar Yahudi'nin baskı ve zulüm altında yaşadığı belirtilmektedir.¹⁸¹ Şehrin Venedik idaresine geçtiği dönemde ve Osmanlı kuşatması boyunca Yahudiler yine burada yaşamaya devam etmişler hatta 1425'te 1000 *hyperpyron*¹⁸² tutarındaki vergi yükümlülüğü altına sokulmuşlardır.¹⁸³ Kuşatma

¹⁷⁵ Dan Georgakas, "The Jews of Greece A Chronology", *Journal of Modern Hellenism*, Vol. 23-24, 2006-2007, p. 1.

¹⁷⁶ Molho, *Selanik Yahudileri...*, s. 19.

¹⁷⁷ Paul Isaac Haguel, "History of The Jews of Thessaloniki from Jews to Hellens, from Antiquity to Modern Times" *Jews History, Tradition, Culture & Religion Celebrating 70 Years Since the Work of the Jewish Community Skopje, After the Second World War(1944-2014)*, 18 December 2014, Skopje, p. 1

¹⁷⁸ Selanikliler I ve II, ss. 211- 216.

¹⁷⁹ Morris, *Selaniklilerin...*, s. 21.

¹⁸⁰ De Lange, *İletişim Atlası...*, s. 34.

¹⁸¹ Benjamin of Tudela, *The Itinerary of Benjamin of Tudela* (Trans. Marcus Nathan Adler), Bibliobazaar, South Carolina, 2008, p. 32.

¹⁸² Hyperpyron, 1092 yılında I. Aleksios tarafından yapılan para reformuyla tedavüle sokulmuş 20 ½ karat avarında bir yüzü çukur diğer yüzü bombeli altın sikkeye verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Zeliha Demirel Gökalp, *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*, İstanbul, 2009, s. 12.

sonucunda şehrin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle şehir halkı Osmanlı kuralları çerçevesinde yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Elimizdeki kaynaklara göre şehre, Alman İmparatoru Ludwig tarafından kovulan Aşkenaz Yahudileri göç etmişler ve 1470 yılında Aşkenaz Sinagogu'nu kurmuşlardır.¹⁸⁴ Ancak en erken tarihli tahrir göre şehirde Yahudilere dair herhangi bir ize rastlanmamaktadır. Buradan hareketle tahririn yapıldığı 1478 yılı öncesinde şehirde yaşayan Yahudilerin, Edirne Yahudileri gibi zorunlu göçe tabi tutularak yeni başkentin inşası için İstanbul'a yerleştirilmiş oldukları düşünülebilir.¹⁸⁵ Bu şekilde IV. Haçlı Seferi sonrasında yaşanan tahribat dolayısıyla İstanbul'un yerle bir olan ihtişamını yeniden oluşturmak amaçlanmış olmalıdır.¹⁸⁶

1492 yılında *Reconquista* sonucunda göç etmek zorunda kalan Yahudilerin büyük bir kısmı II. Bayezid'in daveti üzerine Osmanlı topraklarına sığınmışlardır. Büyük bir çoğunluğu Seferad olarak da bilinen Judeo-İspanyol ve Ladino konuşan Yahudiler Selanik'e yerleşmeye başlamışlar ve bu şehri hem önemli bir ticaret bölgesi hem de kültür merkezi haline getirmişlerdir.¹⁸⁷ Seferad Yahudileri kovuluş fermanından dolayı yanlarında para ve mal getirememiş olsalar da, Avrupa'da kullanılan teknikleri beraberlerinde getirmişler bu da Osmanlı dönemi İstanbul ve Selanik halkının ekonomik gücünü arttırmıştır.¹⁸⁸

1500'lerin ortalarına gelindiğinde Selanik'te yerleşmiş olan Yahudiler 36 cemaat ve geldikleri bölgelerin isimlerini verdikleri mahalleler meydana getirmiş olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁹

XVI. yüzyılda Selanik, Yahudiler için hem ekonomik hem de kültürel anlamda parlayan bir yıldızdı. Birçok din bilgini (Rabbi) ve edebiyatçıya ev sahipliği yapan şehir, Yahudi literatüründe İsrail'in Anası ve Balkanların Kudüsü

¹⁸³ Bowman, *The Jews...*, p. 73.

¹⁸⁴ Arslan, *Avrupa'dan...*, s. 18.

¹⁸⁵ Galanti, *Türkler ve Yahudiler...*, s. 16.

¹⁸⁶ Rena Molho, *Salonica and Istanbul: Social, Political and Cultural Aspects of Jewish Life*, İstanbul, 2005, p. 43.

¹⁸⁷ Lewis, *Çatışan...*, s. 41.

¹⁸⁸ Rena Molho, "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", *19. Yüzyıl İstanbulu'nda Gayrimüslimler*, ed. Pinelopi Stathis, İstanbul, 1999, s. 84.

¹⁸⁹ Kostas Theologo-Panayotis G. Michaelides, "The Role of the Jews Late Ottoman and Early Greek Salonica", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.12, No. 3, September 2010, p. 311.

olarak ünlenmiştir. 1512 yılında Portekiz'den Selanik'e göç eden Marranolar¹⁹⁰ yanlarında matbaa teknolojisini de getirmişlerdir. Şehrin ilk matbaası olan bu matbaa, Osmanlı Devleti'nde İstanbul'daki Yahudi matbaasından sonra açılan ikinci matbaadır. Zaman içinde meydana gelen doğal afetler dolayısıyla şehir dönem dönem nüfus kaybetmiştir. Örneğin 1568 yılında Selanik kadısı tarafından başkent İstanbul'a yazılan bir mektupta şehirde görülen veba salgını yüzünden şehirde pek çok kişinin kaçtığı bildirilmiştir.¹⁹¹

XVII. yüzyılda şehirde 2.933 yahudi hanesi bulunmakta ve bu sayı şehir nüfusunun %68'ine karşılık gelmekteydi.¹⁹² Yapılan araştırmalar Yahudilerin genellikle liman çevresinde yerleşmiş olduklarını göstermektedir.¹⁹³

Tablo 4: Selanik Yahudi Mahalleleri¹⁹⁴

Geruş Sefarad	Midraş
Eski Sicilya	Puliyâ
Yeni Sicilya	Provensal
Mugrabiz	Kastilya
Lizbon	Evora-Portekiz
İtalya	Yeni Portekiz
Otrino	Aşkenaz
Otranto	Eski Kalabriya
Etz Hayim	Geruş Kalabriya
Eski Katalan	Mahalle-i Kiyana
Yeni Katalan	Mahalle-i Moltalto
Aragon	Astruk
Şalom	Korfoz

¹⁹⁰ Görünüşte Hristiyanlığı kabul eden ancak Yahudi geleneklerine göre yaşayan, Osmanlı topraklarına göç eden "Yeni Hristiyanlar" a verilen isimdir.

¹⁹¹ Nükhet Varlık, "Plauge, Conflict and Negotiations: The Jewish Broadcloth Weavers of Salonica And the Ottoman Central Administration in the Late Sixteenth Century", *Jewish History*, 2014, Nr. 28, p. 261.

¹⁹² Benbassa- Rodrigue, *Türkiye ve Balkan...*, s. 89.

¹⁹³ Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, Ankara, Nisan 2015, s. 176.

¹⁹⁴ Yaron-Ben Naeh, *Sultanlar Diyarında Yahudiler 17. Yüzyılda Osmanlı Yahudi Toplumu*, çev. Nita Özkatalan, İstanbul, 2009, s. 93.

2.3.5. Selanikli Dönmeler

Dönme kavramı, Sabatay Sevi'nin ihtida etmesinin ardından kitlesel olarak Yahudi dininden dönerek Müslümanlığa geçen 200-300 aileden oluşan müritlerini ifade etmek için kullanılan bir terimdir.¹⁹⁵ Kendi isteğiyle ihtida ederek Müslüman olan zimmilerden farklı olarak adlandırılmalarının sebebi, kapalı bir grup olarak kalmaları ve Yahudilik'e dair bazı gelenekleri sürdürmeleridir. İhtida ederek Müslüman olsalar da gizliden gizliye Yahudilik'e ait olan bazı ritüelleri sürdürmüşler ve inançlarını korumuşlardır. Dönmeler, Sabatay Sevi'nin yeniden doğarak onları vaat edilmiş topraklara kavuşturacağı inancını barındırmaktaydılar.¹⁹⁶ Onlara göre Mesih olduğuna inandıkları Sabatay Sevi'nin din değiştirmesi yalnızca bir aldatmacaydı. Bu nedenle de onların da Sabatay Sevi'yi takip ederek din değiştirmeleri gerekliydi. Müritlerin bir kısmı ihtida ettikten sonra Selanik'e yerleşerek burada yaşamaya devam etmişlerdir.¹⁹⁷ Dönmeler sürdürdükleri inanç biçimi bakımından ne Yahudiler ne de Müslümanlar arasında kabul görmemişlerdir. Bu kabul görmeme durumunun etkisiyle deyim yerindeyse kırma bir inanç sistemi ortaya çıkmıştır. Müslüman olan dönme cemaatleri tekrar Yahudilik'e dönmek istemiş olsalar bile bir mühtedinin tekrar eski dinine dönmesi ölümle cezalandırılırdı. Bu da dönmelerin inançlarını gizlice sürdürmüş olmalarında etkili olmuş olmalıdır. Tek bir dönme cemaati ya da tarikatı olduğunu düşünmek yanlıştır. Başlangıçta bir tek cemaat bulunsa da Sabatay'ın ölümünden sonra cemaat içinde bölünmeler yaşanmış, cemaat içinden Yakubiler, Karakaşlar ve Kapancılar mezhepleri doğmuştur.¹⁹⁸ Bu mezheplerin temelinde Sabatay Sevi tarafından oluşturulan onsekiz emir bulunmakla birlikte uygulama yönünden birbirlerinden farklıdırlar. Tıpkı Rabbinik mezhepler ve Karai mezhepleri arasında evlilik yapılmasına sıcak bakılmaması gibi bu cemaatler arasında da evlilik bağı kurulmasına sıcak

¹⁹⁵ Gershom Scholem, "Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönmeleri", çev. Abdurrahman Küçük, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1, 1988, s. 225; Aron Rodrigue, "Salonica in Jewish Historiography", *Jewish History*, 2014, Nr. 28, p. 442.

¹⁹⁶ Cengiz Şişman, *Suskunluğun Yüku: Sabatay Sevi ve Osmanlı-Türk Dönmelerinin Evrimi*, çev. Ahmet Demirhan, İstanbul, Eylül 2016, s. 22.

¹⁹⁷ Zorlu, *Evet Ben...*, ss. 129.

¹⁹⁸ Şişman, *Suskunluğun...*, ss. 162-189.

bakılmadığı söylenebilir. 1774 yılında Selanik’i ziyaret eden gezgin Carsten Niebuhr şehirde 600 dönme ailesinin/hanesinin varlığından söz etmektedir.¹⁹⁹

2.4. FETİHTEN XVIII. YÜZYILA SELANİK YAPILARI

Selanik’in fethinden sonra II. Murad ilk olarak şehrin iskânıyla alakadar olmuş ve nüfus artışının gerçekleşmesi yönünde adımlar atmıştır. Bununla birlikte her fatihin yaptığı gibi şehirde Hristiyanlara ait olan kilise ve manastırların²⁰⁰ bazıları camiye dönüştürülmüştür.²⁰¹ Şehir merkezi olan Egnatia yolunun yalnızca ismi değiştirilmiş ve Vardar Caddesi olarak anılmaya başlanmış, güzergâhı ise aynı kalmıştır.²⁰² Merkeze yine aynı dönemde çifte hamam ve ticareti canlandırmak amacıyla bir han inşa ettirmiştir.²⁰³ Selanik’in Fethinde rol oynayan Vlatadon Manastırı dönüştürülen yapılardandır. Manastırda bulunan ikonaların üstü kapatılmış ve Osmanlı hâkimiyeti boyunca Çavuş Manastır olarak anılmıştır.²⁰⁴ Eski Cuma ve Eski Saray²⁰⁵ camileri de kiliseden camiye çevrilen yapılar arasındadır. Kiliselerin camiye dönüştürülmesi II. Bayezid²⁰⁶ ve sonra gelen padişahlar döneminde de devam etmiştir. Galerius döneminde yaptırılan ve Bizans döneminde kiliseye dönüştürülen bir yapı olan Hagios Georgios Kilisesi H.999(1590-1591)’de Hortacı Süleyman Efendi Camiine dönüştürülmüştür.²⁰⁷ Osmanlı’nın Selanik’i fethinden sonra Constantinus Limanı kumla dolmuş, bu yüzden de bir anlamda kullanım dışı kalmıştır.²⁰⁸

Evliya Çelebi, Selanik yapılarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Selanik kalesiyle anlatımına başlayan Evliya Çelebi kalenin konumu, yapı taşı ve kapladığı

¹⁹⁹ Jacob M. Landau, “The Dönmes: Crypto-Jews Under Turkish Rule”, *Jewish Political Studies Review*, Vol. 19, No. 1/2, Spring 2007, p. 110.

²⁰⁰ Fetih öncesinde şehirde 53 kilise ve 19 manastır bulunmaktaydı.Bkz; Machiel Kiel, "Notes on the History of Some Turkish monuments in Thessaloniki", *Balkan Studies*, Vol.11, No.1, Thessaloniki, 1970, s. 127.

²⁰¹ Kiel, “Noteson the...”, s. 141.

²⁰² Gençer, *1840-1912 Yılları...*, s. 88.

²⁰³ Machiel Kiel, “Selanik”, *DİA.*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, , 2009 C. 36, ss. 353.

²⁰⁴ Tourta- Kourkoutidou-Nikoladidou, *Wandering...*, pp. 101-102.

²⁰⁵ Semavi Eyice, “Eski Saray Camii”, *DİA.* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1995, C. 11, ss. 292-293.

²⁰⁶ 1491’de camiye dönüştürülen Aios Dimitrios Kilisesi için bkz; Mazower, *Selanik...*, s. 55.

²⁰⁷ Semavi Eyice , “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, *Türkiyat Mecmuası*, 1954, C.11, s.165.

²⁰⁸ Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-192)*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, 2016, s. 43-44.

alan ve yapısıyla ilgili bilgiler vermektedir.²⁰⁹ Kalenin Kanuni Sultan Süleyman döneminde tamir ettirildiğini belirterek, kalenin kuzeye bakan demir kapılarının üzerinde yer alan H. 945 (1545) senesine ait tamirat ile ilgili olan bir yazıyı aktarmaktadır.²¹⁰

Evliya Çelebi Müslümanlara ait camilerin sayısının 150 olduğunu belirterek en ünlüleri olan Küçük Ayasofya Camii, Eski Camii, Sultan Hortaç Camii, Alaca İmaret Camii ve Hamza Bey Camii hakkında bilgiler aktarır, diğer camiilerin de adlarını sayar.²¹¹ Hristiyanlara ait olan dini yapıların başında Bizans döneminden kalmış olan Ayo Mino Kilisesi ve fetih sırasında Osmanlı kuvvetlerine yardımda bulunan rahiplerin yaşadığı Vladaton Manastırı sayılabilir.²¹² Fetih sonrasında birçok kilise camiye dönüştürülmüş ve şehrin Yunan hakimiyetine bırakılmasına kadar olan sürede dönüştürülen yapılar cami olarak hizmet vermiştir. Yahudi sinagoglarının sayısının ise şehirde yaşayan cemaatlerin sayısı kadar olduğu muhakkaktır. Müslüman ya da Hristiyanlardan farklı olarak her cemaatin ibadet şekillerinde farklılıklar bulunmaktaydı. Bu farklar dolayısıyla da her cemaatin kendi sinagogu bulunmaktaydı. Şehirdeki en eski sinagog ise Aziz Paulus'un Hristiyanlığı yaymak ve ibadet etmek için kullandığı Roma İmparatorluğu döneminden kalma olan Etz Ha- Hayim (Hayat Ağacı) sinagoguydu.²¹³

Şehirde birçok Müslüman vakfi bulunmaktaydı. Makbul/ Maktül İbrahim paşa ve II. Bayezid'e ait olan vakfiyeler buna örnek gösterilebilir. II. Bayezid'in vakfi İstanbul'da olmakla birlikte Selanik, Bursa, Edirne gibi şehirlerdeki çok sayıda gayrimenkul vakfedilerek hizmetli kadrosunun masrafları karşılanmıştır.²¹⁴ 1478 tahririnde de yer verilen Bedesten/Bezzazistan içindeki 31 dükkan ve çevresi, Suluhan adındaki kervansaray, Başhane, Buğluce, Bey ve Medrese Hamamları II. Bayezid'in Selanik'te bulunan akarları olarak sıralanabilir.²¹⁵ İbrahim Paşa Selanik'te Ayasofya mahallesinde bulunan kiliseyi tamir ettirerek camiye çevirmiş,

²⁰⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname* 8. Kitap, çev. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, 2011, ss. 143- 145.

²¹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname...*, s. 146.

²¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname...*, s. 155.

²¹² Anastassiadou, *Selanik...*, ss. 46-47.

²¹³ Anastassiadou, *Selanik...*, s. 51.

²¹⁴ Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Bayezid'in Selanik'teki Vakıf Akarları", *Türkiye Günlüğü*, S. 133, Kış 2018, s. 113.

²¹⁵ Erdoğan, "II. Bayezid'in Selanikteki...", s. 115-119.

şadırvan , gölgelik, öğrenciler için odalar ve fakir çocuklara bir sıbyan mektebi inşa ettirmiştir.²¹⁶

Vakıflara tahsis edilen yapılar dışında mektepler hamamlar ve çeşmeler gibi gayri menkuller de bulunmaktaydı. XVII. yüzyıla ait olan Hacı Musa Baba Medresesi (1638), Topal Mehmed ağa medresesi (1662), Mehmed ağa Mektebi (1706) ve Mustafa Paşa Hamamı, Ayasofya Hamamı örnek gösterilebilir.²¹⁷ Şehirdeki imar faaliyetleri XVIII. yüzyılda da devam etmiş, Osmanlı devleti Selanik'in imarına önem vermeyi sürdürmüştür.²¹⁸

Selanik'te yapılar genellikle ahşap malzeme kullanılarak inşaa edilmiştir. Bu durum beraberinde büyük çaplı yangınları da getirmiştir. Kayıtlarda XVI. yüzyıldan 1917 yılına kadar şehirde 15 büyük yangına rastlanmaktadır.²¹⁹ Bu yangınların doğal sebeplerden mi çıktığı yoksa kundaklama şeklinde mi meydana geldiği konusunda herhangi bir kayıt bulamamakla birlikte bazı yangınların bilerek çıkarıldığı düşünülebilir. Örneğin milliyetçilik hareketleri sonrasında Selanik'in Yunanistan'a geçmesinin ardından çıkan 1917 yangınının büyük olasılıkla bir kundaklama olduğu Osmanlı izlerini silebilmek için bir fırsat yaratma düşüncesiyle çıkarıldığı düşünülebilir.²²⁰

²¹⁶ Meral Bayrak Ferlibaş, "Makbul/Maktul İbrahim Paşa Vakfı: Selanik ve Kavala ile Diğer Yerlerde Bulunan Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 35, İstanbul, 2016, s. 4.

²¹⁷ Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti...*, s. 171.

²¹⁸ Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti...*, ss. 172-173.

²¹⁹ Messianas, *The Synagogues...*, s. 44.

²²⁰ Emiliano Bugatti, " Selanik ve İzmir, Kentsel Kimliğin İnşası ve Yeniden Yapılanması", *Betonart*, Kış 2010, s. 55.

Tablo 5: Osmanlı Döneminde Camiye Dönüştürülen Bizans Kiliseleri²²¹

Bizans Dönemindeki Adı	Yapım Tarihi	Osmanlı Dönemindeki Adı	Dönüştürülme Tarihi
Akhiropitos, Aziz Paraskevi Kilisesi	5.yy	Eski Cuma Camisi	1430
Prophet (Peygamber) Elias Kilisesi	4.yy	Eski Saray Camisi	1430
Aya Panteleimonas, St. Pandleimon Kilisesi	4.yy	İshakiye Camisi	1485 veya 1500
St. Demetrios, Agios Dimitrios Kilisesi	5.yy	Kasımiye Camisi	1493
St. Catherine, Aya Ekaterini Kilisesi	Geç 13- Erken 14. Yy	Yakub Paşa Camisi	1500-1510
Aya Sofya Kilisesi	8.yy	Aya Sofya Camisi	1520'ler 1580'ler
Kutsal Havariler, Holy Aposteles Kilisesi	14.yy	Cezeri Kasım Paşa Camisi	1525'ten önce
Aya Yorgi, St. George(Rotanda) Kilisesi	4.yy	Hortacı Süleyman Efendi Camisi	1591
Osios David, St. David Kilisesi	5.yy	Suluca Camisi	
Panagia Halkeon Kilisesi	11.yy	Kazancılar Camisi	
Taksiyarhis, Archangels Kilisesi	14.yy	İki Şerefe Camisi	

²²¹ Ceylan İrem Gençer, *1840-1912 Yılları...*, s. 100.

III. Bölüm

XVIII. YÜZYILDA SELANİK YAHUDİLERİ

3.1. ANA HATLARIYLA XVIII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

XVII. yüzyılın ikinci yarısında IV. Mehmed'in ava olan tutkusundan dolayı devlet işlerini ihmal etmesinin de etkisiyle uzun süreden beri ulufe alamayan Osmanlı askerleri Avusturya cephesini bırakarak isyan etmiş ve başkente doğru yola çıkmışlardır.²²² Bunun üzerine Padişah avlanmayı bırakmış, avla ilgili olan bütün hayvanları ve av malzemelerini elden çıkarmıştır. Ancak bu askerin yatıştırılmasına yetmemiş, 1687 yılında, Padişah devlet adamlarının da etkisiyle tahttan indirilerek yerine kardeşi II. Süleyman tahta geçirilmiştir.²²³ Bu dönemde düzenlenen seferler de başarısızlıkla sonuçlanmış, toprak kayıpları devam etmiştir. II. Süleyman'ın ölümü üzerine yerine II. Ahmed geçmiş, devam eden seferlerde başarısızlıklar sürmüştür. Halefi olan II. Mustafa döneminde, 1699 yılında Osmanlı Devleti'nin en büyük toprak kaybına uğradığı Karlofça Antlaşması imzalanmıştır.²²⁴

Bozgunların etkileri Osmanlı toplumunda ekonomik açıdan da hissedilmiştir. Kaybedilen savaşların artmasıyla Osmanlı maliyesinde açıklar oluşmaya, mali düzen bozulmaya başlamıştır. Mali durumun bozulması sonucunda avarız-ı imdadiye gibi halka olağanüstü hal kapsamında uygulanan vergiler olağanlaşmıştır. Ancak vergi artışı, kısa süreli çözüm olduğundan yeterli olmamış, mangır adı verilen bakır paraların basılması gibi farklı arayışlara girişilmesi gündeme gelmiştir.²²⁵

Mali durumdaki bozulma askeri açıdan da kendisini göstermiştir. 1701'de çıkan fermanla, yeniçeri ocağına alınan Müslüman askerlerin nizamı bozmasından dolayı ocağa alınan askerlerin daha dikkatli seçileceği belirtilmiş, sınır kalelerinde görev yapmamış olanların yeniçerilikten çıkarıldığı duyurularak ocak temizlenmiş ve asker sayısı azaltılarak yarıya indirilmiştir.²²⁶ Yeniçeri ocağı için yapılan bu

²²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III, I. Kısım, Ankara, 2011, s. 489.

²²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C. III, I. Kısım, ss. 493-496.

²²⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1984, s. 37.

²²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C. III, I. Kısım, ss. 486-488.

²²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV, I. Kısım, Ankara, 2011, s. 8.

düzenlemeler gibi topçu ocağı, tımarlı sipahiler ve donanmada da yeni uygulamalara geçilmiş, ordunun eski gücüne kavuşması için çalışmalar yürütülmüştür.²²⁷

1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'nın yarattığı depremin dışında, II. Mustafa'nın seleflerinden farklı olarak saltanatının neredeyse tamamını Edirne'de geçirmesi sorun olmuştur. Bu durum İstanbul halkı arasında başkentini değiştirerek Edirne'ye taşınacağı söylentisinin çıkmasına neden olmuştur. Bu sıralarda yeniçeriler de maaşlarını alamayınca 1703 yılında Edirne Vakası olarak bilinen bir ayaklanma çıkmış, II. Mustafa tahttan indirilerek yerine İstanbul'da ikamet edeceği sözünü veren kardeşi III. Ahmed tahta geçirilmiştir.²²⁸ III. Ahmed bir süre isyancıların isteklerini yerine getirmiş, ancak iktidarını sağlamlaştırmak için kısa süre sonra isyancıları idam ya da azletme yoluyla devre dışı bırakmıştır.²²⁹

İsveç Kralı XII. Şarl ve Rus Çarı arasında meydana gelen Poltova Savaşında XII. Şarl büyük bir yenilgi almış ve İsveç ordusu dağılmıştır. XII. Şarl Osmanlı topraklarına iltica ederek sığınma talep etmiştir.²³⁰ Bu talebe olumlu cevap verilmiş, Padişah III. Ahmed, kralın bütün ihtiyaç ve masraflarının Osmanlı hükümeti tarafından karşılanması emrini vermiştir.²³¹ Rusların bu durumdan rahatsız olmaları savaşa neden olmuş, yapılan savaş sonucunda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1711 yılında 9 maddeden oluşan Prut Antlaşması imzalanmıştır.²³² Antlaşma ile Osmanlı kaybettiği Azak Kalesi'ni geri almış ve Osmanlı topraklarında Rus tüccarı dışında herhangi bir elçi bulundurulmayacağını Ruslara kabul ettirmiştir.²³³ Ancak Prut Seferi sırasında Çar'ın gönderdiği Belvard-oğlu Mihail isimli casus vasıtasıyla Karadağ'da bir isyan başlatılmıştır.²³⁴ Karadağ isyanı bastırılmış, isyanı çıkaranlar Venedik'e iltica etmiştir. Osmanlı hükümeti Venedik'ten isyancıların teslimini talep etmişse de Venedik hükümeti bunu reddetmiş, Osmanlı bunun üzerine Venedik

²²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C.IV, I. Kısım, ss. 9-10.

²²⁸ Feridun Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti Tarihi* C. 1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, s. 57.

²²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C.IV, I. Kısım, ss. 41-45.

²³⁰ Serhat Kuzucu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti İle İskandinav Ülkeleri (İsveç ve Danimarka-Norveç) Arasındaki Ticari İlişkiler", *Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 35, 2016, s. 405.

²³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C.IV, I. Kısım, ss. 61-64.

²³² Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, Ekim 2010, ss. 142-143.

²³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C.IV, I. Kısım, ss. 81-85.

²³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C.IV, I. Kısım, s. 98.

üzerine bir sefer düzenlemeye karar vermiştir.²³⁵ Sefer, Venedik'in elinde bulunan Mora üzerine yapılmış, Osmanlı hem kara ordusunu hem de donanmasını sefer için hazırlamıştır.²³⁶ 1715 yılında Mora Seferi'nin başarıya ulaşmasının akabinde Avusturya Venedik'ten sonra sıranın kendisine geleceği düşüncesiyle Venedik ile ittifak yoluna girmiş, bir taraftan da Osmanlı'ya elçi göndererek Karlofça Antlaşması'na göre hareket ederek aldığı yerleri iade etmesini, Venedik'e verdiği zararı tazmin etmesi gerektiğini sert bir dille bildirmiştir.²³⁷ Bunun üzerine koşullar uygun olmamasına rağmen Avusturya'ya savaş ilan edilmiştir. Yapılan meclis-i meşveret toplantısında Sadrazam Damad Ali Paşa, Avusturya üzerine yapılması planlanan seferle ilgili ulemanın fikrini sormuş, ancak daha sonrasında sefer hakkında olumsuz görüş belirtenlerin korkak olarak nitelendirilerek katledileceklerini ilan etmiştir.²³⁸

Avusturya üzerine sefere çıkan Osmanlı ordusu Varadin yakınlarında Avusturya ordusu ile karşılaşmıştır. Damat Ali Paşa'nın şehadetiyle sonuçlanan savaşta Osmanlı ordusu bozguna uğratılmıştır.²³⁹ Sadrazamın şehadetiyle ordu başsız kalmış, Sarı Ahmed Paşa vekaleten ordunun başına getirilerek durum padişaha bildirilmiştir. Padişah III. Ahmed, Nevşehirli İbrahim Efendi'nin etkisiyle sadrazamlığa İlbasanlı Halil Paşa'yı getirmiştir.²⁴⁰ Bu bozgunun ardından Avusturya ordusu Osmanlı'nın Macar topraklarındaki son kalesi olan Temeşvar kalesini kuşatmış ve ele geçirmiştir.²⁴¹ Temeşvar'ın düşmesinin ardından Belgrad da kaybedilmiş, genel olarak askeri düzenin bozulmasından dolayı Osmanlı Devleti Avusturya'ya barış önermek durumunda kalmıştır. Sonuç olarak 1718'de Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Osmanlı-Avusturya sınırı Niş olarak kabul edilmiş, Temeşvar, Belgrad, Semendire ve Una nehrine kadar olan iki taraflı bölge Avusturya'ya terkedilmiştir.²⁴²

²³⁵ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultan'ın Ordusu: Mora Fethi Örneği 1714-1716*, İstanbul, Şubat 2007, ss. 17-22.

²³⁶ Ertaş, *Sultanın Ordusu...*, ss. 217-253.

²³⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C.IV, I. Kısım, s. 111.

²³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C.IV, I. Kısım, ss. 112-113.

²³⁹ Sander, *Anka'nın Yükselişi...*, s. 144.

²⁴⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C.IV, I. Kısım, ss. 125-126.

²⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C.IV, I. Kısım, s. 127.

²⁴² Uğur Kurtaran, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri", *Tarih Okulu Dergisi*, S. VII, 2014, s. 398.

Batıda istediğini tam olarak elde edemeyen Osmanlı yüzünü doğu sınırına çevirmiştir. Afganlılarla mücadele içinde olan İran'da bir süredir karışıklık hüküm sürmekteydi. İsfahan'ın düşmesinin Osmanlı'nın doğu sınırlarını tehdit edeceği düşüncesi ile Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından İran üzerine sefer düzenlenmesi yönünde karar alınmıştır.²⁴³ Bu kararda Rusların Kafkasya bölgesinde ilerlemesinin de etkisi olduğu muhakkaktır. Mora Seferi'nde olduğu gibi İran Seferi'nde de yol üzerindeki menziller tanzim edilerek sefer için uygun hale getirilmiştir. Osmanlı ordusu; İran, Tebriz ve Hemedan olmak üzere üç cephede İran'a hücum etmiştir. Üç cephede de başarı sağlayan Osmanlı kuvvetleri, Kafkaslar üzerinden İran'a savaş açmış olan Rusya ile, Fransız elçilerinin de etkisiyle antlaşma yapmak üzere müzakere kararı almıştır. İki ülkenin de taviz vermek istememesinden dolayı kesintiyle devam eden görüşmelerde 24 Haziran 1724'te karara varılmış, İran'ın paylaşımı konusunda mutabakat sağlanmıştır.²⁴⁴ Bu mutabakat İran Şahını pek memnun etmemiş, Nadir Şah Osmanlı kuvvetlerinin fethettiği bölgeleri tekrar ele geçirmek için harekete geçmiş, ancak Afganlıların ayaklanmasından dolayı seferlerini yarıda bırakmıştır.²⁴⁵ Osmanlı Devleti saldırıya devam etmeye çalışmışsa da, İstanbul'da meydana gelen Patrona Halil isyanı buna gölge düşürmüştür.

III. Ahmed'in tahtan indirilmesiyle sonuçlanan isyanın ardından, I. Mahmud padişah ilan edilmiştir. I. Mahmud önce isyancıları yatıştırma girişiminde bulunmuş, saltanatının altıncı ayında isyancıları tamamen ortadan kaldırarak otoritesini sağlamlaştırmış ve kesintiye uğrayan İran meselesini tekrar gündemine almıştır. Böylece Osmanlı Devleti İran üzerine düzenlediği seferlerini tekrar başlatmıştır. İran ve Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen savaş 1746 yılına kadar devam etmiştir. 1746'da, sınırlar IV. Murad devrinde imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşmasında kabul edilen şekliyle kalmıştır.²⁴⁶

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda gerçekleşen savaşların büyük kısmında Rusya ve Avusturya'ya karşı savaşmış ve büyük oranda bu savaşları kaybetmiştir. 1774 yılında Osmanlı ve Rusya arasında imzalan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla

²⁴³ Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C.IV, I. Kısım, s. 174.

²⁴⁴ Yetiş, İbrahim, *Osmanlı-İran Savaşları (1722-1746)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla, 2014, s. 62.

²⁴⁵ Yetiş, *Osmanlı-İran...*, s. 75.

²⁴⁶ Yetiş, *Osmanlı-İran...*, s. 113.

Osmanlı Devleti hem Kırım'a bağımsızlık tanıyarak önemli bir eyaletini kaybetmiş, hem de uyruğu olan bütün Ortodoks tebaanın hamiliğini Rusya'ya bırakmak mecburiyetinde kalmıştır.²⁴⁷ Rusların Osmanlı tebaası olan Ortodokslar üzerinde kesin olarak söz sahibi olması, Osmanlı'nın iç işlerine karışmak adına kendilerine avantaj sağlamıştır.

Savaşlar devam ederken Mısır, Akka, Mora ve Hicaz'da isyanlar çıkmış Osmanlı kuvvetleri hem savaşlarla hem de bu isyanlarla aynı anda baş etmekte zorlanmıştır. Savaşlarda alınan mağlubiyetlerde doğrudan olmasa da bu iç karışıklıklar da etkili olmuş olmalıdır. Fransız İhtilali sonrasında yayılan ulus olma fikri Osmanlı Devleti gibi geleneksel çok uluslu imparatorluklarda isyanlara yol açmıştır. Osmanlı'nın Balkan coğrafyasında bulunan Sırp, Yunanlılar ve Bulgarlar gibi Ortodoks halklar hamiliklerini elde eden Rusya'nın da teşvikiyle XIX. yüzyılda isyan etmişler ve zaman içinde bağımsız birer devlet olmuşlardır.

XVIII. yüzyılda Doğu'da gerçekleşmekte olan siyasi ve dini çatışmalar Osmanlı'yı doğrudan etkilemiştir. Vahhabi hareketi olarak da bilinen büyük çaplı çatışmalar dolayısıyla Hz. Muhammed'in mezarı dahil olmak üzere İslam'ın topraklarında bulunan yapılar yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, Osmanlı müdahalesiyle bu tehlikeler bertaraf edilmiştir.²⁴⁸

3.1.1. XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da İslahat Çabaları

XVIII. yüzyıl geleneksel ve modern olan arasındaki çatışmanın en yoğun olarak yaşandığı dönem olarak betimlenebilir. Bu yüzyıl klasik ile modern arasındaki köprünün kurulduğu bir geçiş dönemidir. Geleneksel ve modernin üstünlük mücadelesinin görüldüğü bu yüzyılda, bir tarafta Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Yirmisekizzade Said Efendi ve İbrahim Müteferrika modernleşmeyi geliştirmeyi ve iyi olanı sembolize etmekten, diğer tarafta Patrona

²⁴⁷ Christoph K. Neumann, "Political and Diplomatic Developments", *The Cambridge History of Turkey, The Later Ottoman Empire (1683-1839)*, ed. Suraiya N. Faroqi, Vol. 3, Cambridge, 2006, pp. 57-58.

²⁴⁸ Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih* 3. Cilt, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul, 1993, ss. 168-172.

Halil, ayanlar ve yeniçeriler yozlaşmış Osmanlı toplumunu sembolize etmekteydiler.²⁴⁹

Çağın gerisinde kaldığını kabul eden Osmanlı, ilerlemeleri takip etmek adına bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin başında Fransa, Viyana ve Berlin gibi önemli Avrupa şehirlerine elçi gönderilmesi gelmektedir. XVIII. yüzyılda gönderilen ilk elçi Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'dir. Geniş bir elçilik heyetiyle yola çıkan Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi, oğlu Said'i de heyete dahil etmiştir. Heyette adeta mikro devlet yapısını görmek mümkündür. Heyetteki görevli sayısının fazla olmasının sebebi, gidilen devlete muhtaç olmamak adına ihtiyaç duyulabilecek bütün alanlar için en az bir kişinin görevlendirilmesidir. Elçilik raporunda Fransa ile ilgili bir çok detayı not eden Yirmisekiz Mehmed Çelebi, yol güzergahı, devlet erkanının tutumu, şehir mimarisi, stratejik noktalar gibi birçok ayrıntıya yer vermiştir. Sayısı 125'i bulan kalelerin konumları hakkında verdiği bilgiler buna örnek olarak gösterilebilir.²⁵⁰ Fransa dönüşünde Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin oğlu Said Efendi, İbrahim Müteferrika ile ortak olarak Osmanlı'nın ilk matbaasını kurmuştur. Matbaa girişimi ekonomik kaygılar taşıyan hattatlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Dini ve el yazması olan kitaplar dışında kitapların basılmasında bir mahzur olmadığına dair alınan bir fetva ile hattatların ekonomik kaygılarını gidermek için çaba sarfedilmiştir.²⁵¹ İlk basılan kitap Vankulu Lügatı'dır. Matbaanın açık kaldığı 14 yıl içinde toplam 23 cilt ve 17 eser basılmıştır.²⁵² Basılan kitaplar arasında İbrahim Müteferrika'nın yazmış olduğu Usulü'l - Hikem fî Nizâmü'l – Ümem ve Füyûzât-ı Mıknâsiyye adlı kitaplar da bulunmaktadır.²⁵³ Matbaa devlet destekli olmakla beraber tam anlamıyla devlete bağlı değildi. Basılan kitapların satış fiyatının hükümet tarafından onaylanması bu görüşü destekler niteliktedir.²⁵⁴ İbrahim Müteferrika'nın vefatı üzerine düzenlenen terekede matbaa malzemelerinin satılması,

²⁴⁹ Edhem Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito: Osmanlılar Özel Sayısı*, S. 19, 1999, ss. 192.

²⁵⁰ *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri: Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Sefaretnamesi*, haz. Şevket Rado, İstanbul, 2017, ss. 50-52.

²⁵¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, 2002, ss. 57.

²⁵² Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 62.

²⁵³ N. Serpil Altuntek, "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika", *HÜ. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1., 1993, s. 196.

²⁵⁴ Örneğin 1729 tarihli bir fermanda, matbaada ciltsiz olarak basılmış olan Vankulu Lügatının satış fiyatı 35 kuruş olarak belirlenmiştir. Bkz. Orlin Sabev, "İki Örnek Işığında Osmanlı Matbaacılarının Maddi Durumu (İbrahim Müteferrika ve Seyyid Mustafa Esad Efendi)", *İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri 2 (Elazığ 24-25 Haziran 2010)*, Elazığ, 2013, s. 705.

parasının eşi ve kızı arasında bölüştürülmesi ve kalan kitapların kızına bırakılmasına hükmedilmiştir. Tereke kaydı ve 1732 yılında Said Efendi'nin İsveç'e sefir olarak gönderilmesi birlikte düşünüldüğünde, 1732'den sonra İbrahim Müteferrika matbaayla tek başına ilgilenmiş olmalıdır.²⁵⁵

XVIII. yüzyıldaki değişim rüzgarı Avrupa devletlerinde yaşayan topluluklar kadar Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş, devlet evrim süreci içine girmiştir. Devlet düzeninde aksaklıklar bulunduğu kabul edilerek bu aksaklıkların nasıl giderilebileceği konusunda devlet ileri gelenlerine raporlar hazırlatılarak bozulmuş olan düzene karşı alternatif görüş arayışına girilmiştir.²⁵⁶ Yine bu yüzyılda Fenerli Rumlar güçlenerek devletin önemli makamlarında rol almaya başlamışlardır.²⁵⁷

III. Ahmed ile başlayan XVIII. yüzyıl ıslahatları tepeden inme olarak uygulamaya çalışıldığı için uzun süre kalıcı olmamakla beraber birkaç istisna bunun dışında tutulmalıdır. İstisna olarak sayılabilecek gelişmeler arasında ordunun ıslahı ve Avrupa standartlarında bir ordu kurma çabaları sayılabilir. Çünkü Yeniçeri Ocağı merkezli Osmanlı ordusu hem çağın gerisinde kalmış hem de ocak devlet içindir anlayışı, devlet ocak içindir anlayışına dönüşmüştür. Yeniçeri Ocağı'nda devşirme kökenli olan askerin yerini Müslüman halkın da içinde bulunduğu bir asker grubu almış, dönemlik olarak alınan sarıca ve levendler dolayısıyla askeriyenin giderleri artmış hatta bütçe açıkları meydana gelmesinden dolayı halktan alınan vergiler arttırılmıştır. Dönemlik olarak alınan levendler ve sarıcaların yarattığı bir diğer problem ise eşkıyalıktı. İşsiz kalan bu dönemlik askerlerin yerel gücü oluşturan ayanlara *kapılanmayı* başaramamış olanları eşkıyalık faaliyetlerine girişerek yerel halka büyük sıkıntı vermişlerdir.²⁵⁸

Bir diğer girişim sanayileşme alanında meydana gelmiştir. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa öncülüğünde İstanbul pamuklu manifaktürü

²⁵⁵ Sabev, "İki Örnek İşığında...", ss. 76-708.

²⁵⁶ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri(XVII ve XIX. Asırlarda)*, Ankara, 1988, s.4.

²⁵⁷ Neumann, "Political...", s. 54.

²⁵⁸ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, İstanbul, 2011, ss. 168- 180.

kurularak Selanik'ten bir grup dokumacı getirilmiş ve manifaktür faaliyete geçirilmiştir.²⁵⁹

3.1.2. Osmanlı İktisadi Düzeni ve Yahudiler

Osmanlı klasik döneminde(1300-1600) geliştirilen ve yıkılışına kadar uygulanmış olan Osmanlı iktisadi düzeni iâşe, gelenekçilik ve fiskalizm temelinde şekillenmiştir.²⁶⁰

İâşe sistemi ya da *provizyonizm*, üretilen mal ve hizmetlerin olabildiği kadar bol ve ucuz olmasına dayanan bir ilkedir.²⁶¹ Bu ilke halkın kıtlıkla karşılaşmaması için alınmış ticari önlemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Narh, ithalatın desteklenmesi ve ihracatın asgari düzeyde tutulması da yine provizyonizm ile doğrudan bağlantılıdır. *İâşe* sistemi, ürünlerin yerel pazarlarda karaborsaya düşmemesi, fiyat farklılıkları dolayısıyla ortaya çıkabilecek haksız kazanç durumunun engellenmesi ve ekonomik anlamda devlet kontrolünün sağlanması için geliştirilmiştir. Alınan vergiler arasındaki farka bakarak İthalatın desteklendiği, ihracatın engellenmeye çalışıldığı söylenebilir.²⁶²

Tradisyonizm veya gelenekçilik, geçmişten itibaren özellikle ticari alanda uygulanmış olan hükümlerin olduğu gibi kalması ve halkın bu kurallara uygun davranması temelinde geliştirilmiş bir ilkedir.²⁶³

Fiskalizm ise hazineye ait olan gelirlerin mümkün olduğu kadar yüksek düzeyde tutulması ve bu düzeyin sabit kalmasının sağlanmasıdır.²⁶⁴ Toprağa dayalı olan tımar sistemi hem üretimde sürekliliği hem de hazineden para çıkmadan düzenli bir ordu birliğini desteklemekteydi. Ancak tımar sisteminin zaman içinde bozulmasıyla devlet, iltizam ve malikâne sistemine yönelmiş ve bu usullerle hazine dolu olarak tutulmaya çalışılmıştır. Devlet hazinesinin doluluk oranının azami düzeyde olması çıkabilecek olağanüstü durumlara karşı bir önlem niteliği

²⁵⁹ Numan Elibol, *18. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996, ss. 52.

²⁶⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, s.41.

²⁶¹ Genç, *Devlet ve Ekonomi...*, s. 42.

²⁶² Elibol, *18. Yüzyılda Osmanlı*, s. 8.

²⁶³ Genç, *Devlet ve Ekonomi...*, ss. 44- 45.

²⁶⁴ Genç, *Devlet ve Ekonomi...*, s. 46.

taşıymaktaydı. Padişahın kişisel gelirlerinin toplandığı Enderun Hazinesi ve Genel Devlet Fonu olarak kullanılan Birun Hazinesi olmak üzere birbirinden bağımsız iki hazineden söz edilebilir.²⁶⁵

Ekonomik açıdan hazineye zarar vermeyeceği düşünölen kapitölasyonların 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'ndan sonra işlevinin devam etmesi ve bu ayrıcalıkların kalıcı hale getirilmesiyle birlikte Osmanlı iktisadi düzeninin bozulma süreci daha da hızlanmıştı. Yine XVII. ve XVIII. yüzyıllarda doğu sınırında İran ile yapılan savaşlarda doğu ticareti kesintiye uğramış ve Osmanlı, ekonomisinin gelir kaynaklarından bir kısmını kaybetmiştir.²⁶⁶ XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan gemilerin oranlarına bakıldığında İzmir ticaretinin %78'ini, Selanik ticaretinin de %53'ünü Avrupalı tüccar oluşturmaktadır.²⁶⁷ Balmumu, yapağı, ham ipek ve pamuk gibi ekseriyetle hammadde olarak nitelendirilen ürünlerin ihac edildiği görölmektedir.²⁶⁸

Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarından biri olan vergiler, klasik dönemde olağan vergiler ve avarız olmak üzere iki grupta toplanabilir. Olağan vergiler toprağın işlenmesi sonucu elde edilen mahsölün miktarına göre belirlenen,²⁶⁹ Müslüman ve Gayrimüslim tebaadan aynı oranlarda tahsil edilen aşar ve haraç vergileriydi. Bu vergiler ala, evsat ve edna olarak mükellefin durumuna göre tahsil edilmekte olup devletin ihtiyacına göre aynı veya nakdi olarak tahsil ediliyordu. Bunun dışında *cizye* ve *rav* akçesi gibi yalnızca Gayrimüslimlerden tahsil edilen vergiler de bulunmaktaydı. Artan savaş giderleri neticesinde Osmanlı halkından talep edilen avarız, nüzöl ve sürsat gibi olağanüstü hal vergileri, uzun süren savaşlar neticesinde düzenli olarak toplanmaya başlamıştır.²⁷⁰ Genel olarak *maktu* yani toplu şekilde tahsil yoluna gidilen vergiler bazı durumlarda iltizam usulü gibi önceden tahsil edilir, toplanması da mültezime havale edilirdi. Bu tarz bir uygulama pratik olmasından dolayı çoğunlukla savaş dönemlerinde tercih edilmiştir.

²⁶⁵ Ömer Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2010, s. 3.

²⁶⁶ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul, Ocak 2010, s. 128.

²⁶⁷ Daniel Panzac, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticareti", *Tarih İncelemeleri* IV, çev. Serap Yılmaz, 1989, ss. 179-192.

²⁶⁸ Ünal, *İzmir ve Selanik...*, ss. 219-224.

²⁶⁹ Matschke, "Türkokrasi'ye Geçiş...", s. 111.

²⁷⁰ Halil Sahillioğlu, "Avarız", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, İstanbul, 199,1 C. 4, ss. 108-109.

3.1.2.1. Osmanlı Dış Ticareti ve Yahudi Tüccar

Osmanlı ticareti kapitülasyonlar etrafında şekillenmiştir. Ticari ayrıcalık anlamına gelen kapitülasyonlar ilk olarak Venedik'e verilmiştir. Karşılıklılık esasına göre ilk ayrıcalıklar ise Fransa'ya Kanuni Sultan Süleyman döneminde verilmiş, bunu Hollanda, İngiltere ve Rusya gibi devletlere verilen ayrıcalıklar takip etmiştir. Başlangıçta kayd-ı hayat şartıyla verilen bu ayrıcalıklar 1740 yılında verilen kapitülasyonlarla sürekli hale getirilmiş, Osmanlı'nın iç ve dış ticaretinde yerel unsurların kazanç sağlamalarına engel teşkil edebilecek bir boyuta ulaşmıştır.²⁷¹ Örneğin 1643 yılında İngilizlere verilen hatt-ı hümayunda Osmanlı topraklarına giriş vergisi niteliğinde olan 300 akçe selamlık resmini ödedikten sonra Osmanlı topraklarında kendilerinden bir ücret talep edilemeyeceği bildiriliyordu.²⁷² Osmanlı yetkililerinin adı geçen yabancı devletlere verdiği ayrıcalıkların boyutu artarak devam etmekte bu da yerel esnaf gruplarının sonunu hazırlamaktaydı.

XVIII. yüzyıl başlarından itibaren ticaret merkezlerinde değişmeler meydana gelmiş ve Osmanlı ticareti doğudan batıya kaymıştır. Bundan dolayı da yeni ticaret merkezleri önem kazanmıştır.²⁷³ Bu yüzyılda Balkan coğrafyası üzerinden yapılan ticarete Fransız, İngiliz ve Rus tüccar taifesi büyük oranda etkinlik göstermiştir.²⁷⁴ Yine bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine tanıdığı ayrıcalıkların ve ticarete Osmanlı tebaası olan Hristiyan tacirlerin sayısının artması gibi sebepler dolayısıyla Yahudi tüccar taifesi etkisini kaybetmeye başlamış, bu da Yahudilerin başka meslek alanlarına yönelmesi gibi etkiler ortaya çıkarmıştır.

XVII. yüzyılın sonlarında, 1682 yılında ilk olarak Fransa tarafından Selanik Liman Konsolosluğu'nun açılmasıyla²⁷⁵ birlikte konsolosluk tercümanlığı mesleği doğmuştur. Avrupalıların yerel dilleri bilmemesinden dolayı çıkabilecek sorunları önlemek adına yerli halktan olan zimmiler maaşlı tercüman olarak bu

²⁷¹ Özkaya, *18. Yüzyıl...*, s. 245.

²⁷² Özkaya, *18. Yüzyıl...*, s. 129.

²⁷³ Numan Elibol, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, 2015, s. 62.

²⁷⁴ Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *Journal of Economic History*, Vol. 20, No. 2, June 1960, pp. 234;. Meropi Anastasiadou, "Yörenin Batılıları", *Selanik 1850- 1919*, der. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, 2014, s. 183.

²⁷⁵ Eyal Giniö, "Jews and European Subjects in Eighteenth-Century Salonica: The Ottoman Perspective", *Jewish History*, 2014, Vol. 28, pp. 289-290.

konsolosluklarda işe alınmıştır. Bu haklardan faydalanan Konsolosluk tercümanları beratlı tüccar ya da diğer adıyla Avrupa tüccarı olarak anılmaya başlanmıştır. Bu tercümanlar, çalıştıkları konsolosluğa tanınan haklardan yararlanma imkânı bularak ticari faaliyetlerini sınırlı bir alanda olsa da sürdürmeyi başaramışlardır.²⁷⁶ Devletin statüsüne göre çalıştırabileceği tercüman sayısı değişmekteydi.²⁷⁷ Osmanlı Devleti bu tercümanlara başlangıçta izin verse de bunun devlet ekonomisine ciddi zararlar verebilecek bir boyuta ulaşabileceği öngörüsünde bulunarak bir kısıtlama getirilmesi yoluna gitti. Rüşvet yoluyla satın alınan tercümanlık belgesine sınırlama getirilerek bu yolla haksız kazanç sağlayanların önüne geçebileceği düşünülüyordu.²⁷⁸ Osmanlı tebaası olarak Avrupa ile ticaret yapan tüccar taifesinin haklarını korumak adına Osmanlı Devleti de konsolosluklar açmıştır.²⁷⁹ Bu konsolosluklar muhteviyatları itibariyle daha çok ticari alana yönelik olarak kurulmuştur diyebiliriz. Ancak bu tarz çabalar, Osmanlı topraklarında ticaret yapan Avrupa devletleri tarafından çıkarlarına zarar geleceği düşüncesiyle engellenmiştir.

Siyasi alanda meydana gelen gelişmeler doğrudan ekonomiyi de etkilemiş, devletlerarası gerilim ve savaş dönemlerinde ticari ilişkiler de tıkanmıştır. Örneğin İsveç Kralı XII. Şarl (Demirbaş)'ın Osmanlı'ya sığınması ve 1715 yılında Mora'nın tekrar Osmanlı topraklarına katılması dolayısıyla Avusturya-Osmanlı Savaşı patlak vermiş ve 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması'na kadar ticari ilişkiler sekteye uğramıştır.²⁸⁰ 1719'da Trieste, İstanbul ve Selanik'te şubeleri bulunan Avusturya Levant Şirketi, 1736-1739 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Avusturya Savaşı sonrasında iflas etmiş, 1754 yılında İmparatoriçe Maria Teresia'nın yeni bir Levant Şirketi kurdurmasıyla Avusturya'nın Osmanlı topraklarında ticari faaliyetleri yeniden başlamıştır.²⁸¹ Geçen 15 yıllık sürede Avusturya-Osmanlı ticareti asgari boyutta sürmüş olmalıdır. Osmanlı topraklarında büyük oranda ithal ürünlerin bulunduğu XVIII. yüzyıl sonuna doğru Fransa %36,5, Avusturya %24, Hollanda %18,3 Venedik %12 ve İngiltere %9,2 oranında bir ticaret

²⁷⁶ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Ankara, 1983, ss. 28-29.

²⁷⁷ Onnik Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, Temmuz 2017, ss. 75-76.

²⁷⁸ Bağış, *Osmanlı Ticaretinde...*, s. 33.

²⁷⁹ Bağış, *Osmanlı Ticaretinde...*, s. 57.

²⁸⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 2005, s. 280.

²⁸¹ Robert Mantran, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi", *E.Ü. Edebiyat Fakültesi; Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. III, 1987, ss. 164-165.

hacmine sahipti.²⁸² Avrupalı tacirler bu yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nden hububat, deri, pamuk, ipek, yün, bal mumu, tütün ve kereste gibi hammadde olarak sayılabilecek ürünleri satın almışlardır.²⁸³ Gümrük tarifesi ise yine kapitülasyonlar dahilinde ilk olarak 1523 tarihli Bursa'ya yazılan bir hükümde şu şekilde geçmekteydi: “*Frenk emtiası getiren Müslümanlardan %2, Osmanlı tebası zimmilerden %3, yabancı tüccar taifesinden ise %5 oranında vergi alınacaktı.*”²⁸⁴ Bu oranlar devletlere verilen yeni ayrıcalıklar dolayısıyla zaman zaman değişmiş, artmış veya azalmıştır.²⁸⁵ Selanik limanı başta olmak üzere gümrük kayıtlarında rastlanan ticareti yapılan ürünler dışında kaçakçılık yoluyla ihraç edilen buğday, zeytinyağı gibi ürünler bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti bu tarz kaçakçılık faaliyetlerine karşı konsolosluklara yazı göndermek suretiyle kaçakçılık yapılmasını engellemeye çalışmıştır.²⁸⁶ Ancak gönderilen yazılar pek etkili olmamış olmalıdır ki bu faaliyetler söz konusu ürünlerin ticarete dahil edilmesine kadar devam etmiştir.

Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudiler ise iç ve dış ticarete önemli roller üstlenmişler ve Osmanlı uyruğu olarak, Avrupa devletleriyle ve burada yaşayan, Anusim olarak da bilinen Yeni Hristiyanlarla ilişkilerini devam ettirerek ekonomik alanda başarılı olmuşlardır. Bu ilişkilerin devam etmesi ve gelişmesinde Avrupa devletlerine tanınan kapitülasyonların iki devleti de bağlaması dolayısıyla ticari vergilerin düşük olması da etkili olmuştur.

Don Josef Nasi, XVI. yüzyılda dış ticarete etkin bir rol oynayan ve bu yüzyılın Osmanlı devlet yetkilileri hatta padişah II. Selim ile bile yakın ilişkiler kurmuş önemli Yahudi tacirlerinden birisidir. 1547 yılında meydana gelen Ancona Yahudileri olayında dönemin Padişahı Kanuni Sultan Süleyman ile görüşerek tutuklanan Yahudilerin Osmanlı tebası olarak koruma altına alınmasında etkin bir rol oynamıştır.²⁸⁷ 1555 yılında papa olan IV. Paulus'un Ancona Yahudilerine tanınan haklar kaldırılmış, onları tutuklatarak işkence yapması dolayısıyla Osmanlı Devleti tarafından Papalık'a ultimatoma verilmiş, ancak bu ultimatoma pek etkili

²⁸² Elibol, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı...”, s. 69.

²⁸³ Stoianovich, “The Conquering...”, p. 255.

²⁸⁴ Lütfi Güçer, “XVI- XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Politikası”, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, 1987, S.1, ss. 25.

²⁸⁵ Güçer, “XVI- XVIII. Asırlarda...”, ss. 75- 76.

²⁸⁶ Elibol, *18. Yüzyılda Osmanlı*, s. 65.

²⁸⁷ Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi (1453-1566)*, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul, 2010, s. 234.

olamamış, Ancona Yahudileri kazığa bağlanarak yakılmıştır. Nasi'nin faaliyet gösterdiği diğer bir ticaret alanı Müslüman halka yasaklanmış olan şarap ticaretiydi. Nasi Girit'ten Moldova'ya şarap ticareti yaparken zaman içinde Akdeniz'den Karadeniz'e yapılan şarap ticaretinin iltizamını almıştı.²⁸⁸ Nasi, Padişahla kurduğu bu yakın ilişki dolayısıyla ticari alanda büyümesini sürdürmüş, Osmanlı şarap ticareti ve Polonya balmumu mukataasını elde etmiştir.²⁸⁹ Hatta Kıbrıs Adası'nın fethini destekleyen Nasi, fetih sonrasında buraya bir grup Yahudi'yi yerleştirmeyi planlamış ancak devşirme kökenli Sokullu Mehmed Paşa bu plana engel olmuştur.²⁹⁰ Osmanlı Yahudileri Akdeniz'e kıyısı olan İtalya gibi devletlerle ve özellikle Adriyatik ticaretinde XVI. yüzyıl boyunca etkin bir rol oynamışlardır.²⁹¹ Nasi gibi büyük çapta ticaret yapan Yahudiler dışında kalan ve bizim günümüz tabiriyle orta sınıf ya da burjuvalar olarak nitelendirebileceğimiz Yahudi tüccar taifesi büyük ölçüde dini yasalara bağlı bir şekilde ticaret yapmıştır.²⁹² Bu bağlılığı Türkçe anlamı cevap olan Responsalar aracılığıyla açıkça görülmektedir. Örneğin Yahudilerin *Sukkot Bayramı*'nda²⁹³ İstanbul'dan Mısır'a hareket eden bir gemi ticaret için zamanında yetişebilmekteydi, Özellikle *Şabat*'a denk gelen Bayramlarda çalışmak, ticaret yapmak ya da seyahat etmek yasaklanmıştır. Yahudi tüccar taifesi hahama danışarak özel izin niteliğinde olan cevabı almazsa yola çıkamazdı.²⁹⁴ Bunun yanı sıra başlangıçta aile şirketleri şeklinde başlayan ve XVI. yüzyılda profesyonel bir boyut kazanan tacirlerin bir araya gelerek oluşturdukları *Fattorialar* dikkat çekmekteydi.²⁹⁵ Ticari antlaşmalar özellikle farklı dinden bir tacir ile yapılıyor ise hahama danışılarak onay alınırdı.²⁹⁶

²⁸⁸ Rozen, *İstanbul Yahudi...*, s. 226.

²⁸⁹ Rozen, *İstanbul Yahudi...*, s. 237.

²⁹⁰ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 139.

²⁹¹ Aryeh Shmuelevitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responsa*, Leiden- E. J. Brill, 1984, p. 128.

²⁹² Shmuelevitz, *The Jews...*, p. 129.

²⁹³ Suka (çoğ. Sukot), ibrance çardak demektir. İsrailoğullarının Mısır'dan çıktıktan sonra Sina Çölünde çardaklarda kalmaları anısına kutlanan Çardaklar bayramı olarak çevrilebilecek olan bayramın adıdır. (*Vayikra* 23; 33-43) bkz. "Vayikra", *Tora*, çev. Moşe Farsi, İstanbul, 2010, ss. 525-537.

²⁹⁴ Shmuelevitz, *The Jews...*, p. 133.

²⁹⁵ İtalyanca çiftlik anlamına gelen kelime Yahudilerin bir araya gelerek oluşturdukları ticaret merkezleri için kullanılan bir terim halini almıştır. bazı kaynaklarda Fattore olarak geçmektedir. bkz; Shmuelevitz, *The Jews...*, pp. 143-144; *Pocket Oxford Italian Dictionary*, ed. Pat Bulhosen-Francesca Logi-Loredana Riu, New York, 2004, p. 133.

²⁹⁶ Bu tarz ticari ilişkilerde daha çok senet usulü olarak bilinen *cambium* metodu tercih edilmekteydi. bkz; Shmuelevitz, *The Jews...*, pp. 152-153.

XVII. yüzyıl, zengin Yahudi tüccarı için altınçağ olarak nitelendirilebilir.²⁹⁷ Devam eden göçlerle Avrupadan hem bilgi hem de sıcak para akışı sağlanabiliyordu. Ancak XVIII. yüzyılda değişen ekonomik koşullar ve yeni keşfedilen ticaret yollarının dinamikliği, Osmanlı-Venedik ticaretinde gerilemeye yol açarak bu iki devlet arasında Yahudiler tarafından yürütülen ticaret ağının sönmesine sebep olmuştur.²⁹⁸ Bu arada deniz ticaretine önem vermeye devam eden Yahudi tüccar taifesi doğrudan denize açılarak ticaret yapmak yerine sermayedar olma yoluna gitmiştir.²⁹⁹ XVIII. yüzyılda Avrupa tüccarı olarak ticaret yapan Toskana ve Livornolu Yahudiler de Osmanlı ticaret hayatında faaliyet göstererek Selanikli Yahudiler başta olmak üzere bir çok tacirle rekabet içinde bulunmuşlardır. Zaman zaman Yahudi cemaat üyeleri bu tacirlerden alınan vergi dışında da ödeme talep etmiştir. Kayıtlar Osmanlı ticaretinde zaman zaman etkinlikleri artan yabancı tüccarın yerel tacirler tarafından hoş karşılanmadığını ve bazı uygulamalarla hem kazanç sağlamaya çalıştıklarını hem de onların Osmanlı ticaretinden çekilmesi için faaliyette bulduklarını göstermektedir. XVIII. yüzyılda ticaret yapamayan bazı Yahudiler, Avrupalı devletler tarafından liman çevresinde açılan konsolosluklarda çevirmen ya da aracı olarak faaliyet göstermişlerdir.³⁰⁰

3.1.2.2. Osmanlı Devleti'nde Yerel Ticaret ve Yahudi Esnaf

Osmanlı yerel ticareti ve bu ticarete konu olan metanın üretimi, Osmanlı öncesinde kurulan, Müslüman esnaftan oluşan ahi teşkilatı ve Osmanlı devrinde kurulan hangi dinden olduğuna bakılmaksızın bütün Osmanlı tebasının üye olabildiği loncalar aracılığıyla yürütülmekteydi. Ahi teşkilatı Anadolu'nun Türkleşme sürecinde buraya gelerek yerleşen Ahi Evran tarafından kurulmuş olup esnaflık ve tasavvuf anlayışının üyeler aracılığıyla topluma aşılması temeline dayanan bir teşkilat olarak tanımlanabilir. Bu teşkilata girebilmek için Müslüman olmanın yanı sıra fütüvvet olarak nitelendirilen eli açıklık, adalet gibi erdemlerin de kişide bulunması gerekiyordu. Diğer esnaf teşkilatı olan loncalar ise din şartına dayanmamaktaydı. Aynı loncada Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler

²⁹⁷ Levy, "Introduction IV...", p. 75.

²⁹⁸ Benbassa- Rodrigue, *Türkiye ve Balkan...*, s. 148.

²⁹⁹ Elibol, "XVIII. Yüzyılda..." s. 71.

³⁰⁰ Benbassa- Rodrigue, *Türkiye ve Balkan...*, s. 150.

bulunabiliyordu.³⁰¹ İş kollarının şekillenmesinde din sınırlaması olmasa da, her grubun ağırlıklı olarak yoğunlaştığı bazı loncalar bulunmaktaydı. Örneğin dokumacılık daha çok Yahudilerin ilgilendiği bir iş alanı olmasından dolayı dokumacılıkla uğraşan esnafın geneli Yahudi'ydi. Devlet sınırları içinde bulunan bütün şehirlerde loncalar bulunmakta ancak bu loncalar şehrin özelliklerine göre farklılık gösterebilmekte ve loncalara üye olabilecek esnafın sayısı şehrin ihtiyacına göre belirlenerek belli bir denge oluşturulmaktaydı.³⁰² Her şehir loncasında devlet tarafından belirlenen, uyması gereken genel kurallar ve standartlar bulunmakla birlikte, her şehirde uygulanan ölçü birimi ve narh farklılık göstermekteydi.³⁰³ Osmanlı toplumunda her iş alanının bağlı bulunduğu bir lonca bulunmaktaydı. Bu sayede esnaf hem haklarını koruyabiliyor, hem de halk kaliteli ürüne daha hesaplı olarak ulaşabiliyordu. Osmanlı yerel ticareti, büyük oranda şehirlerde bedesten adı verilen çarşılarda yapılmaktaydı. İstanbul'da bulunan bedestende faaliyet gösteren dış dükkânların %21'i Yahudiler tarafından işletilmekte ve geneli kumaş satışı yapılan dükkânlar olarak dikkat çekmekteydi.³⁰⁴ Sinagogla ilgili olan *hazanlık*³⁰⁵ için de bir lonca kurulduğu yine kayıtlardan öğrenilmektedir. Böyle bir loncaya ihtiyaç duyulmasının sebebi ise ekonomik açıdan *hazanlıkla* uğraşan zümrenin haklarını korumak ve bu mesleğe zarar verecek onursuz davranışlar gösterenleri devre dışı bırakmak olmalıdır.³⁰⁶ Yahudilerin uğraştıkları bir diğer yerel meslek grubu kasaplıktır. Tora, tüketilecek olan etleri ve bu etlerin nasıl kaşer/Kosher³⁰⁷ olacağını katı bir şekilde belirtmiştir. Kaşer kurallarının yalnızca kasaplık mesleği için değil bütün gıda sektörü için geçerli olmasından dolayı gıda ile ilgili loncaların neredeyse tamamında Yahudi üyelere rastlamak mümkündür.³⁰⁸ İslamiyetteki helal

³⁰¹ Ammon Cohen, *Osmanlı Kudüsü'nde Loncalar*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2001, ss. 135.

³⁰² Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İstanbul, Ocak 2010, s. 297.

³⁰³ Özkaya, 18. Yüzyıl, s. 76.

³⁰⁴ Rozen, *İstanbul Yahudi...*, ss. 231-232.

³⁰⁵ Sinagogda bulunan din adamıdır. Genellikle müzikle ilgilenen hazanlar cemaat temsilciliği ve Şohet(kasap) görevlerini de üstlenebiliyorlardı. bkz, Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 2001, s. 205.

³⁰⁶ Naeh, *Sultanlar Diyarında...*, s. 320.

³⁰⁷ İbranice temiz anlamına gelmektedir. Zıt anlamlısı Tamedir. Tora helal ve haramı kesin çizgilerle belirtmiştir. Özellikle yiyeceklerde katı olarak uygulanmaktadır. Kosher kurallarına uygun olmayan hiç bir gıda tüketilmemelidir. Kasaplık mesleği bu yüzden en önemli meslek gruplarından birisidir ve bir Yahudinin kasap olabilmesi için hem hahamlık eğitimi alması hem de Talmud'u iyi derecede bilmesi gereklidir. bkz. Reuven Firestone, *Yahudiliği Anlamak: İbrahim'in/ Avraam'ın Çocukları*, çev. Çağlayan Erendağ-Levent Kartal, İstanbul, 2004, s. 145.

³⁰⁸ Naeh, *Sultanlar Diyarında...*, s. 346.

kurallarla benzerlik gösteren bu kurallar dolayısıyla da Müslümanlar Yahudi kasaplardan et satın almakta sakınca görmemişlerdir.³⁰⁹

Selanik gibi büyük şehirlerde esnaf çarşılarında satış yapardı. Şehir dışından gelen ürünler genellikle kapalı çarşı ya da Mısır Çarşısında bulunurken, şehirde bulunan her loncanın satış yaptığı kendi çarşıları bulunmaktaydı. Bunun dışında kalan ve genellikle eğlenceye yönelik olan kahvehane, meyhane gibi 377 adet dükkan bulunmaktaydı.³¹⁰ Kahvenin Osmanlı toplum hayatına girmesiyle birlikte birçok Osmanlı kentinde olduğu gibi Selanik'te de kahvehaneler açılmış, bu durum şehirde bazı sorunlar çıkmasına yol açmış ve bu sorunlar kadıya aksettirilerek şikayette bulunulmuştur.³¹¹ Şikayetler arasında en çok rastlanan muhtemelen kahvenin loş bir ortamda genç erkekler tarafından servis edilmesinden dolayı zinanın artması korkusu ve ahalinin işten geri kalması ile ilgili şikayetlerdir.³¹²

Yerel ticaretin daha çok provizyonizm ilkesi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu durum uzun vadede Osmanlı Devleti'nin hammadde ihtiyacını karşılayan açık pazar haline gelmesine sebep olmuştur. Osmanlı tebaasının teknolojik faaliyetlerde geri kalması ve seri üretim yapılamaması, piyasaya daha ucuz olarak sürülen ithal seri üretim mallarının halk tarafından tercih edilmesine yol açmıştır. Bunun üzerine esnaf loncaları gerilemeye başlamış, Devlet tarafından satın alınan dokuma ürünleri gibi bazı alanlarda tekelleşme meydana gelmiştir.

3.2. XVIII. YÜZYILDA SELANİK YAHUDİLERİ

Selanik'te Osmanlı öncesi dönemde de Yahudi yerleşimi bulunmaktaydı. Hristiyanlığı yaymak için şehre gelen Aziz Paulus mektuplarında burada yaşayan Yahudi cemaatinden söz etmektedir. Reconquista hareketi sonrasında kovulan Yahudiler, İspanya topraklarından göç etmek zorunda kalmışlardır. Dinlerini değiştirmek istemeyen pek çok Yahudi zaman içinde diğer dindaşları gibi Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdir. Liman şehri olmasından dolayı Selanik, Yahudi

³⁰⁹ Ali Osman Kurt, "Yahudilikte Koşer ve Koşer Ekonomisi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, C. XIV, S. 2, ss. 126-127.

³¹⁰ Ünal, *İki Liman Kenti...*, ss. 187-188.

³¹¹ Sicilden aktaran; Ginio, "When Coffee Brought...", p. 96.

³¹² Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1980, ss. 48-49.

cemaatleri için gözde olan kültürel ve ekonomik yerleşim merkezlerinden biri haline gelmiştir.³¹³ Bu tarihte şehre göç eden Yahudi sayısı yaklaşık 20.000 civarındaydı ve her cemaat Kastilya, Endülüs ve Majorca gibi geldiği bölgenin adıyla anılan sinagoglar çevresinde örgütlenmişti.³¹⁴ Yahudilerin cemaat örgütlenmesi, birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi bağlı oldukları sinagog çevresinde yerleşmeleriyle oluşmaktaydı. Başlangıçta göç ettikleri bölgelerin farklı olmasından kaynaklanan görüş ayrılıkları cemaatlerin birlik olmasına engel teşkil etmiş olmalıdır. Tıpkı Hz. Davud'un krallığından önce, İsrailoğulları kabilelerinde olduğu gibi her cemaat ayrı bir şekilde örgütlenmekteydi. Selanik Yahudileri de başlangıçta bu şekilde örgütlenmekteyken zamanla ortak çıkarları dolayısıyla tek bir cemaat gibi örgütlenme yoluna giderek cemaatler üstü bir kurum olan Hahamlar birliği altında birleşmişlerdir.³¹⁵ Selanik nüfusunun büyük kısmının Yahudi olması ve Yahudilerin yeniçerilerin kumaş ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü tutulmaları bunda etkilidir. Hahamlar birliği ya da diğer adıyla hahamlar üçlüsü, cemaatler tarafından ortak kararla belirlenirdi. Bu kurum sayesinde Selanik'te bulunan sinagoglar merkezleştirilmiş ve ortak bir fon oluşması sağlanmıştır şeklinde bir yorum yapılabilir. Bu merkezleşme sayesinde toptan istenen verginin cemaat içinde maddi duruma göre bölüştürülmesi de kolaylaşmıştır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında nüfusu 40.000 civarında olan Selanikli Yahudiler, XVIII. yüzyıla gelindiğinde ciddi bir düşüş göstererek önce 18.000'e, 1792 yılında ise 12.000'e gerilemiştir.³¹⁶ Bu gerilemenin, ticaretin İzmir limanına kayması, doğal afetler ve veba gibi salgın hastalıklarla doğrudan ilgisi bulunmaktadır. 1713 yılından itibaren şiddetli bir şekilde 49, 19 ve 33 yıllık zaman aralıklarıyla baş gösteren veba bu sebeplerin başını çekmektedir.³¹⁷ 1713 yılında meydana gelen veba dolayısıyla gerçekleşen ölümlerle şehir nüfusunun ortalama %12 ile %14 arasında azaldığı görülmekle birlikte, XVIII. yüzyıl boyunca meydana gelen veba salgınları dolayısıyla yaklaşık 20.000 kişi hayatını kaybetmiştir.³¹⁸

³¹³ Edgar Morin, "If I Should Forget You, Thessaloniki...", *Quaderns de la Mediterrania*, Nr. 23, 2016, p. 25.

³¹⁴ Morin, "If I should Forget...", p. 27.

³¹⁵ Molho, *Selanik Yahudileri...*, ss. 60-61.

³¹⁶ Stoianovich, "The Conquering...", s. 247.

³¹⁷ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba(1700- 1850)*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul, 2011, ss. 110-111.

³¹⁸ Varlık, "Plauge...", p. 264.

Venedik elçisinin raporlarına yansıyan şekliyle veba salgını dolayısıyla günde ortalama 200-300 kişi hayatını kaybediyordu ve elçinin tabiriyle şehir ıssızlaşmış adeta hayalet bir şehir olmaya başlamıştı.³¹⁹ Bazı kaynaklara göre ise yüz yıl boyunca aralıklı olarak şehri vuran veba salgınları dolayısıyla 65.000'e yakın insan hayatını kaybetmiştir.³²⁰

Nüfusun düşmesinde etken olan bir diğer unsur göçtü. XVII. yüzyıldan itibaren can ve mal kayıpları dolayısıyla Selanik'te yaşayan Yahudilerin bir kısmı Osmanlı'nın yeni ticaret merkezi konumuna yükselen İzmir'e göç etmeye başlamışlardır.³²¹ Bu durum, şehirdeki Yahudilerin nüfusunu olumsuz yönde etkilemiştir. Göçün sebepleri arasında hastalıklar ve ticaret kapasitesindeki düşüş dışında artan vergiler ve şehirdeki başıbozuk askerler tarafından yapılan yağma faaliyetleri de etkili olmuş olmalıdır.³²² Yeniçeri askerleri Selanik ve çevresinde baş gösteren yağma faaliyetleri ile çıkan ayaklanmaları bastırmak amacıyla bölgeye gönderilmiş, fakat şehre ayak basan yeniçerilerin kendileri de bölgede yağma ve talan faaliyetinde bulunmuşlardır.³²³ Bölgede çıkan isyanlarda yerel halk arasında yaşayan ve ticaretle uğraşan yeniçeriler de bulunmaktaydı. Şehirde hoşlarına gitmeyen bir durum olduğunda bu tarz zorbalık faaliyetleri yürüttüklerine dair bilgiler bulunmaktadır.³²⁴ Bölgede yaşayan bu askerlerin ne suretle buraya geldikleri hakkında net bir bilgi bulunmasa da sürgün edilmiş olmaları muhtemeldir.³²⁵ Şehrin bozulan düzeni, genellikle olaylarda elebaşı olanların öldürülmesiyle kısa süreli olarak sağlanmaktaydı.³²⁶ Klasik yeniçeri görüşü haline gelen *devlet ocak içindir* anlayışı ile ilişkilendirilebilecek bu tarz birçok olay bulunmaktadır. Yeniçeriler 1826 yılında Vaka-yı Hayriye ile ortadan kaldırılana kadar bu anlayışı sürdürmüşler, gerek İstanbul'da gerek Selanik'te birçok olaya sebebiyet vermişlerdir.

³¹⁹ Mark Mazower, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, çev. Ayşe Ozil, İstanbul, 2014, s. 57.

³²⁰ Mazower, *Selanik...*, s. 115.

³²¹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 148.

³²² Mazower, *Selanik...*, ss. 137-140; Göç eden Yahudilerin bir kısmının Kudüs'e yerleştikleri bilinmektedir. bkz. Ünal, *İki Liman Kenti...*, s. 185.

³²³ Gilles Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", *Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanların Uyanışı*, der. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, 2014, ss. 69-70; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, ss. 191-192.

³²⁴ Mazower, *Selanik...*, s. 142.

³²⁵ Mazower, *Selanik...*, s. 143.

³²⁶ Mazower, *Selanik...*, s. 161.

1734 yılında çıkan bir yangın dolayısıyla Yahudilere ait olan 1.500 civarında ev, dört dua evi ve Yahudi okulu olan Talmud Tora Hagadol zarar görmüştür. 1759 yılında çıkan yangında ise Talmud Tora Hagadol yanmış ve şehrin %25'i harap olmuştur.³²⁷

Yüzyılın sonlarına doğru çeşitli nedenlerle Selanik'e Yahudi göçlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1777 tarihli bir belgede Selanik Sancağı Mutasarrıfı Vezir İbrahim Paşa Lehistan'dan göç eden üçyüzden fazla Yahudi'nin Selanik ve çevresinde iskanı konusuna ihtimam gösterdiğini merkeze bildirmektedir.³²⁸ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti kendisine sığınan Yahudi mültecilere kucak açarak onlara sahip çıkmıştır. Ancak bu tarz göçler son dönemlerde seyrek görülmüş, savaşlar ve ekonomik sebepler dolayısıyla Osmanlı topraklarına yapılan Yahudi göçlerinin yönü değişmiş, göç haritası Osmanlı şehirleri yerine Londra, Bordeaux ve Hamburg gibi Avrupa şehirlerini kapsayacak biçimde yön değiştirmiştir.³²⁹ Göç haritasında meydana gelen değişiklikte Avrupa'da meydana gelen Aydınlanma Hareketi ve Fransız İhtilali'yle yayılan düşünce akımları da rol oynamıştır. Yayılan düşünce akımlarının etkisiyle Avrupa'da Yahudilere uygulanan baskı büyük ölçüde azalmıştır. Göç haritasının değişmesi dolaylı olarak Selanik Yahudilerini de etkilemiştir. Ticari ve kültürel anlamda etkileşim içine girerek gelişen ve ilerleyen Yahudiler yeni göçler olmadan pek fazla bir gelişim gösterememiş, eğitim alanı da bundan payına düşeni almıştır.

Yahudi inancında eğitimin büyük bir yeri vardır. Başta 1520 yılında kurulan Talmud Tora Hagadol³³⁰ olmak üzere eğitimin en gelişmiş merkezleri arasında yer alan Selanik *yeşivaları*,³³¹ XVIII. yüzyılda popülerliğini kaybetmeye başlamıştır. Ekonomik hayattaki gerileyişin etkisi eğitim kurumlarında da kendisini göstermiş, eskisi kadar yoğun şekilde göç alamayan şehirde, Avrupa'da eğitim alanında meydana gelen gelişmeler takip edilememiş ve eğitim sistemi kendini tekrarlayan,

³²⁷ Messianas, *The Synagogues...*, s. 48.

³²⁸ BOA., *Cevdet Dahiliye*, 96/4779-1.

³²⁹ Eroğlu, Osmanlı Devletinde, ss. 104; Minna Rozen, "The Ottoman Jews", *The Cambridge History of Turkey: Volume 3 The Later Ottoman Empire 1603-1839*, ed. Suraiya Faroqhi, New York, 2006, ss. 256.

³³⁰ Molho, Selanik Yahudileri, s. 53.

³³¹ Yeşiva, oturuş anlamına gelmektedir. Hahamların bir araya gelerek tartışması ve Tora öğretimi yapılan okula verilen isimdir.

tabiri yerindeyse köhneleşmiş bir hal almıştır.³³² Talmud Tora Hagadol'da öğretmenlik nesilden nesile aktarılan bir ünvan haline dönüşmüştür. Soydan gelen bu aktarım dolayısıyla eğitim kalitesinin düştüğü ve sistemin yozlaştığı yönünde iddialar bulunmaktadır.³³³ Bu yozlaşmanın etkisiyle XVIII. yüzyıl sonlarında, şehrin ileri gelen Yahudi aileleri çocuklarını Fransızlar tarafından 1783'te kurulmuş olan Fils de St. Vincent (Aziz Vincent'in Çocukları) Katolik okuluna gönderilmişlerdir.³³⁴ Özellikle milliyetçilik akımının etkisiyle XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren propaganda merkezlerine dönüşmüş olan yabancı eğitim kurumlarında dini propagandalar yapılmış olması muhtemeldir. Çocuklarını Yahudi okullarına göndermeyen aileler, çocukların dinden dönmelerini engellemek amacıyla dini eğitimlerini de ihmal etmemiş olmalıydılar. Siyonizm hareketiyle beraber bir çok bölgede şubeleri bulunan Alliance okullarının açılmasına kadar geçen sürede Yahudi ailelerin çocuklarını Fils de St. Vincent'e göndermeye devam etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Kız çocuklarının eğitimi konusunda söylenebilecek pek fazla bir şey yoktur. Bir kaç istisna dışında aileler, kızların iyi bir eş olmak adına ev işlerinde eğitilmeleri gerektiğini ve öğrenmeleri gereken duaların aile büyükleri vasıtasıyla öğrenilebileceğini düşünmekteydiler.³³⁵

Selanik Yahudi cemaatinin faaliyet gösterdiği ekonomik alanlar dokumacılık, tütün ticareti ve XVIII. yüzyıl sonunda bankerlik müessesesi ve bankacılık olarak sayılabilir. Devlet tarafından toplanan cizye ve haraç dışında kalan olağan vergiler bölgenin durumuna göre değiştiği için her bölgede farklı oranlar ve vergiler söz konusuydu. Selanik Yahudi cemaati için koyulan vergiler arasında Peça³³⁶ adıyla bilinen Roma İmparatorluğu zamanından beri düzenli olarak toplanan cemaat vergisi buna örnek gösterilebilir.³³⁷ Selanik Yahudilerine özgü olan bir diğer vergi ise Selanik cemaatinin dokumacılıkla uğraşmasıyla ilgili olabileceği düşünülen *Padişahın Giysileri* vergisiydi.³³⁸ 1689 yılında Selanik Yahudi cemaatine getirilen

³³² Veinstein, "Seküler...", ss. 72-73.

³³³ Molho, *Selanik Yahudileri...*, ss. 134-135.

³³⁴ Molho, *Selanik Yahudileri...*, s. 139.

³³⁵ Angel, *Foundations...*, ss. 101.

³³⁶ Ladinoda telaffuzu Petcha olan kelimenin kökeni Latince'deki Pactare'dir. İspanyolca'ya Pechar olarak geçen kelimenin anlamı kişiye vergi vermek, ödemek olarak çevrilebilir. Ancak buradaki anlamı cemaat vergisi olarak belirtilmiştir. bkz; *Gran Diccionario de la Lengua Espanola*, ed. Nuria LucenaCayuela, Barcelona, Larousse, 2000.

³³⁷ Molho, *Selanik Yahudileri...*, s. 69.

³³⁸ Naeh, *Sultanlar Diyarında...*, s. 162.

Veraset ve Çeyiz vergileriye, mirastan %10 ve çeyizden %2 üzerinden hesaplanarak devlete ödenirdi. 1744 yılında ise Osmanlı tebaası olsun veya olmasın ticaretle uğraşan bütün Yahudilere %1 oranında ticaret vergisi yükümlülüğü getirilmiştir.³³⁹ Osmanlı bu vergileri toptan talep ederek cemaat içinde paylaşımı *Kahal*³⁴⁰ adı verilen cemaatin ileri gelenlerine bırakırdı. Kahal tarafından seçilen kahya veya vekil ödenmesi gereken tutarı gelirlerine göre cemaat üyelerine ala, evsat ve edna olmak üzere taksim ederdi.³⁴¹

Bunun dışında diğer cemaatlerde olduğu gibi Selanik Yahudi cemaatinin kendi içinde topladığı vergiler bulunmaktaydı. Bu vergilerle Tora'da mülk edinmesi yasaklanan Kohenlerin ihtiyaçları gideriliyor, cemaat için çalışan öğretmenlerin maaşları ödeniyor ya da ölen yoksullara mezar yapılıyordu.³⁴²

Sistemli bir şekilde örgütlenmeyi başarabilen Selanik Yahudi cemaatleri ibadet açısından farklı sinagoglara bağlı olsalar da sosyal hayatta birlikte hareket edebilmeyi başarmışlardır. Sosyal birliktelik, Yeniçeri askerleri için devlet tarafından satın alınan ya da vergi olarak tahsil edilen kumaşların dokunmasında olduğu gibi sosyal yardımlaşma kurumlarında da görülmektedir. Bikur Holim adı verilen yardım vakfi ve hastane görevini üstlenen kurumda hem tedavi yapılıyor hem de ihtiyaç sahiplerine yardım sağlanıyordu. XVI. yüzyıl başlarında bağımsız cemaat sayısı kadar Bikur Holim bulunmaktayken, XVIII. yüzyıla gelindiğinde Sicilya Sinagogu hahamı olan Zozue Perahia'nın çabalarıyla tek bir kurum haline dönüştürülmüştür. Bu sayede kuruma ait gelir ve giderlerin tek bir çatı altında toplanması sağlanmıştır.³⁴³ Ancak bazı kayıtlara göre, XVIII. yüzyılda Selanik Yahudileri özellikle mental hastalıklar konusunda hastane tedavisi yerine muska ya da falcılık gibi batınî olarak sayılan alanları tercih etmekteydiler.³⁴⁴

Bir diğer kurum olan yetim kızlar fonu ise XVII. yüzyıl sonlarında, çeyizi olmayan yoksul kız çocuklarına çeyiz sağlamak amacıyla kurulmuştur. Kurum,

³³⁹ Molho, *Selanik Yahudileri...*, s. 71.

³⁴⁰ Kahal: İbranice'de topluluk, cemaat anlamına gelir; Naeh, *Sultanlar Diyarında...*, s. 210; Angel, *Foundations...*, s. 44.

³⁴¹ Naeh, *Sultanlar Diyarında...*, s. 184; Benbassa- Rodrigue, *Türkiye ve Balkan...*, ss. 115-116.

³⁴² Molho, *Selanik Yahudileri ...*, ss. 72-73.

³⁴³ Molho, *Selanik Yahudileri...*, s. 88.

³⁴⁴ Eyal Ginio, "Every Soul Shall Taste Death: Dealing with Death and the Afterlife in Eighteenth-Century", *Studia Islamica*, 2001, s. 122.

yoksul kız çocuklarının da Yahudi geleneklerine göre onurlu sayılan bir şekilde evlenmelerini sağlamayı amaçlamaktaydı.³⁴⁵

XVIII. yüzyıl sonunda Selanik'e yerleşen Allantiniler³⁴⁶ başta olmak üzere bir kaç Yahudi ailesi XIX. yüzyılda hem İstanbul'da hem de Selanik'te bankacılık ve bankerlik faaliyetleriyle önem kazanmışlardır.³⁴⁷ Yüzyıl sonundan itibaren şehre göçen bu aileler ekonomik ve kültürel anlamda şehrin yine eski görkemine kavuşabilmesi için çaba sarfetmişler ve bunda kısmen de olsa başarıya ulaştıkları söylenebilir.

3.2.1. Selanik Yahudileri ve Ticaret

Selanik, limanı olması dolayısıyla Osmanlı dış ticaretinde önemli bir yere sahipti. XVII. yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, şehirde yaşayan insanların geçimini büyük oranda ticaretle sağladığını ve büyük bölümünün Mısır'a ya da Frengistan'a ticaret yapan zenginlerden oluştuğunu belirtir.³⁴⁸ Selanik ticareti, liman çevresinde örgütlenmiş olan bir ağ üzerinden yürütülmekteydi.³⁴⁹ Liman merkezli olan ticaret ağı ile ticari metanın nakliyesi sırasında karşılaşılabilecek sorunların önüne geçmek ve maliyeti düşürmek hedeflenmiştir.

İzmir limanının gelişmesiyle birlikte ticaret İzmir'e doğru kaymış olsa da, Selanik'teki ticari faaliyetler son bulmamış yalnızca ticaret hacminde düşüş meydana gelmiştir. XVIII. yüzyılda meydana gelen Osmanlı-Venedik savaşları da Selanikli Yahudi tüccarın zarara uğramasında etkili olmuştur.³⁵⁰ Ticaretteki bu gerileme zaman zaman büyük boyutlara ulaşmıştır. Selanik Yahudilerini inceleyen Eyal Ginio, Selanik'te Osmanlı Devleti, Osmanlı tebaası olan Yahudiler ve Avrupalı tüccar arasında gelişmiş olan üçlü bir ilişki ağı olduğunu savunur.³⁵¹ Bu ağın oluşmasında

³⁴⁵ Molho, *Selanik Yahudileri...*, ss. 102-103.

³⁴⁶ İtalya'nın Toscana bölgesinden gelen Allantini ailesi şehirdeki ekonomik hayatı XIX. yüzyıl boyunca canlı tutacak bir tazelik getirmiştir. bkz. Rena Molho, "Yenilenme", *Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanların Uyanışı*, der. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, 2014, ss. 86; Molho, *Selanik Yahudileri...*, ss. 136-137.

³⁴⁷ XIX. yüzyılda Selanik'te faaliyet gösteren Yahudi aileleri için bkz. Nurdan İpek, *Yahudi Bankerler*, İstanbul, 2011, ss. 67-233.

³⁴⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname* 8. Kitap..., s. 164.

³⁴⁹ Ünal, *İki Osmanlı Limanı...*, s. 166.

³⁵⁰ Eroğlu, *Osmanlı Devletinde...*, s. 106.

³⁵¹ Ginio, "Jews and European Subjects...", p. 292.

Yahudilerin ticarete ve dil öğrenmede yetenekli olmaları büyük oranda etkili olmuştur. Yahudiler, Selanik nüfusunun büyük kısmını oluşturmaktaydılar. Dolayısıyla burada büyük çapta ticaret yapılabilmesi Yahudi dilini bilen bir tercümanın aracılığına ihtiyaç doğurmuştur.

XVIII. yüzyılda Selanikli Yahudi tüccarın uluslararası ticarete en büyük rakibi, Fransa'nın koruması altında olan Avrupa tüccarı statüsünde Osmanlı topraklarında ticaret yapan Livornolu Yahudilerdi. Livorno Yahudileri bu ayrıcalıklardan faydalanarak Halep başta olmak üzere bir çok Osmanlı ticaret mekeğinde faaliyet göstermekteydiler.³⁵² 1750 yılından itibaren Selanik dış ticarete yine aktif bir rol oynamaya başlamış ancak bu aktiflik otuz yıl kadar sürmüştür. Yüzyıl sonlarında gerçekleşen Fransız İhtilali sonrasında bu etkinliği yine azalmaya başlamıştır.³⁵³

İpek, kahve, pamuk ve tütün XVIII. yüzyıl ticaretinin en çok tercih edilen ürünleri arasındaydı.³⁵⁴ Dönemin en revaçta olan ürünlerinden biri olan kahve, kökeni itibarıyla Etiyopya menşeli bir meyvedir. XV. yüzyılda keşfedilmiş ve kısa bir zaman zarfı içinde dünyaya yayılarak XVI. yüzyıldan itibaren bir ticaret ürününe dönüşmüştür.³⁵⁵ Robusta ve Arabica olmak üzere iki türü bulunan kahve, Osmanlı toplumunu her bakımdan etkilemiştir. Kahvenin Osmanlı'da yarattığı etkiler toplumsal ve ticari olarak iki grupta toplanabilir. Yüksek oranda talep edilen bir ürün olan kahvenin üretimi için uygun iklim koşullarına sahip olan Afrika topraklarında *plantasyonlar* kurularak büyük çapta üretim ve ticaret ağı oluşturulmuştur. Oluşturulan ticaret ağının merkezinde ise Mısır bulunmaktaydı.³⁵⁶ Mısır limanlarından hareket eden gemiler Selanik limanına uğrayarak kahve ve bir kaç farklı ürünü daha burada piyasaya sürmekteydiler.³⁵⁷ Kahvenin Osmanlı toplumunda yarattığı etkiler Selanik şehrinde de görülmekteydi. Halk için sosyalleşme ortamı

³⁵² Philipp, "French Merchants...", pp. 315- 320; Ayrıca bkz. C. Max Kortepeter, "Jews and Turks in Algiers in 1800" *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton, 2003, p. 333.

³⁵³ Anastasiadou, *Selanik...*, p. 93.

³⁵⁴ Eyal Ginio, "When Coffee Brought About Wealth and Prestige: The Impact of the Egeyptian Trade on Salonica", *Oriente Moderno, Nuova Serie*, Ano 25(86), Nr. 1, The Ottomans and Trade, 2006, p. 93.

³⁵⁵ Steven Topik, "The World Coffee Market in the Eighteenth and Nineteenth Centuries, from Colonial to National Regimes", *GEHN Conference*, Bankside, London 17-20th September, 2003, pp. 2- 3.

³⁵⁶ Ginio, "When Coffee...", p. 95.

³⁵⁷ Ginio, "When Coffee...", p. 96.

yaratan kahvehanelerde insanlar buluşabilmekte veya propaganda yapılabilecek uygun bir ortam oluşturabilmekteydi.

3.2.2. Selanik Yahudileri ve Dokumacılık

Dokumacılık, Selanik'e Yahudiler göç etmeden önce de bilinen bir meslekti ancak sürgün Yahudileri yani Sefaradlar Avrupa'da kullanılan teknik bilgi ve araçları yanlarında getirerek burada üretilen kumaşın kalite bakımından daha iyi bir konuma gelmesini sağlamışlardır. Buna bağlı olarak üretim hacmi de artmıştır. Selanik dokumacılığındaki bu gelişme Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiş ve bu kumaşlar yeniçerilerin kıyafetlerinde kullanılan Venedik kumaşlarının yerini almıştır.³⁵⁸ Çuha ticaretinden alınan *resm-i tamga-i çuka* vergisinin mukataa olarak iltizama sunulması şehirde yapılan üretimin büyük çapta olduğunu göstermektedir.³⁵⁹ Selanik çuhasına devlet tarafından belli bir standart getirilmesi, dokumacılıkla uğraşan Yahudi cemaatlerini ortaklaşa çalışmaya itmiş, bu da cemaat yapılanmasında bir model teşkil edebilecek bir konumun doğmasına olanak sağlamıştır.³⁶⁰

Yeniçeri Ocağı'nın kapanmasına kadar bu işi sürdüren Selanikli Yahudiler, özellikle XVIII. yüzyılda yabancı tüccar taifesiyle rekabet halinde olmuşlardır. Bu rekabet hem üretim hem hammadde alanlarında kendini göstermiştir. Kapitülasyonlar dolayısıyla Avrupalı tüccarın düşük vergilerle daha ucuza kumaş satması dokumacıları zarara sokmuştur. Kumaşın üretimi için gerekli olan yapağının ihraç edilmesi yüzünden artan fiyatlar üretime engel teşkil eden diğer bir konuydu. Tüccar taifesinin çuha üretiminde kullanılan yün ve yapağıları ihraç etmesinden dolayı meydana gelen hammadde azlığı ve piyasada bulunan yapağının bozulan ekonomi yüzünden fahiş fiyatlarla satılması çuha dokumacısı Yahudileri büyük çapta sıkıntıya sokmuştur. XVIII. yüzyıla ait çuha dokumacılarıyla ilgili olan belgeler bu durumu destekler niteliktedir. Hammadde ucuzluğu yabancı tüccar taifesi tarafından

³⁵⁸ Özgür Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Yünlü Dokumacılığı (1500-1650)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2005, ss. 37-38; ayrıca bkz. Shmuelevitz, *The Jews.*, pp. 138-139.

³⁵⁹ Özgür Kolçak, "Selanik Yünlü Dokumacılığının Tarihsel Gelişimi(1500-1620): Yeni Bulgular Işığında Genel Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları XXXI*, İstanbul, 2008, ss. 99; Benbassa-Rodrigue, *Türkiye ve Balkan...*, s. 138.

³⁶⁰ Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük...*, s. 54.

değerlendirilmiş, bundan dolayı hammadde fiyatları yükselmiş, buna bağlı olarak da Osmanlı esnafı sıkıntı çekmiştir.³⁶¹

Kumaş elde edilebilmesi için hammadde olan yapağının belli aşamalardan geçmesi gerektiği bilinmektedir. Bu aşamalar, yapağının temini ve kalitesine göre ayrılarak iplik haline getirilmesi, dokuma işlemi ve *batan* adı verilen değirmenlerde sırasıyla dövme, çığneme ve kaynatılması olarak sıralanabilir.³⁶² Şehre göç eden Sefaradların yanlarında getirdikleri teknoloji sayesinde ithal edilen kumaşlardan daha farklı olan kumaşlara olan ilgi artmıştır.³⁶³ Toledo ve Segovia'dan Selanik'e göç eden Yahudiler bu gelişmede kilit rol oynamış ve onların getirdikleri yeni teknikler sayesinde Selanik Osmanlı'nın en önemli kumaş merkezlerinden biri konumuna gelmiştir.³⁶⁴ Bununla birlikte Selanik'te dokumacılığın gelişim göstermesindeki bir diğer faktör de devlet tarafından Yahudi dokumacılara sağlanan vergi muafiyeti ve düşük fiyattan yün alımına izin verilmesi gibi ayrıcalıklardır.³⁶⁵ XVI. yüzyılda Selanikli Yahudiler tarafından devlet için üretilen çuha 61 bin 280 metreden 178 bin 733 metreye ulaşmıştır.³⁶⁶ Bu bilgiler ışığında kumaş üretimi kısa süre içinde hem resmi makamların hem de muhtelif bölgelerin ihtiyacına karşılık verebilecek bir boyuta ulaşmıştır denilebilir.³⁶⁷ Çuha kalitesi ve inceliği bakımından yeniçeri askerlerine hareket serbestliği sağlaması dolayısıyla da tercih edilmiştir. İthal edilen kumaşlar şekil itibarıyla kaba ve dönemsel kullanıma yönelik olmalıydılar.

Selanik ve çevresi coğrafi koşullar açısından küçükbaş hayvancılık faaliyetleri bakımından uygun koşullara sahiptir. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethetmesi sonrasında bölgeye yerleştirilen Türkmenlerin burada küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile uğraşması, dokumacılık için ihtiyaç duyulan hammaddeye ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Üretim için gerekli olan yapağının temin edildiği en yakın bölge Kalemerye Yaylası'ydı.³⁶⁸ Kumaş üretimi birçok farklı istihdam alanı yaratmış

³⁶¹ Özkaya, *18. Yüzyılda...*, s. 143.

³⁶² Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük...*, ss. 67-67.

³⁶³ Kolçak, "Selanik Yünlü Dokumacılığının...", s. 98.

³⁶⁴ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 145.

³⁶⁵ M. Feridun Emecen, "Selanik'ten Manisa'ya: Yahudi Dokumacıların Göçüyle ilgili bazı Bilgiler", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, İstanbul, 1999, s. 107.

³⁶⁶ Musa Kılıç, "Yeniçeri Ocağı ve Yahudiler Arasındaki İlişkiye Dair Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 10, S. 2, 2015, s. 147.

³⁶⁷ Kolçak, "Selanik Yünlü Dokumacılığının...", s. 103.

³⁶⁸ Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük...*, s. 60.

dolayısıyla da farklı loncalara bağılı üreticilerin üretimin farklı alanlarında rol alması söz konusu olmuştur. Bu sayede üretilen kumaş her aşamada dikkatli bir şekilde işlem görerek belirli bir kalite ile piyasaya sürülür hale gelmiştir.

Yeniçerilerin kışlık giysileri Selanik'teki Çuka Kârhânesi'nde dokunmakta, ancak boyacılar farklı yerlerde bulunduğundan zaman zaman sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu nedenle 1762 yılında Çuka Kârhânesinde bir boyahane inşa edilmesine karar verilmiş, bu boyahaneye 4 tane boyacı Yahudinin, kalfa ve çıraklarıyla birlikte nakl edilmesi emredilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili belgeden anlaşıldığına göre *çuka* hizmetinde çalışan Batan Yahudileri bu hizmetleri karşılığında vergiden muaf olmuşlardır.³⁶⁹

Selanikte üretilen kumaş arasında en bilineni Osmanlı devletinin Yeniçeri Ocağı için satın aldığı *zemistani* çuha olmakla birlikte burada başka kumaş çeşitleri de üretilmekteydi. XVI. yüzyılda İngiliz menşeli *karziye* kumaşlar ve XVIII. yüzyılda üretimi için çalışmalar yürütülen *londrine* kumaş bu çeşitler arasındaydı. Londrine kumaş için Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın aracılığıyla 1703 yılında Edirne ve Selanik'te yünlü manifaktürleri kurulmuştu.³⁷⁰

Zemistani çuha, rengi çivite çalan ve yeniçerilerin giydiği kıyafetlerin üretildiği bir kumaştır. XVIII. yüzyılda devlet tarafından özellikle talep edildiği belgeler ışığında söylenebilir. 11 mart 1776 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre değişen piyasa şartları ve artan karaborsacılık faaliyetleri dolayısıyla hammadde olan yapağı zaman zaman temin edilememiş, Selanik esnafı yetkililerden özellikle karaborsa faaliyetlerinin önüne geçilmesi yönünde taleplerde bulunmuştur.³⁷¹ Belgede değinilen bir başka konu, çuka imalatında çalışan Selanikli bazı Yahudilerin işlerini layıkıyla yapmadıklarıyla ilgilidir. Belgenin devamında, bölgede iş yapan Efrenc tüccarın çukanın hammaddesi olan yapağıları toplamasından dolayı dokumacıların yeterli miktarda üretim yapamadıkları belirtilmiş ve talep edilen üç bin kantar yapağı toplanana kadar Selanik, Tırhala, Paşa Sancağı, Kavala ve Dıraç limanlarında yapılan yapağı ticaretinin durdurulması istenmiştir. *Zemistani* çuka dışında dokunmuş olan Barani çukaların da *batanlarda* dönüştürülmesi ve ihtiyaç

³⁶⁹ BOA., *Cevdet İktisat*, 43/2125-1.

³⁷⁰ Genç, *Devlet ve Ekonomi...*, s. 236.

³⁷¹ BOA., *Cevdet Askeriye*, , 229/9739-1.

duyulan kumaş miktarının toplanması konularında merkezin yardımı ve yazılı emri talep edilmiştir.³⁷²

XVIII. yüzyılın sonunda Selanik kumaş üretimi ithal Avrupa kumaşının karşısında gittikçe gerilemiş hatta üretilen kumaşa talebin düşmesinden dolayı alıcı olarak yalnızca Osmanlı Devleti kalmıştır. XIX. yüzyıl boyunca bu durum devam etmiş hatta Selanik halkının neredeyse tamamı ithal tekstil ürünleri kullanmayı tercih etmiştir.³⁷³

3.2.3. Osmanlı Ticaretinde Tütün

1492 yılında Amerika'nın keşfiyle beraber Avrupa'ya giren tütün, büyük ilgi görmüş ve geniş bir tüketici kitlesi bulmuştur.³⁷⁴ Osmanlı topraklarına gelişi de yine Avrupa tüccarı vasıtasıyla olmuştur. Osmanlı topraklarına ilk olarak XVI. yüzyılın sonlarında girmiş olması muhtemel olan tütün,³⁷⁵ 1688'e kadar gayri resmi bir şekilde üretilmiş ve tüketilmiştir. Tütünün gayri resmi olmasının ve 1609 yılında, I. Ahmed döneminde yasaklanmasının altında yatan sebep ise başlangıçta sıhhi bir ürün olarak piyasaya girmiş ancak kullanan kişide bağımlılık yaratmasıdır. Bu durum gündelik hayatı neredeyse durma noktasına sürüklemekte ve buna bağlı olarak üretim ve ekonomi faaliyetlerinin sekteye uğramasına neden olmaktadır.³⁷⁶ Ancak bu yasaklara uyulmadığı, 1610, 1614, 1618-1619 yıllarında tekrarlanan yasaklama emirleriyle doğrulanır niteliktedir. Tütün XVII. yüzyılda meydana gelen yangınların sebebi olarak gösterilmiştir.³⁷⁷ Tütünün mübah olup olmadığı konusunda ulema arasında fikir ayrılıkları uzun süre devam etmiştir. Ulema, Kur'anı Kerim'i, Hadisleri, ve tıbbi kullanarak tütünü meşrulaştırmaya ya da haram olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Mısırlı Maliki şeyh İbrahim el-Lakânî ve Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî gibi alimler risalelerinde tütünün haram olduğunu iddia ederken Abdül-gani en-Nablusi gibi sûfiler tütünün haram sayılmayacağını söylemekte ve yasaklanması gerektiğini savunanların kendini sofu zanneden koyun görünümlü tilkiler olduklarını

³⁷² BOA., *Cevdet Askeriye*, , 229/9739-2.

³⁷³ Messianas, *The Synagogues...*, s. 43.

³⁷⁴ Fehmi Yılmaz, "Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde", *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, İstanbul, 2007, s. 4.

³⁷⁵ Fehmi Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005, ss. 15.

³⁷⁶ Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, ss. 16- 17.

³⁷⁷ Yılmaz, "Osmanlı'da Tütün...", s. 15.

ve mantık yürütemediklerini belirtmiştir.³⁷⁸ Halep Kadısı Bahai Mehmed Efendi'nin Şeyhülislam olmasından sonra tütün içmenin mübah olduğu konusunda verdiği fetvalarla tütün yasağı hafifletilmiştir. Öte yandan tütünün serbest bırakıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³⁷⁹

XVII. yüzyıl başlarında muhtemelen 1604-1606 yılları arasında Osmanlı topraklarında tarımı yapılmaya başlanmış olan tütün, öncelikle ev tipi olarak bir dönümden küçük alanlarda ekilmiş, getirdiği kâr ile birlikte daha geniş çapta üretime dönüşmüş, hem önemli bir tüketim maddesi hem de büyük çapta ihraç edilen bir ürün konumuna ulaşmıştır.³⁸⁰ 1691 yılında devlet tarafından yaptırılan tütün tahririyle birlikte, tütün tarımının bir resmiyet kazandığı ileri sürülebilir.³⁸¹

Osmanlı Devleti'nin coğrafi konumu dolayısıyla Akdeniz ikliminin etkili olması, tütün tarımının yaygınlaşmasında etkili olmuş olmalıdır. Ancak tütünün ekildiği bölgelerin özellikleri dolayısıyla Osmanlı topraklarında ekilen tütün kalite açısından çeşitlilik göstermiştir. Tütünler ekildikleri bölgelerin ismiyle anılarak bir kalite sıralamasına tabi tutulmuş ve vergilendirilmeleri de yine kaliteleri göz önünde bulundurularak ala, evsat ve edna olarak 3 farklı şekilde gerçekleşmiştir.³⁸²

Tütün, Osmanlı Devleti'nde hem yerel hem de uluslararası boyutta ticareti yapılmakta olan bir üründü. Özellikle dış ticareti kontrol edebilmek adına limanlarda tütün gümrüğü kurulmuş ve bu sayede hem ihracat hem de vergilendirme kontrol altında tutulabilmiştir. İlk olarak 1688'de gümrük vergisine tabi tutulmuş olan tütüne 1688 tarihli Selanik, Kalavarta ve Rodocuk (Tekirdağ) gümrük defterlerinde rastlanmaktadır. Tütün gümrükleri üretilen tütün üzerinden vergi toplanması amacıyla kurulmuştur. Tütün vergisi İstanbul'da kurulan tütün gümrüğü aracılığıyla toplanmaya başlamış ancak tütün ekim alanlarının artmasıyla tütün gümrükleri çoğalmış ve bağımsız mukataalar haline getirilmiştir.³⁸³ Osmanlı belgelerinde

³⁷⁸ el-Lakânî tarafından yazılan *Kitâbü'l nasîhati'l-ihvan bi-ictinâ-bü'd-duhân* ve Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî'nin *Er-Risâletü'd-Duhâniye* risalelerinde tütün içmenin dinen haram olduğunu savunmuşlardır. Abdü'l-gani en-Nablusi tarafından yazılan *Risale fi ibahatü'd-Duhân* adlı risalesinde tam tersi görüş sunmuştur. bkz. Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, *Tütün İçmek Haram Mıdır?*, haz. Yahya Micot, çev. Ayşen Anadol-Mehmet Yavuz, İstanbul, 2015, ss. 39-45.

³⁷⁹ Fehmi Yılmaz, "Tütün", *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, ss. 1.

³⁸⁰ Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, ss. 22- 26.

³⁸¹ Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 40.

³⁸² Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, ss. 49- 50.

³⁸³ Yılmaz, *Osmanlı imparatorluğu'nda...*, s. 155.

bahsedilen tütün gümrüklerine olan borçların ödenmeyen vergiler olması muhtemeldir. Vergi yükümlülüklerinin artmasından dolayı dönem dönem halk vergileri ödemekte zorlanmış ve durum İstanbul'a bildirilerek borçların ne şekilde tahsil edileceğine dair izinler alınmıştır. Gümrükler, 1774'te Rusya ile yapılan savaşların ardından mali olarak bunalım yaşayan devlet tarafından Darphane-i Amireye bağlanarak 1826'ya kadar Darphane idaresinde kalmıştır.³⁸⁴

3.2.3.1.1. Selanik Tütün (Duhan) Ticareti

Osmanlı Devleti'nin Makedonya bölgesinin merkezi ve bölgenin en büyük liman kenti olan Selanik, tütün ticaretinin en yoğun olarak yürütüldüğü bölgelerden biridir. Hem Selanik ve çevresinde yapılan üretim faaliyetleri hem de tütün ticareti, Selanik ekonomisinin çuhacılıktan sonra önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmaktaydı. Liman şehirlerinde ihracatın kolay olması hasebiyle Selanik'te de bir tütün gümrüğü faaliyete geçirilmiştir. Gümrüklerin mukataa usulüyle işletilmesi usulü burada da aynı şekilde olmalıdır. Selanik Gümrüğü'ne tüccarın borçlarının kaldığı ve bunun tahsilinde zaman zaman sıkıntılar yaşandığı belgelerde sıkça rastlanan bir konudur.

1772 tarihinde Selanik Mübayaacısı Hazinedarzade Ali Ağa'ya gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre Selanik tütün gümrüğü tüccarından olan Salomon ve Isak adlı iki Yahudi'nin bahsi geçen gümrüğe önceki yıldan bir miktar borçları mevcuttur. Aynı kişilerin dokuz bin keyl buğday ve üç bin keyl arpaya sahip oldukları haber alınınca Selanik tütün gümrüğü eminleri merkeze bir yazı yazarak durumu bildirmiş ve bu ürünlere ilgili şahısların borçlarına karşılık el konulmasını istemişlerdir. Bunun üzerine merkezden Mübayaacı Ali Ağa'ya bir ferman gönderilmiş ve ilgili Yahudilerin borçlarına karşılık buğday ve arpalarına el konularak gemi ile İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.³⁸⁵ Sonuç olarak, el konularak gemi ile İstanbul'a gönderilen buğday ve arpanın Unkapanı'nda satılmasına ve bedelleri ile ilgili kişilerin borçlarının ödenmesine karar verilmiştir.³⁸⁶ Ancak 1779 tarihli bir başka belgeden anlaşıldığına göre, bahsi geçen şahısların

³⁸⁴ Yılmaz, *Osmanlı imparatorluğu'nda...*, s. 157.

³⁸⁵ BOA., *Cevdet Maliye*, 178/7565-1.

³⁸⁶ BOA., *Cevdet Maliye*, 178/7565-3.

borcuyla ilgili başka bir çözüm bulunmuştur. Buna göre Salomon ve Isak'ın 1764-1765 senelerine ait Selanik Gümrüğüne olan borçları Mart ayı başlarında ödenmek üzere taksite bağlanmıştır.³⁸⁷

Selanik Gümrüğü'ne tüccarın borcunun kalması ve bunun taksite bağlanmasıyla ilgili 1779 tarihli yukarıda bahsi geçen belgede başka bir bilgi daha yer almaktadır. Buna göre Siroz sakinlerinden Behor adlı tütün taciri bir Yahudi'nin Selanik Tütün Gümrüğü'ne 1764 ve 1765 senelerine ait 2750 kuruş borcu kalmıştır. Behor'un borcunu ödemekte direnmesi üzerine yakalanarak Kalemerya Kalesi'nde hapsedilmesi emredilmiştir. Aynı belgedeki bir başka hükümden anlaşıldığına göre Behor, Selanik Gümrüğü'ne 1771, 1772 ve 1773 tarihlerine ait bir miktar borcu varken vefat etmiştir. Bunun üzerine borcu kardeşi üstlenmiş ve taksitle ödemesine karar verilmiştir.³⁸⁸

Tüccarın Selanik tütün gümrüğüne olan borcunu ödemediği durumlarda devlet tahsilat için bazen değişik yollara başvurabilmekteydi. Nitekim, 1767 tarihli bir belgeye göre Selanik'te tütüncülükle uğraşan Santo isimli bir Yahudi, Batılı bir tacire tütün satmış ve kendisinde 37.944 kuruş 93 akçe alacağı kalmıştır. Alacağını sürekli talep etmesine rağmen borçlu bazı bahanelerle ödeme yapmamakta ısrar etmiştir. Diğer yandan Santo adlı Yahudi'nin Selanik tütün gümrüğüne 1762 yılına ait 2405 kuruş borcu olduğu belgeden anlaşılmaktadır. Ayrıca 1763, 1764 ve 1765 yıllarına ait olmak üzere İstanbul gümrüğüne de 59.774 kuruş 80 akçe borcu vardır. Santo'nun devlete olan borcunu ödeyebilmesi büyük oranda Batılı tacirden alacaklarının tahsiliyle mümkün olacağından, Selanik mutasarrıfı ve Batılı şahsin bağlı bulunduğu konsolos aracılığıyla ilgili şahıstan bu paranın tahsil edilerek devlete olan ödemenin gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.³⁸⁹

XVIII-XIX. yüzyıllarda Selanik'te yaşayan Müslüman, Hristiyan ve Yahudi zenginler, Avrupalı unsurların da desteğiyle büyük yatırımlar yapmışlardır. Tütün tarımı ve ticareti de bu yatırım alanları kapsamındaydı.³⁹⁰ Osmanlı arşiv

³⁸⁷ BOA., *Cevdet Maliye*, 721/29517-3.

³⁸⁸ BOA., *Cevdet Maliye*, 721/29517-3.

³⁸⁹ BOA., *Cevdet Hariciye*, 16/771-1.

³⁹⁰ Gila Hadar, "Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the Context of Social and Ethnic Strife", *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture and History*, ed., Amila Buturovic and Irvin Cemil Schick, New York, 2007, p. 127.

belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Yahudi tüccar Osmanlı tütün ticaretinde öncü rol oynamış, Osmanlı ekonomisine büyük katkı sağlamışlardır.

3.3. SELANİK YAHUDİLERİ VE KÜLTÜREL HAYAT

Kültür kelime anlamıyla bir toplumun geleneksel özellikleri ve yaşayış biçimine verilen genel addır. Kültürün içine düğün, cenaze, ibadet ve toplumsal davranış gibi bir çok öge dahil edilebilir. Bir toplum içinde birçok farklı kültür bulunmaktadır, hele ki bu toplum Osmanlı toplumu gibi geniş coğrafyaları ve farklı etnik kökenleri barındırıyorsa kültürler arası etkileşimden söz etmemek gibi bir ihtimal neredeyse imkansızdır. Genelde Osmanlı, özelde ise Selanik Yahudilerinin kültüründe de bu tarz bir etkileşim meydana gelmiştir. Özellikle müzikte dikkate değer bir şekilde etkileşimin olduğu görülmektedir. Yahudilerde müzikle ibadetin iç içe olması hasebiyle dini sözler ya da dualar ezgili söylenmekte ve tanrının sözleri müzikle kutsanmaktadır. Yahudi inancına göre güzel bir melodi dünyasal olanla kirletilmemeli ve Tanrı kelamıyla yüceltilmelidir. Yahudiler yaşadıkları bölgelerde etkileşim içinde buldukları topluluklarla kültürel etkileşim içine girerek başka kültürlerle has olan özellikleri kendi kültürel öğeleriyle sentezleyerek bir özümleme süreci içinde kendi kültürlerine has bir şekle sokarlar. Türk müziğine has bazı makamları kendi dini terminoloji ve ilahileriyle sentezleyerek kullanmışlardır.³⁹¹ XVI. yüzyılda Edirne’de doğmuş olan *Maftirim* geleneği Türk makamlarının Yahudi dini müziğinde kullanılmasının tipik bir örneğidir. Yalnızca Osmanlı Yahudilerinde görülen bu gelenek XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Selanik başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasında yaşayan bütün cemaatlerde görülmekteydi.³⁹²

İstanbul başkent olmasından dolayı Yahudiler için önemliyken, Selanik daha çok kültürel ve dini merkez olmasıyla ünlenmişti. Balkanların Kudüs’ü ve İsrail’in anası sıfatları yalnızca bu şehir için kullanılmıştır.³⁹³ Selanik Talmud Tora Hagadol’u Yahudilerin en önemli eğitim merkezlerinden biriydi. Bundan dolayı da gerek

³⁹¹ Angel, *Foundations...*, pp. 106-107.

³⁹² Edwin Seroussi, “Maftirim Olgusuna Tarihsel Genel Bir Bakış”, *Maftirim*, haz. Karen Şarhon, İstanbul, 2009, ss. 43-52.

³⁹³ Bu ifadeler ilk olarak Samuel Usque tarafından kullanılmıştır; Devin E.Naar, “Fashioning the Mother of Israel”: The Ottoman Jewish Historical Narrative and the Image of Jewish Salonica”, *Jewish History*, 2014, Nr. 28, p. 355.

Osmanlı'nın muhtelif bölgelerinden gerek Avrupa'da yaşayan Yahudiler Selanik Talmud Tora Hagaldol'una gelerek eğitim almışlardır.

Göç yoluyla imparatorluk topraklarına yerleşen Yahudiler yanlarında yalnızca altın getirmemiş, Avrupa teknolojisini de Osmanlı'ya kazandırmışlardır. Dokuma dışında matbaa teknolojisini de Osmanlı topraklarına getirmişler ve ilk olarak İstanbul'da 1493 yılında bir matbaa kurmuşlardır. Bu kurulan ilk matbaayı Selanik matbaası ve yayınevi takip etmiş, zaman içinde Selanik ve İstanbul Yahudi matbaacılığının en önemli iki merkezine dönüşmüştür.³⁹⁴ Basılan eserler hahamlardan oluşan bir yayın kurulu tarafından denetlenmiş ve gerekli görülen hallerde kurul tarafından sansür uygulanmıştır.³⁹⁵ Sansür uygulanmasının sebebi çıkan yayınların Yahudi toplumuna kucak açmış olan Osmanlı Devleti'ne yönelik herhangi bir aşağılayıcı ya da devleti kötüleyen ifadelerin basılmasını engellemek olmalıdır. Bu sayede devlet ve cemaat arasında çıkan yazılardan dolayı oluşabilecek sorun ve krizler engellenmeye çalışılmış olmalıdır. XVIII. yüzyılda İbrahim Müteferrika tarafından kurulan Müslüman matbaasından farklı olarak dini eserlerin basımına öncelik verilmiştir. Tora'nın beş kitabı ve Rambam'ın Mishneh Torah kitabı örnek olarak gösterilebilir.³⁹⁶ XVIII. yüzyıla beraber dini eserlerin bazıları Ladino/Judeo-İspanyolca basılmaya başlanmış, bu yüzyıl diaspora Yahudileri için Ladino'nun altın çağı olarak anılmıştır.³⁹⁷ Bununla birlikte Ladino, hem Selanik'te hem de birçok Osmanlı merkezinde yaşayan Yahudi cemaatler arasında baskın konumda olan Sefaradların diliydi ve Osmanlı resmi kurumları Ladino'yu bütün Yahudilere mal ettikleri Yahudice olarak adlandırıyorlardı.³⁹⁸ Ladino, bütün Sefarad Yahudilerinin ortak dili olmasına karşılık bölgeden bölgeye farklılık gösteriyordu. Bu durumun temelinde şehirlerde bulunan farklı cemaatlerin etkileşim içinde olarak birbirlerini etkilemesi bulunmaktadır.³⁹⁹

Yahudi tiyatro geleneği temelini Megilat Esther/Ester Kitabı'ndan alır. Yahudileri soykırımdan kurtarmak adına kralla evlenen Esther'in hikayesi okunarak

³⁹⁴ Yaron Ben- Naeh, "Hebrew Printing Houses in the Ottoman Empire", *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, ed. Gad Nassi, İstanbul, 2000, pp. 75.

³⁹⁵ Benbassa-Rodrigue, *Türkiye ve Balkan...*, s. 123.

³⁹⁶ Naeh, "Hebrew Printing...", p. 79.

³⁹⁷ Sarah Abrevaya Stein, "Ladino in Print", *Jewish History*, 2002, Vol. 16, p. 225.

³⁹⁸ Haim Vidal Sephiha, "Ladino ve Judezmo", *Selanik 1850-1918 "Yahudilerin Kenti" ve Balkanların Uyanışı*, der. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, 2014, s. 102.

³⁹⁹ Sephiha, *Ladino*, ss. 103-107.

kutlama yapılır. Bu olayın hatırasının sürekli canlı tutulması için oynanan tiyatro zaman içinde gelişmiştir.⁴⁰⁰ Tiyatro eğitimi ilk olarak Selanik'te başlamış, bunu diğer Osmanlı şehirlerinde yaşayan Yahudi cemaatleri takip etmiştir.⁴⁰¹ Selanik'te açılan diğer bir kültürel eğitim merkezi olan *Piyyutim* adıyla anılan Konservatuar, dini açıdan *hazan* yetiştirmek adına açılmıştı.⁴⁰² Muhtemelen zaman içinde dini müzikle uğraşmayan müzisyenleri de yetiştirmiş olmalıdır. Müzik kavramının Yahudi inanç ve ibadet hayatında önemli bir yeri vardır ve kültürel etkileşim yoluyla Yahudi müziği hem dini hem de laik açıdan gelişimini sürdürmüştür. Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudi cemaatlerinin üyesi olan sanatkarlar, Osmanlı geleneksel ezgilerini yorumlamışlar ve bu ezgileri Yahudi müziği ile harmanlamışlardır. Bu tarz etkileşimlerin tek taraflı olduğunu düşünmek yanlış olacaktır.⁴⁰³

Kadın ve erkek, tarih öncesi toplumlardan itibaren bazı farklı alanlarda çalışmaya itilmişlerdir. Avcı toplayıcı toplum düzeninden ataerkil topluma geçişle birlikte kadının statü açısından daha sınırlı bir alanda tutulduğu bilinmektedir. Kadınların dini eğitim dâhil birçok alanda faaliyet göstermeleri yüzyıllar boyunca yasak kılınmış ve engellenmiştir. Yeşivalarda verilen eğitim statüleri ne olursa olsun Yahudi olan her erkeğe açıktı.⁴⁰⁴ Ancak XIX. yüzyılın sonlarına kadar kız çocukları Yahudi dini eğitim kurumlarına kabul edilmemişlerdir. Kadınların toplumsal hayata dahil olması ise özellikle fabrikalaşma süreciyle ortaya çıkan işçi sınıfına dahil olmalarıyla gerçekleşmiştir.

Yahudi yemek kültürü de tıpkı birçok alanda olduğu gibi Tora'da belirtilen kurallar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kurallara *Kaşerut* denirdi ve İslam dininin yiyecekler konusundaki emir ve yasaklarıyla paralellik göstermekteydi. Cemaatler arasında farklı yorumlar bulunması sorunlara yol açsa da kesin olan kurallar bulunmaktaydı. Karay cemaati yalnızca kitapta yazılı olan şekliyle bu kuralları uygularken, Talmud ve Mişna'yı kabul eden Aşkenaz, Sefardi ve diğer Rabbinik

⁴⁰⁰ Maria del Carmen Valentin, "Judeo Spanish Theatre", *European Judaism*, Vol. 43, Nr. 2, 2010, p. 91.

⁴⁰¹ Valentin, "Judeo Spanish...", p. 92.

⁴⁰² Molho, *Salonica...*, pp. 38.

⁴⁰³ Pamela J. Dorn Sezgin, "Hakhamim, Dervishes and Court Singers: The Relationship of Ottoman Jewish Music to Classical Turkish Music", *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton, 2003, pp. 586.

⁴⁰⁴ Rozen, *İstanbul Yahudi...*, s. 242.

cemaatler bu kuralları yorumlayarak uygulamaktaydılar. Örneğin Şemot ve Devarim kitaplarında geçen *Eti annesinin süt(üy)le pişirme* ifadesi temel kural kabul edilerek hahamlar tarafından yorumlanmış ve bütün et ürünlerinin süt ile birlikte tüketilmesi yasaklanmıştır. Kitapta, birlikte tüketilmesinin yasaklanmadığını öne süren Karaylar ise et ile sütü bir arada tüketmeye devam etmişlerdir.⁴⁰⁵ Dindar kesim bu kuralı yorumlarken daha katı davranarak et ürünleriyle süt ürünlerinin tüketileceği kapları ayrı tutmaktadırlar.⁴⁰⁶

Kültürel hayata dair bir diğer öge moda ya da giyim tarzlarıdır. Osmanlı bazı ekonomik sebepler dışında giyim konusunda herhangi bir kısıtlama getirmemiştir. Ömer ahdî kapsamında gayrimüslimlerin, Müslümanlar karşısında gösterişli kıyafetler giymesi ve mücevherler kullanması yasaktı.⁴⁰⁷ Ancak bu tarz yasaklar yalnızca dönem dönem uygulanmıştır. Bunun dışında Yahudi kadınları evlendikten sonra başlarını örtmekle yükümlüydüler.⁴⁰⁸ Ancak bu örtünme yüzü kapatmayacak şekildeydi. Yüzünü örtüyle gizlemiş olan kadın ahlak dışı faaliyetlerde bulunmuş demektir. Tevrat'ın birinci kitabı olan Bereşit'te anlatılan Yeuda ve Tamar'ın hikayesinde geçen, Tamar'ın kayınpederiyle ilişkiye girmek adına yüzünü düşmüş bir kadın gibi kapatması ifadesi bu kuralın dayanağı olarak gösterilmiştir. Rubens'in eserinde, 1775 yılına ait taşbaskı bir resimde yer alan Yahudi kadın ev kıyafetiyle resmedilmiştir.⁴⁰⁹

Kültürel hayata ait bir başka öge olan cenaze törenleri ise Müslüman cenazeleriyle hemen hemen örtüşmektedir. Yahudi cenazelerini Müslüman cenazelerinden ayıran en önemli özellik cenaze sonrası genellikle haşlanmış yumurta ve *Meldado* adındaki kurabiye gibi köşeli olmayan yiyecekler ile helva, zeytinyağı ve Türk kahvesi ikram edilmesiydi. Bu sayede ölümün bir son olmadığı hayatın döngüsünün devam ettiği simgelenirdi.⁴¹⁰

Onur kavramı Yahudiler için önem arzeden bir diğer konuydu ve ölçütleri dine bağlılık, zenginlik ve görüntü gibi temellere dayanmaktaydı. Dış görünüşü bir

⁴⁰⁵ *Mişpatim*: 23:17-19; *Ree*: 14: 13-21.

⁴⁰⁶ Firestone, *Yahudiliği Anlamak...*, s. 146.

⁴⁰⁷ Yitschak Kerem, "Issues of Modesty in Salonican Female Jewish Dress in Modernity", *Journal of Jewish Studies*, Vol. 1, 2013, p. 182.

⁴⁰⁸ Kerem, "Issues of Modesty...", p. 183.

⁴⁰⁹ Taş baskıda yer alan tombul kadın v yaka bir elbise giymiştir ve başından başlayarak göğüslerini kapatan bir şalla resmedilmiştir. Rubens'ten aktaran Kerem, "Issues of Modesty...", p. 187.

⁴¹⁰ Angel, *Foundations...*, pp. 111-112.

insanın statüsünü belirttiği gibi, erkeklerin uzun sakallı olması veya evli kadınların başlarını örtmesi de onurlu bir davranıştı.⁴¹¹

3.4. SELANİK YAHUDİLERİ VE HUKUK

Yahudi hukuku olan Halaka'nın temelinde Tora bulunmaktadır. Moşenin beşinci kitabı olan Devarim, Yahudilerin ve Gentile⁴¹²'in uyması gereken bütün yasaları barındırmakla beraber bazı açık olmayan konular için Rabbiler Talmud ile Mişna'ya başvurmuş ve içtihad temelli yorumlar geliştirmişlerdir. İslam inancında Hz. Muhammed'in ölümüyle kapanmış olan içtihad kapısı, Yahudilik inancında hala açıktır ve zamanın şartlarına göre bazı şartlar yeniden yorumlanmaktadır. Yeniden yorumlanan yasalara örnek olarak Korban/Kurban yasası gösterilebilir. Özellikle ekonomik durumu Korban için yeterli olmayanlar için Kurban vermek yerine, tütsü yakmanın da yeterli olduğu şeklinde yorumlar bulunması yasayı yeniden yorumlama konusunda gösterebilecek en net örnektir. Yahudi yasası olan Halaka/Halaha Yahudilerin yaşayışları, cemaat içi ve dışı insanlarla kurdukları ilişkileri, evlenme-boşanma işlemleri, ticari faaliyetleri gibi bir çok alanda Yahudilerin davranışlarını düzenleyen, Tora, Talmud ve Mişna temelinde yorumlar yaparak onları yönlendiren kurallar bütünüdür. Cemaatler arasında farklılıklar bulunsa da genelde hukuki mercii hahamdır. Selanik cemaati gibi bir çok Yahudi cemaatinin bulunduğu şehirlerde ise II. Tapınak zamanında olduğu gibi bir kurul tarafından kararlar alınmaktaydı.⁴¹³

Evlenme veya boşanma kararları aile hukuku çerçevesinde değerlendirilebilir. Aile her inançta olduğu gibi Yahudiler için de büyük bir kudsiyete sahipti. Evlilik soyun devamı için birinci şarttı. Bununla birlikte günaha meyilli olan erkeğin günah işlemekten uzak kalmasının evlilik aracılığıyla sağlanabileceğine inanılıyordu. Evliliğin gerçekleşebilmesi için erkeğin 14 yaşından büyük olması şart koşulmuş, kızların evlenebilmesi için de ergenliğe girmesi şart koşulmuştu. Evlilik akdi olan

⁴¹¹ Yaron Ben-Naeh, "Honor and Its Meaning Among Ottoman Jews", *Jewish Social Studies*, Vol. 11, No. 2, Winter 2005, pp. 25-26.

⁴¹² Gentile: Yahudi olmayan anlamına gelmektedir.

⁴¹³ Alisa Meyuhas Ginio, "A Salonican Sefardi Admire the Virtues of His Contemporary Ottoman Sultans and Describes the Grandeur of Constantinople (Istanbul): Moshe Almosnino's Cronica de los Reyes Otomanos", *Journal of Sefardic Studies*, Nr. 2, 2014, p. 91.

*Ketuba*⁴¹⁴ ile gelinin hakları damat tarafından koruma altına alınmış ve ekonomik açıdan da güvence verilmiştir.⁴¹⁵

Evlilik sonrasında damat çocuk sahibi olmadan ölürse, gelin ölen eşinin kardeşiyle evlendirilir, bu olaya da *Yibum* denirdi.⁴¹⁶ Ancak Yibum evliliği sonrasında doğan çocukların ölen kardeşin çocukları olarak sayılması gibi ciddi sorunlar da söz konusuydu. Gelinin kayını din değiştirerek Yahudilik'ten çıktıysa evlilik gerçekleştirilemiyor ve boşanma işlemi yapılarak gelin başka bir Yahudi'yle evlenebiliyordu.⁴¹⁷

Hukuki alanda kısmi özerkliği olan Yahudi cemaatlerinde uygulama açısından da farklılıklar bulunmaktaydı. Yahudi hukuku olan *Halaha* Romaniyot, Aşkenaz ve Seferadlar arasında farklı şekilde yorumlanmakta, uygulamada ortaya çıkan farklılıklar dolayısıyla da cemaatler arası sürtüşmeler yaşanmaktaydı. Uygulamaların farklı olması, cemaatlerin temelde aynı olan kuralları yaşadıkları bölgelerin adetleriyle harmanlamalarından kaynaklanmaktaydı. Cemaatler arasında evlilikler yapılamakla birlikte bazen bu evliliklerde sorunlar çıkmaktaydı. Örneğin Seferad Yahudileri nişan gerçekleştikten sonra gelin ve damadın yalnız kalmasına izin verirken, Aşkenazlar bu tarz bir olayın zina olarak sayıldığını savunuyorlardı. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan dönemde Osmanlı Yahudileri arasında en fazla cevap aranan konu kadın ve erkeğin ilişkisiydi. Fetva niteliğinde olan, Rabbiler tarafından kaleme alınan ve Türkçesi cevap anlamına gelen Responsalar evlilik öncesi birleşmeyi kesin dille yasaklamaktaydı.⁴¹⁸ Ancak evlilik dışı ilişki yasağına uyulmadığı bu konuda kaleme alınan responsaların çokluğuna bakılarak söylenebilir. Osmanlı hukuk mercileri bu tarz zina suçlarına Müslümanlar dahil olduğu takdirde karar veriyorlar bunun dışında müdahale etmiyorlardı. Evlilik dışı ilişki Yahudi

⁴¹⁴ Ketuba ya da Ketubot evlilik akdi olarak bilinmektedir. Bu akitle kadının hakları hem güvenceye alınmış hem de yeni evlilerin ihtiyacı olan para damada kayınpederi tarafından verilirdi.

⁴¹⁵ İslam hukukunda yer alan mehr-i müeccel olarak da bilinen nafakanın benzer bir şekli olarak yorumlamak mümkündür. Angel, *Foundations...*, p. 110.

⁴¹⁶ Yibum ile ilgili olarak Tevrat'ta Yeuda'nın oğulları gösterilebilir. Yeuda *behor* olan oğlu Er'i, Tamar adında bir kızla evlendirir ancak Er, Rabbin gözünde kötü olduğu için cezalandırılır ve ölür. Dul kalan Tamar, Er'in kardeşi Onan ile evlendirilir ancak Onan da doğan çocukların kendi çocukları olmayacağından dolayı Tamar'ı hamile bırakmaktan kaçınır. Bundan dolayı Onan da lanetlenerek ölür. Yeuda son oğlu Şela'nın da ölmesinden korktuğu için Tamar'ı oyalır. *Tora- 1. Kitap Bereşit 38*, ss. 305- 307.

⁴¹⁷ Rozen, *İstanbul Yahudi...*, ss. 153-156.

⁴¹⁸ Leah Bornstein- Makovetsky, " Extramarital Relations Among Jews in the Ottoman Empire", *Miscellanea Historico- Iuridica*, Tom XIII, z. 2, 2014, pp. 26- 27.

kadın ve Yahudi erkek arasında gerçekleştiğinde evlilik yoluyla resmileşebilirdi. Ancak birçok evlilik dışı ilişkinin Yahudi erkekler ve evlerinde çalıştırdıkları Hristiyan olan kadın köleler arasında yaşanması sonucunda doğacak olan çocuğun Yahudi sayılıp sayılmayacağı gibi başka meseleler de ortaya çıkmaktaydı.⁴¹⁹ Geneli Yahudi erkeklere ait olan bu tip davalarda istisnai olarak erkek kölesiyle ilişkiye giren Yahudi kadınlardan da söz edilmektedir.⁴²⁰

Osmanlı arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre İstanbul'da bir Yahudi kadın fuhuş yapması neticesinde Selanik'e sürülmüştür. 1779 tarihinde Fener dışında kalan Abdi Subaşı mahallesinde oturan Musevi cemaatinden bir kadından, fuhuş yaptığı gerekçesiyle Yahudi hahambaşısı, Fener Patrikhanesi metropolidi ile Rum ve Ermeni cemaatinden yirmiden fazla kişi şikayetçi olmuştur. Bunun üzerine bahsi geçen kadın başkentten sürülerek Selanik'e gönderilmiştir.⁴²¹ Bu kadının neden Selanik'e sürüldüğü açık değildir. Ancak kendisinin Selanikli olduğu, orada akrabalarının bulunduğu düşünülebilir. Ya da Selanik'te Yahudi nüfus oranının büyük olmasından dolayı böyle bir yola başvurulmuş olduğu söylenebilir. Zina İslam'da olduğu gibi Yahudilikte de yasaktı ve cezası ölümdü. Buna rağmen Yahudiler arasında zina suçu işleyenler bulunmaktaydı. Kadın-erkek arasında yaşanan bu tarz cinsel faaliyetler dışında erkek-erkek arasında yaşanan eşcinsel ilişki de görülmekteydi. Kayıtlarda Moskho adında bir Yahudi'nin erkeklerle ilişkiye girdiği şeklinde ifadeler bulunmaktadır.⁴²²

Yahudilerin miras taksimi ya da terekeleri Müslümanların paylaşımına benzemekle birlikte, Yahudiler sadece kan bağı olan erkek üyeler arasında miras paylaşımı yapardı.⁴²³ Kişi, mirasını akrabaları dışında Talmud Tora'ya da bırakabilirdi.⁴²⁴

Yahudiler evlilik, boşanma, miras gibi kendi aralarında halledebilecekleri davaları Müslüman mahkemelerine yani kadıya da götürebiliyorlardı. Aile hukukuyla ilgili davalar ise genelde ilgili zimmi mahkemesine havale edilmek suretiyle geri

⁴¹⁹ Naeh, "Blond...", pp. 324- 327.

⁴²⁰ Naeh, "Blond...", p. 328.

⁴²¹ BOA., *Cevdet Zabtiye*, 72/3597-1.

⁴²² Yaron Ben- Naeh, "Moskho the Jew and His Gay Friends: Same-sex Relations in Ottoman Jewish Society", *Journal of Early Modern History*, Vol. 9, 1-2, 2005, s. 79.

⁴²³ Yaron Ben -Naeh, "Jewish Salonican Wills", *Hispania Judaica Bulletin*, Vol. 11, Part 2, 2015, pp. 29.

⁴²⁴ Naeh, "Jewish Salonican...", p. 35.

çevrilirdi.⁴²⁵ Yahudi hahamların yasaklamasına rağmen Yahudilerin Tanzimat devrine kadar Müslüman mahkemelerine müracaat etmeye devam ettiği elde bulunan kadı sicilleri dolayısıyla bilinmektedir. Yahudi cemaatlerinin kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlık ve hukuki meselelerine devlet tarafından karışılmasa da, cemaat içinde alınan bu kararların devlet nazarında hukuki bir dayanağının da olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktu.⁴²⁶ Selanik cemaatlerini ilgilendiren hukuki kararlar Rabbinik cemaatlerin bağlı olduğu bir hahamlar kurulu tarafından alınmaktaydı.⁴²⁷

Bunun dışında kalan farklı gruptan olan iki kişinin davası zorunlu olarak kadı huzurunda çözülmekteydi. Örneğin bir Müslüman ile bir Yahudi arasında dava konusu olan konu kadı huzuruna getirilir, kadı taraflardan hangisinin haklı olduğuna şahitler ve kanıtlar ışığında karar verirdi. Adaletli olmak adına dini bir taraf tutma durumu ile karşılaşılıp karşılaşılmadığı sorusuna cevaben, belgeler ışığında yalnızca Müslümanlar olanların değil diğer dine mensup olanların da dava kazandıklarını söyleyebiliriz. Zina yapmak gibi para cezası verilen suçlarda suçu işleyen zimmi ise aynı suçu işleyen bir Müslümana verilen cezanın yarısı kadar bir ceza verilirdi. Cizye gelirlerinin azalmaması ya da Müslümanları bu tarz suçları işlemekten alıkoymak adına böyle bir yöntem izlendiği iddia edilebilir.⁴²⁸

Ağır ceza gerektiren davaların Divanda görüşüldüğü bilinmekle birlikte hahamın veya davalara bakan Yahudi hahamlar kurulu olan *Dayanim*'in cezai yetkilerinin sınırlılığı konusunda bir fikir yürütmek mümkün değildir.⁴²⁹

22 Ekim 1708 tarihli bir sicilden anlaşıldığına göre, Karakaş Musa isimli bir Yahudi dindaşlarına kötü davranmak, yalancı şahitlik yapmak, zalim insanları evinde ağırlamak gibi suçlardan dolayı Selanik'ten sürülmüştür.⁴³⁰ Bu davada görüldüğü gibi kadı şehirdeki güvenlik ortamını sağlamakla ve gereken durumlarda bu tip

⁴²⁵ Gülnihal Bozkurt, *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839- 1914)*, Ankara, 1996, ss. 14- 15.

⁴²⁶ Benbassa- Rodrigue, *Türkiye ve Balkan...*, s. 103.

⁴²⁷ Molho, *Selanik Yahudileri...*, ss. 64-65.

⁴²⁸ Ercan, "Türkiye'de XV ve XVI. Yüzyıllarda...", ss. 1142-1143.

⁴²⁹ Joseph R. Hacker, "Jewish Autonomy in the Ottoman Empire: Its Scope and Limits. Jewish Courts from the Sixteenth to Eighteenth Centuries", *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton, 2003, p. 153.

⁴³⁰ Eyal Ginio, "Patronage, Intervention and Violence in the Legal Process in Eighteenth Century Salonica and İt's Province", *Shari`a, and State in the Muslim World: Studies in Honor of Aharon Layish*, ed. Ron Shaham, Leiden- Brill, 2007, pp. 119-120.

cezaları uygulamaya koymakla sorumluydu. Toplumun huzurunu bozacak faaliyetlerde bulunan kişiler şehirden sürülerek toplumsal değerlerde yozlaşmanın önüne geçilmeye çalışılmaktaydı.

SONUÇ

İslam topraklarında yaşayan Yahudiler Avrupa'daki dindaşlarına nazaran özgür bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenle, Avrupa'da baskı altında yaşayan Yahudi cemaatleri zaman zaman kaçarak veya sürülmek suretiyle Müslüman Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. XIV. yüzyıl itibariyle başlayan göçler, 1492 yılından itibaren kitlesel olarak gerçekleşmiştir. Büyük çaplı göç hareketleriyle Osmanlı'nın çeşitli bölgelerinde yerleşen Yahudi cemaatleri ekonomik, kültürel ve sosyal olarak birçok yenilik ve zenginliği de beraberlerinde getirmişler, Osmanlı Devleti'ne pek çok alanda katkı sağlamışlardır. Kültürel ve ekonomik açıdan Yahudilerin en zengin oldukları dönemin XVII. yüzyıl olduğu söylenebilir. Yahudiler, Avrupa'da yaşayan dindaşlarıyla ilişkilerini sürdürmeye devam etmelerinin de etkisiyle Osmanlı topraklarında özellikle dokumacılık ve ticaret gibi alanlarda gelişme göstermişlerdir.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı toplumunda değişim rüzgarları esmeye başlamış, bu değişim ticarete de kendini göstermiştir. İşlenmiş ürünler Osmanlı tarafından ithal edilirken, pamuk ve tütün gibi hammadde niteliği taşıyan ürünler ihraç edilmiştir. XVIII. yüzyılda Selanik'te yaşayan Yahudiler yoğun olarak dokumacılık ve tütüncülük mesleklerini icra etmişler, bunun yanında liman konsolosluklarında dragomanlık yapmış, ticarete büyük atılım gerçekleştirmişlerdir. Hammadde ihraç etmekle Osmanlı açık pazar niteliğine bürünmeye başlamış ve üretim kapasitesi özellikle 1838 tarihli Balta Limanı Antlaşması'yla neredeyse durma noktasına gelmiştir denilebilir. Üretimdeki düşüşte ihracatın ve karaborsacılığın etkisi büyük olmuştur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa topraklarında Aydınlanma düşüncesinin İbrani dili üzerinde yansıması olarak nitelendirilen Haskala hareketi ışığında doğmuş olan Siyonizm, Osmanlı toplumunda yaşayan Yahudiler arasında da destekçiler bulmuştur. Ancak bu hareket ırkçı bir söyleme dönüşme tehlikesi taşımaması ve Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir isyana dönüşme tehlikesi barındırmamasından dolayı pek fazla devlet müdahalesine uğramamıştır. Tanzimat Fermanı'yla birlikte toplumda Müslim-Gayrimüslim ayrımı kağıt üzerinde son bulmuş, cizye, haraç ya da *rav* akçesi gibi zimmi vatandaşlardan toplanan vergiler kaldırılmış, askerlik herkes için zorunlu kılınmıştır. Alliance Okulları olarak da bilinen, Yahudi cemaate mensup çocuklara eğitim veren okullar tıpkı diğer zimmi

cemaatlerde olduğu gibi 1886 yılına kadar devlet denetiminden uzak bir şekilde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Osmanlı Devletini derinden etkileyen fikir akımlarının merkezi olan Selanik, II. Abdülhamid'i tahttan indiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de merkeziydi. Uzun yüzyıllar boyunca Osmanlı hakimiyetinde kalan Selanik, Balkan savaşlarıyla birlikte büyük tahribata uğramış, nihayetinde Yunanistan'ın hakimiyetine girmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, *Cevdet Askeriye*, 229/9739- 1.

BOA., *Cevdet Askeriye*, 229/9739-2.

BOA., *Cevdet Dahiliye*, 96/4779- 1.

BOA., *Cevdet Hariciye*, 16/771-1,

BOA., *Cevdet Hariciye*, 16/771-3.

BOA., *Cevdet İktisat*, 43/2125- 1.

BOA., *Cevdet Maliye*, 178/7565- 1

BOA., *Cevdet Maliye*, 721/29517- 3

BOA., *Cevdet Zabtiye*, 72/3597- 1.

Tezler

Bozkurt, Ömer Faruk (), *Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Kıyafet düzenlemeleri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Bölükbaşı, Ömer Faruk, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

Çolak, Kamil, *XIV-XVI. yüzyıllarda Balkanlar'da İslamlaşma*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

Daşbadem, İlknur, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihi Hareketler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.

Elibol, Numan, *18. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

Gençer, Ceylan İrem, *1840-1912 Yılları arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

Kaynar, Nilgün, *Yahudi Aydınlanma Hareketi Haskala*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2009.

Kolçak, Özgür, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Yünlü Dokumacılığı (1500-1650)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

Mollaoğlu, Ferhan Kırıldökme, *Selanik Başpiskoposu Symeon'un Tarihi Nutku*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.

Pala, Ayhan, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1991.

Yetiş, İbrahim, *Osmanlı-İran Savaşları (1722-1746)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2014.

Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

Kitap ve Kitap Bölümleri

Ahmetbeyoğlu Ali, "İstanbul'un Solan Bir Rengi: Karay Türk Cemaati", *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, Bilecik, 2011, ss. 479-490.

Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVII ve XIX. Asırlarda)*, Ankara, 1988.

Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, *Tütün İçmek Haram Mıdır?*, haz. Yahya Micot, çev. Ayşen Anadol-Mehmet Yavuz, İstanbul, 2015.

Anastasiadou, Meropi, "Yörenin Batılıları", *Selanik 1850-1919*, der. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, 2014, ss. 183-196.

- Anastasiadou, Meropi, *Tanzimat Çağında bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, 2016.
- Angel, Marc D. (), *Foundations of Sephardic Spirituality: The Inner Life of Jews of the Ottoman Empire*, Jewish Lights Publishing, 2006.
- Arık, Durmuş, “İstanbul Karayları Üzerine bir araştırma”, *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, Bilecik, 2011, ss. 491-510.
- Arslan, Ali, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, İstanbul, 2010.
- Arslantaş, Nuh, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İstanbul, 2011.
- Arslantaş, Nuh, *Yahudiler ve Türkler: Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme*, İstanbul, 2013.
- Avramea, Anna, “Mö. 2. Yüzyıl ile Ms. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia'nın Güzergahı ve İşlevi”, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, İstanbul, 1999, ss. 3-7.
- Bağış, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Ankara, 1983.
- Barkey, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, İstanbul, 2011.
- Baer, Marc David, *Selanikli Dönmeler Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler*, çev. Sevinç Kayır, İstanbul, 2011.
- Benbassa, Esther- Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, çev. Ayşe Atasoy, İstanbul, 2014.
- Benjamin of Tudela, *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, çev. Marcus Nathan Adler, Bibliobazaar, South Carolina, 2008.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2002.
- Berschin, Helmut-Julio Fernandez Sevilla-Josef Felixberger, *Die Spanische Sprache: Verbreitung, Geschichte, Struktur*, Hueber, Regensburg, 1995.
- Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 2001.
- Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 2001.

Bowman, Steven B., *The Jews of Byzantium 1204-1453*, Alabama University Press, Alabama, 1985.

Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839- 1914)*, Ankara, 1996.

Coffin, Edna Amir-Shmuel Bolozky, *A Reference Grammar of Modern Hebrew*, Cambridge, 2005.

Cohen, Ammon, *Osmanlı Kudüsü'nde Loncalar*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2001.

De Lange, Nicholas, *İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi: Yahudi Dünyası*, çev. Sevil-Akın Atauz, C. IV, İstanbul, 1987.

Delilbaşı, Melek, *Johannis Anagnostis, Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*, Ankara, 1989.

Delilbaşı, Melek, “16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik” *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, İstanbul, 1999, ss. 73-91.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997.

Dennis, Geoffery W., *The Encyclopedia of Jewish Myth, Magic & Mysticism*, Edmonds Wa USA, 2016.

Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Gotama Budha'dan Hristiyanlığın Doğuşuna*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2003.

Emecen, Feridun M., “Selanik'ten Manisa'ya: Yahudi Dokumacıların Göçüyle ilgili bazı Bilgiler”, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, İstanbul, 1999, ss. 105-121.

Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara, 2001.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, Ankara, 2015.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap I. Cilt, çev. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, 2011.

Firestone, Reuven , *Yahudiliği Anlamak: İbrahim'in/Avraam'ın Çocukları*, çev. Çağlayan Erendağ-Levent Kartal, İstanbul, 2004.

Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler Tarihi, Siyasi Tetkik*, İstanbul, 1947.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000.

Gerçeğe Yolculuk Tora ve Yahudilik Üzerine Merak Edilen Konular, çev. İzzet-Yosi Berkan, İstanbul, 2006.

Ginio, Eyal, “Patronage, Intervention and Violence in the Legal Process in Eighteenth Century Salonica and It's Province”, *Shari`a, and State in the Muslim World: Studies in Honor of Aharon Layish*, ed. Ron Shaham, Leiden- Brill, 2007, pp. 111-130.

Gökalp, Zeliha Demirel, *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*, İstanbul, 2009.

Groepier, Eva, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, çev. Süheyle Kaya, İstanbul, 1999.

Hacker, Joseph R., “Jewish Autonomy in the Ottoman Empire: Its Scope and Limits. Jewish Courts from the Sixteenth to Eighteenth Centuries”, *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton, 2003, pp.153-202.

Hadar, Gila, “Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the Context of Social and Ethnic Strife”, *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture and History*, ed., Amila Buturovic and İrvin Cemil Schick, New York, 2007, pp. 127-152.

Hammer, Joseph von (), *Osmanlı Tarihi Cilt 1*, çev. Mehmet Ata, İstanbul, 1991.

Heredotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul, 2015.

Hodgson, Marshall G. S., *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, Ateşli Silah İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, C.3, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul, 1993.

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302- 1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İstanbul, 2010.

İnalcık, Halil, *Osmanlılar ve Haçlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, 2016.

İpek, Nurdan, *Yahudi Bankerler*, İstanbul, 2011.

- Jamgoçyan, Onnik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler(1650-1850)*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, 2017.
- Jones, John R. Melville, *Venice and Thessalonica 1423-1430: The Greek Accounts "Archivio del Litorale Adriatico"*, Padova/Italy, 2005.
- Kaplan, Aryeh, *The Real Messiah? A Jewish Response to Missionaries*, Toronto, 2004.
- Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1980.
- Kinder, Herman-Werner Hilgemann, *Dünya Tarih Atlası*, C.I, çev. Leyla Uslu, Ankara, 2011.
- Kitab-ı Mukaddes*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997.
- Koestler, Arthur, *Onüçüncü Kabile: Orta Asya'nın Yahudi Türkleri Hazarlar*, çev. Belkıs Dişbudak, İstanbul, 2015.
- Kortepeter, C. Max, "Jews and Turks in Algiers in 1800", *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton, 2003, pp. 327-351.
- Kur'an-ı Kerim*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2011.
- Kuzgun, Şaban (), *Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi: Hazar ve Karay Türkleri*, İstanbul, 2015.
- Lawrence, Paul, *Kutsal Kitap Tarihi Atlası*, çev. Fatih Bilger, İstanbul, 2008.
- Levy, Avigdor (), "Introduction: I. Jewish Settlement in the Ottoman Empire", *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton, 2003, pp. 1-12.
- Levy, Avigdor, "Introduction: IV. The Era of Standstill and Decline", *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton, 2003, pp. 71-97.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1984.
- Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, 1996.
- Lewis, Bernard, *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2010.

Lewis, Bernard, *Semitizm ve Antisemitizm: Çatışma ve Önyargıya Dair*, çev. Hür Güldü, Ankara, 2016.

Lowry, Heath W., “When Did Sephardim Arrive in Salonica? The Testimony of the Ottoman Tax-Registers, 1478-1613”, *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton, 2003, pp. 203-213.

Matschke, Klaus-Peter, “Türkokrazi’ye Geçiş Üzerine Araştırmalarda Karşılaşılan Sorunlar: Bizans Bakış Açısı”, *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarihyazımı Tartışması*, der. Fikret Adanır-Suraiya Faroqhi, çev. Beril İdemen, İstanbul, 2011, ss. 97-136.

Mazower, Mark, *Selanik: Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2013.

Mazower, Mark, *Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, çev. Ayşe Ozil, İstanbul, 2014.

Messianas, Elias V., *The Synagogues of Greece a Study of Synagogues in Macedonia and Thrace*, ed. Sam Gruber, New York, Bloch Publishing Company, 2012.

Molho, Rena, “Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri”, *19. Yüzyıl İstanbulu’nda Gayrimüslimler*, ed. Pınelopi Stathis, İstanbul, 1999, ss. 84-91.

Molho, Rena, *Salonica and Istanbul: Social, Political and Cultural Aspects of Jewish Life*, İstanbul, 2005.

Molho, Rena, “Yenilenme”, *Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanların Uyanışı*, der. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, 2014, ss. 79-98.

Molho, Rena, *Selanik Yahudileri 1856-1919 Özel Bir Cemaat*, çev. Panayot Abacı, İstanbul, 2015.

Morris, Leon, *Selaniklilerin Mesajı*, çev. Burçin Tıkıroğlu, İstanbul, 2011.

Naeh, Yaron-Ben, “Hebrew Printing Houses in the Ottoman Empire”, *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, ed. Gad Nassi, İstanbul, 2000, pp. 75-96.

Naeh, Yaron-Ben (), *Sultanlar Diyarında Yahudiler 17. Yüzyılda Osmanlı Yahudi Toplumunu*, çev. Nita Özkatalan, İstanbul, 2009.

Natan ha-Bavli, *Seder Olam Zuta-Dünyanın Kısa Tarihi*, Derleme-tercüme, Nuh Arslantaş, Ankara, 2014.

Neumann, Christoph K., “Political and Diplomatic Developments”, *The Cambridge History of Turkey, The Later Ottoman Empire(1683-1839)*, ed. Suraiya N. Faroqhi, Vol. 3, Cambridge, 2006, pp. 44-62.

Oded, Bustenay, “Exile-Biblical Perspectives”, *Homelands and Diasporas Greeks, Jews and Migrations*, ed. Minna Rozen, New York, 2008, pp. 85-92.

Oikonomides, Nicolas, “Ortaçağda Via Egnatia”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia “1380-1699”*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Özden Arıkan-Ela Güntekin-Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 8-17.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 2011.

Özdemir, Bülent, “Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik’in 1840’lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri”, *Osmanlı C. 4*, ed. Güler Eren, Ankara, 1999, ss. 262-269.

Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul, 2010.

Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700- 1850)*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul, 2011.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi, *Paris’te Bir Osmanlı Sefiri: Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Fransa Sefaretnamesi*, haz. Şevket Rado, İstanbul, 2017.

Philipp, Thomas, “French Merchants and Jews in the Ottoman Empire During the Eighteenth Century”, *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton, 2003, pp. 315-325.

Rodrigue, Aron, *Türkiye Yahudileri’nin Batılılaşması “Alliance Okulları”*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara, 1997.

Rozen, Minna, “The Ottoman Jews”, *The Cambridge History of Turkey, The Later Ottoman Empire 1603-1839*, ed. Suraiya Faroqhi, Vol. 3, New York, 2006, pp. 256-271.

Rozen, Minna, “People of the Book, People of the Sea: Mirror Images of the Soul”, *Homelands and Diasporas Greeks, Jews and Their Migrations*, ed. Minna Rozen, New York, 2008, pp. 35-81.

Rozen, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi (1453-1566)*, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul, 2010.

- Sand, Slomo, *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi?*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, 2011.
- Sander, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, 2010.
- Scholem, Gershom, *Sabetay Sevi Mistik Mesih 1626-1676*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, 2004.
- Sephiha, Haim Vidal, "Ladino ve Judezmo, *Selanik 1850-1918, Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, der. G. Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, 2014, ss. 99-120.
- Seroussi Edwin, "Maftirim Olgusuna Tarihsel Genel Bir Bakış", *Maftirim*, haz. Karen Şarhon, İstanbul, 2009, s. 43-52.
- Sezgin, Pamela J. Dorn, "Hakhamim, Dervishes and Court Singers: The Relationship of Ottoman Jewish Music to Classical Turkish Music", *The Jews of the Ottoman Empire*, ed. Avigdor Levy, Princeton, 2003, pp. 585-632.
- Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, İstanbul, 2008.
- Shmuelevitz, Aryeh, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responsa*, Leiden- E. J. Brill, 1984.
- "Şemot", *Tora*, çev. Moşe Farsi, İstanbul, 2017.
- Şişman, Cengiz, *Suskunluğun Yükü: Sabatay Sevi ve Osmanlı-Türk Dönmelerinin Evrimi*, çev. Ahmet Demirhan, İstanbul, 2016.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 2005.
- Tanınmış, Vesile, "Osmanlı Hakimiyetinde Karay Cemaati", *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri 5-8 Nisan 2010*, Bilecik, 2011, ss.171-222.
- Tehilim-Zebur*, çeviri ve düzenleme: Jojo Yosef Kamhi, C. II, İstanbul, 2007.
- Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul, 2016.
- Tourta, Anastasia - Eftychia Kourkoutidou-Nikoladidou, *Wandering in Byzantine Thessaloniki*, Kapon Editions, Athens, 1997.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, I. Kısım, Ankara, 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. Kısım, Ankara, 2011.

Ünal, Neslihan (), *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, Ankara, 2015.

“Vayikra”, *Tora*, çev. Moşe Farsi, İstanbul, 2010.

Veinstein, Gilles, “Seküler Bir Paradoks”, *Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanların Uyanışı*, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, 2014.

Yeşil, Fatih, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)*, İstanbul, 2010.

Yılmaz Fehmi, “Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde”, *Tütün Kitabı*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, İstanbul, 2007, ss. 3-16.

Wasserman, James, *The Temple of Solomon From Ancient Israel to Secret Societies*, Vermont, 2011.

Joel A. Zack, *Türkiyenin Tarihi Sinagogları*, İstanbul, 2008.

Ziya Şakir, *Türkiye Yahudileri*, haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul, 2011.

Zorlu, Ilgaz, *Evet Ben Selanikliyim Türkiye Sabetaycılığı*, İstanbul, 1998.

Makaleler

Altuntek, N. Serpil, “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika”, *HÜ. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S.1. Temmuz, 1993, ss.191-204.

Aydın, Mahir, “Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar”, *Bellekten*, C. LXV, S. 243, 2001, ss. 623-635.

Berktaş, Halil, “Vizörden Bizans: Haritalarla Düşünmek”, *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, S. 17, 1999, ss. 68-112.

Bugatti, Emiliano, " Selanik ve İzmir, Kentsel Kimliğin İnşası ve Yeniden Yapılanması", *Betonart*, çev. Ezgi Kocahan, Kış, 2010, ss. 54-59.

Charanis, Peter, “Ethnic Changes in The Byzantine Empire in The Seventh Century”, *Dumbarton Oaks*, Vol. 13, Harvard University, 1959, pp. 23-44.

Danon, Abraham, “The Karaites in European Turkey. Contributions to Their History Based Chiefly on Unpublished Documents”, *The Jewish Quarterly Review*, New Series, Vol. 15, Nr. 3, January, 1925, pp. 285-360.

Delevi, Metin, “Aşkenaz-Seferad İlişkileri, Farklılıklar”, *Şalom-Haftalık Siyasi ve Kültürel Gazete*, 2013, *erişim Tarihi: 27.12.2017*.

Delilbaşı, Melek, “Osmanlı-Venedik Savaşı (1423-1430)”, *Bellekten*, C. XL, S.160, Ekim, 1976, ss. 573-578.

Dennis, George T., “1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması”, *DTCF Dergisi*, çev. Melek Delilbaşı, C. 29, S. 1-4, 1978, ss. 153-166.

Eldem, Edhem, “18. Yüzyıl ve Değişim”, *Cogito: Osmanlılar Özel Sayısı*, S. 19, 1999, ss. 189-199.

Elibol, Numan, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, Haziran, 2015, ss. 71-86.

Ercan, Yavuz, “Türkiye’de XV ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu”, *Bellekten*, C. XLVII, S. 188, Ekim, 1983, ss.1119-1149.

Erdoğan, Meryem Kaçan, “II. Bayezid’in Selanik’teki Vakıf Akarları”, *Türkiye Günlüğü*, S. 133, Kış, 2018, ss.113-126.

Eyice, Semavi, “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 11, 1954, ss. 157-182.

Eyice, Semavi, “Eski Saray Camii”, *DİA.*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1995, ss. 292-293.

Georgakas, Dan, “The Jews of Greece A Chronology”, *Journal of Modern Hellenism*, Vol. 23-24, Winter 2006-2007, pp. 1-11.

Ginio, Alisa Meyuhas, “A Salonican Sefardi Admiresthe Virtues of His Contemporary Ottoman Sultans and Describes the Grandeurof Constantina (Istanbul): Moshe Almosnino’s Cronica de los Reyes Otomanos”, *Journal of Sefardic Studies*, Nr. 2, 2014, pp. 89-100.

Ginio, Eyal, “Every Soul Shall Taste Death: Dealing with Death and the Afterlife in Eighteenth-Century”, *Studia Islamica*, 2001, pp. 113-132.

Ginio Eyal, “ When Coffee Brought About Wealth and Prestige: The Impact of the Egyptian Trade on Salonica”, *Oriente Moderno*, Nouva Serie, Ano 25 (86), Nr. 1, The Ottomans and Trade, 2006, pp. 93-107.

Ginio, Eyal, "Jews and European Subjects in Eighteenth-Century Salonica: The Ottoman Perspective", *Jewish History*, Vol. 28, 2014, pp. 289-312.

Goode, Alexander D., "The Exilarchate in the Eastern Caliphate 537-1258", *Jewish Quarterly Review*, Vol.31, Nr. 2, October, 1940, pp. 149-169.

Güçer, Lütfi, "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, S.1, 1987, ss. 1-128.

Haguel, Paul Isaac, "History of The Jews of Thessaloniki from Jews to Hellens, from Antiquity to Modern Times" *Jews History, Tradition, Culture & Religion Celebrating 70 Years Since the Work of the Jewish Community Skopje, After the Second World War (1944-2014)*, 18 December 2014, Skopje, 2014, pp. 1-7.

Harman, Ömer Faruk, "Yahudilik (Mezhepler ve Dini Gruplar)", *DİA.*, C.43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2013, ss. 212-218.

Harman, Ömer Faruk, "Yahudilik (İslam Kaynaklarında Yahudilik)", *DİA.*, C.43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2013, ss. 220-226.

İnalcık, Halil, "Murad I.", *DİA.*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2006, ss. 156-164.

İnalcık, Halil, "Murad II", *DİA.*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2006, ss. 164-172.

Kant, İmmanuel, "Aydınlanma Nedir", çev. Atilla Yayla, *Liberal Düşünce*, C. 10, No. 38-39, Bahar-Yaz, 2005, ss. 226-230.

Kerem, Yitschak (), "Issues of Modesty in Salonican Female Jewish Dress in Modernity", *Journal of Jewish Studies*, Vol. 1, 2013, pp. 179-203.

Kılıç, Musa, "Yeniçeri Ocağı ve Yahudiler Arasındaki İlişkiye Dair Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 10, S. 2, 2015, ss. 143-164.

Kiel, Machiel, "Notes on the History of Some Turkish Monuments in Thessaloniki", *Balkan Studies*, Vol.11, No.1, Thessaloniki, 1970, pp. 123-156.

Kiel, Machiel, "Selanik", *DİA.*, C.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2009, ss. 352- 357.

Kokdaş, İrfan, "Kent ve Devlet Arasında: 18. Yüzyılda Selanik Kırsalında Güç ve Sermaye Dinamikleri", *Cihannüma*, S. 1/2, Aralık, 2015, ss. 1-22.

- Kolçak, Özgür, “Selanik Yünlü Dokumacılığının Tarihsel Gelişimi (1500-1620): Yeni Bulgular Işığında Genel Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları XXXI*, İstanbul, 2008, ss. 93-126.
- Kurt, Ali Osman, “Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji araştırmaları dergisi*, C.7, S.1, Ocak-Nisan, 2010, ss. 33-59.
- Kurt, Ali Osman, “Yahudilikte Koşer ve Koşer Ekonomisi”, *CÜ. ilahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 2, 2010, ss. 103-149.
- Kurtaran, Uğur, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. VII, , 2014, ss. 393-419.
- Kuzucu Serhat, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti İle İskandinav Ülkeleri (İsveç ve Danimarka-Norveç) Arasındaki Ticari İlişkiler”, *Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 35, 2016, ss. 402-426.
- Landau, Jacob M. (), “The Dönmes: Crypto- Jews Under Turkish Rule”, *Jewish Political Studies Review*, Vol. 19, No. 1/2, Spring, 2007, pp.109-118.
- Mantran, Robert, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ticaretin Değişmesi”, *E.Ü. Edebiyat Fakültesi; Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. III, 1987, ss. 159-175.
- Makovetsky-Bornstein, Leah, “Extramarital Relations Among Jews in the Ottoman Empire”, *Miscellanea Historico-Iuridica*, Tom XIII, z. 2, 2014, pp. 25-45.
- Morin, Edgar, “If I Should Forget You, Thessaloniki...”, *Quadems de la Mediterrania*, Nr. 23, 2016, pp. 25-35.
- Naar, Devin E., “Fashioning the “Mother of Israel”: The Ottoman Jewish Historical Narrative and the Image of Jewish Salonica”, *Jewish History*, Nr. 28, 2014, pp. 337-372.
- Naeh, Yaron-Ben, “Honor and Its Meaning Among Ottoman Jews”, *Jewish Social Studies*, Vol. 11, No. 2, Winter, 2005, pp. 19-50.
- Naeh, Yaron-Ben, “Moskho the Jew and His Gay Friends: Same-sex Relations in Ottoman Jewish Society”, *Journal of Early Modern History*, Vol. 9, 1-2, 2005, pp.79-105.

- Naeh, Yaron-Ben, "Blond, Tall, with Honey- Colored Eyes: Jewish Ownership of Slaves in the Ottoman Empire", *Jewish History*, Vol. 20, No. 3/ 4, 2006, pp.315-332.
- Naeh, Yaron-Ben, "Jewish Salonican Wills", *Hispania Judaica Bulletin*, Vol. 11, Part 2, 2015, pp. 27-46.
- Oral, Mustafa, "Çıfıt Adına Dair", *C.I.U. Folklor ve Edebiyat Dergisi*, C.16, S. 63, 2010/3, 2010, ss. 21-28.
- Öz, Mehmet, "Tahrir", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, C. 39, 2010, ss. 425-429.
- Panzac, Daniel, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticareti", çev. Serap Yılmaz, *Tarih İncelemeleri*, IV, 1989, ss. 179-192.
- Philon, Helen, "Thessaloniki, Andalusia and the Golden Horde", *Balkan Studies*, Vol. 26, No. 2, 1985, pp. 299-320.
- Rodrigue, Aron, "Salonica in Jewish Historiography", *Jewish History*, Nr.28, 2014, pp. 439-447.
- Sahillioğlu, Halil, "Avarız", *DİA*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1991, ss. 108-109.
- Scholem, Gershom, "Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönemleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Abdurrahman Küçük, C. 30, S. 1, 1988, ss. 217-244.
- Seyfeli, Canan, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Hahambaşılık (1847-1918)", *Milel ve Nihal*, C. 7, S.1, Ocak-Nisan 2010, ss. 95-136.
- Sinanoğlu, Mustafa, "Karailik", *DİA*, C.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2001, ss. 424-426.
- Stein, Sarah Abrevaya, "Ladino in Print", *Jewish History*, Vol. 16, 2002, pp. 225-233.
- Stoianovich, Traian, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *Journal of Economic History*, Vol. 20, No. 2, June, 1960, pp.234-313.

Theologo, Kostas- Panayotis, G. Michaelides, “ The Role of the Jews Late Ottoman and Early Greek Salonica”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.12, No. 3, September, 2010, pp. 307-320.

Topik, Steven (), “The World Coffee Market in the Eighteenth and Nineteenth Centuries, from Colonial to National Regimes”, *GEHN Conference*, Bankside, London 17-20th September, 2003, pp. 1-31.

Ünal, Neslihan, “16. Yüzyılda Selanik’in Sosyo-Ekonomik Gelişim Dinamikleri”, *Yeni Yürkiye Rumeli ve Balkanlar Özel Sayısı- II*, S. 67, Mart-Haziran, 2015, ss. 1474-1490.

Valentin, Maria del Carmen, “Judeo Spanish Theatre”, *European Judaism*, 2010, Vol. 43, Nr. 2, pp. 91-101.

Varlık, Nükhet, “Plauge, Conflict and Negotiations: The Jewish Broadcloth Weavers of Salonica And the Ottoman Central Administration in the Late Sixteenth Century”, *Jewish History*, 2014, Nr. 28, pp. 261-288.

Yılmaz, Fehmi, “Tütün”, *DİA*, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 1-4.

Yiğit, İsmail, “Hz. Peygamber’in Medine Dönemi Faaliyetleri”, *Vahyin Nüzulunun 1400. Yılında Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 2010, ss.178-180.

Yuvalı, Abdülkadir, “Hülagü”, *DİA*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 473-475.

Sözlükler

Gran Diccionario de la Lengua Espanola, ed. Nuria LucenaCayuela, Barcelona, Larousse, 2000.

Kabağaç, Sina-Alova, Erdal, *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995.

Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı “Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul, 2010.

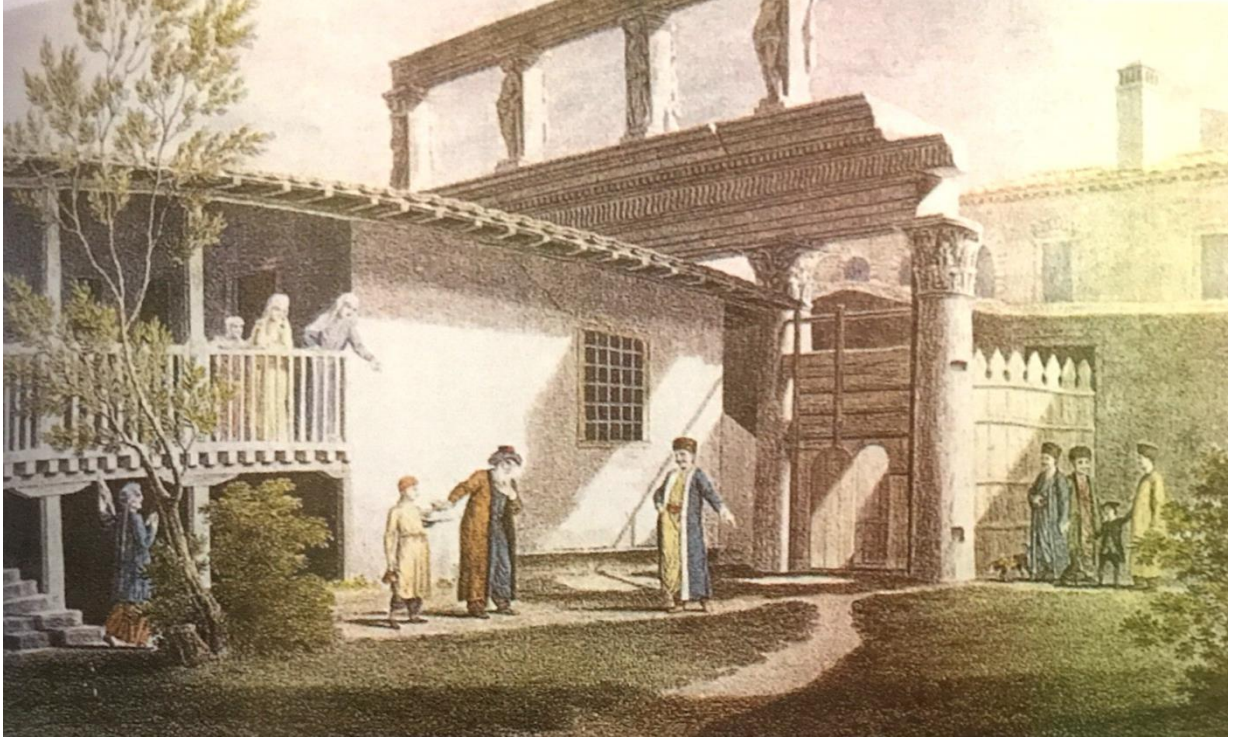
Pocket Oxford Italian Dictionary, ed. Pat Bulhosen-Francesca Logi-Loredana Riu, New York, 2004.

Sivan, Reuven- Edward A. Levenston, *The New Bantam-Megiddo Hebrew and English Dictionary*, New York, 2009.

EK

XVIII. Yüzyılda Selanikli Yahudi Bir Tacirin Evi⁴³¹

⁴³¹ Mazower, *Selanik...*, s. 229.

